

ÎNCEPUTURILE EPOCII FIERULUI ÎN DOBROGEA

SORIN-CRISTIAN AILINCĂI*

Rezumat: Datele referitoare la începutul epocii fierului în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră s-au îmbogățit substanțial datorită numeroaselor cercetări întreprinse în situri ale culturii Babadag, mai ales după anii '90. Prelucrarea acestor date impune redactarea unui nou studiu de sinteză care să îl completeze pe cel publicat de Sebastian Morintz în 1987. Articolul nostru încearcă o sistematizare și o nuanțare a datelor cunoscute despre perioada de evoluție a culturii Babadag, mai ales pe teritoriul Dobrogei, insistând asupra tipurilor de așezări, obiceiurilor funerare, meșteșugurilor, modului de producere a hranei, toate acestea determinând noi concluzii cronologice bazate atât pe analiza materialelor, cât și pe noile observații stratigrafice de la Babadag. O atenție deosebită a fost oferită siturilor din zona litorală, în condițiile configurației vechi a țărmului și a fondării coloniilor grecești.

Cuvinte cheie: perioada timpurie a epocii fierului, cultura Babadag, Dobrogea, Dunărea de Jos, Marea Neagră.

Introducere

Săpăturile arheologice întreprinse în SE României încă din prima parte a secolului al XX-lea au documentat existența unor vestigii arheologice ce puteau fi atribuite primei epoci a fierului¹. De o însemnătate deosebită pentru cunoașterea acestei perioade istorice a fost însă cercetarea, încă din 1962, a sitului arheologic de la Babadag – *Cetățuie*. Pe baza observațiilor stratigrafice de aici, S. Morintz stabilea caracteristicile generale și evoluția cronologică a ceea ce înțelegem astăzi prin cultura Babadag². În opinia lui Morintz, cultura Babadag a evoluat pe parcursul a trei faze definite prin anumite caracteristici stilistice ale ceramicii. Astfel, pentru ceramica atribuită primei faze considera concludente analogiile cu decorurile realizate prin incizie din nivelul VII b₂ de la Troia pe care le data în sec. XI a.Chr. Durata acestui nivel cu ceramică incizată era limitată de debutul nivelurilor cu ceramică imprimată pe care le data în sec. X–IX a.Chr., iar cea de a treia fază era considerată contemporană cu fenomenul Basarabi și era datată în sec. VIII și chiar în prima parte a secolului al VII-lea a.Chr.³.

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea; e-mail: sailincai@gmail.com.

¹ Petrescu-Dîmbovița 1953a; Petrescu-Dîmbovița 1953b.

² Morintz 1964; Morintz 1987.

³ Morintz 1964; Morintz 1987.

Deși ulterior a revenit cu noi precizări, aceste observații au rămas valabile, în cea mai mare parte, până în prezent⁴. Totuși, la 50 de ani de la debutul săpăturilor de la Babadag, datele acumulate mai ales în ultimele două decenii, precum și reevaluarea materialelor provenite din cercetările mai vechi, impun noi precizări cu privire la evoluția comunităților umane în Dobrogea în perioada timpurie a epocii fierului.

Disponerea geografică a siturilor culturii Babadag

Principalele vestigii lăsate de cultura Babadag sunt așezările (peste 100 de situri) identificate pe un areal ce cuprinde S Moldovei, E Munteniei și Dobrogea. Dunărea, împreună cu sistemul său de bălți și lacuri, dar și malurile lagunei Razim–Sinoie au oferit fără îndoială numeroase resurse de hrană și apă care au favorizat dezvoltarea unei densități mari de așezări umane pe tot parcursul preistoriei și antichității până în perioada contemporană. Astfel, nu este de mirare că cea mai mare densitate de situri o putem observa pe terasele înalte de pe malul dobrogean al Dunării sau al bălților și lacurilor adiacente acesteia. O dispunere similară o putem sesiza și la stânga fluviului unde siturile sunt amplasate mai ales de-a lungul principalilor afluenți (Prut, Siret, Buzău, Ialomița) (fig. 1).

Până nu de mult, zona interioară a Dobrogei era mai puțin cunoscută, publicarea materialelor de la Beidaud inaugurând seria descoperirilor de acest gen⁵. Relativa raritate a siturilor arheologice de la începutul epocii fierului pare a fi totuși o problemă ce ține mai mult de stadiul cercetărilor decât de preferința oamenilor preistorici pentru această zonă de podiș. De altfel, cercetările arheologice efectuate relativ recent în situri precum Jijila – *Cetățuie*⁶, Luncavița – *Valea Joiței*⁷, Telița – *Amza*⁸ sau Țibrinu⁹ au evidențiat existența unor locuiri pe suprafețe mari (3–4 ha), care uneori au fost fortificate.

Informații mult mai sumare există despre locuirile din zona litorală. Cele două așezări ale culturii Babadag semnalate la Constanța – *Parcul Catedralei*¹⁰ și Schitu¹¹ sunt cunoscute numai ca urmare a unor simple mențiuni și pot fi considerate nesigure până la noi săpături și publicarea unor date mai consistente.

⁴ Jugănaru 2005.

⁵ Simion, Lăzurcă 1980.

⁶ Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008.

⁷ Ailincăi 2008a.

⁸ Baumann 1995; Jugănaru 2003b; Ailincăi 2010a.

⁹ Ailincăi, Dobrinescu 2006.

¹⁰ Irimia, Conovici 1993, 120.

¹¹ Slobozianu, Țicu 1966, 679.

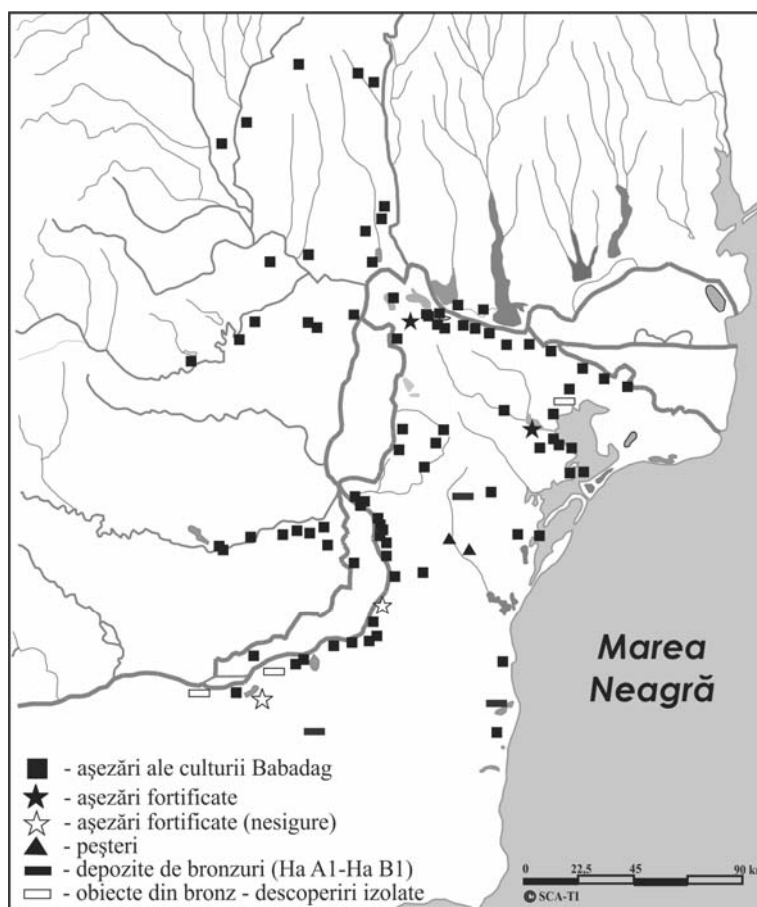

Fig. 1. Vestigii din prima epocă a fierului la Dunărea de Jos.

Aspecte privind amenajarea habitatului

Așezările

Majoritatea covârșitoare a așezărilor atribuite culturii Babadag au un singur nivel de locuire, caracterizat prin existența a numeroase gropi și locuințe. Până în prezent au fost cercetate doar trei situri multistratificate, cel mai cunoscut fiind chiar așezarea de la Babadag, unde depunerile arheologice dispuse pe nu mai puțin de șase etape de locuire¹², depășesc în unele zone 2 m. Cinci sau șase niveluri de locuire par să fi existat și în situl de la Garvăn – *Mlăjitul Florilor*¹³, în vreme ce la

¹² Morintz 1964; Morintz, 1987.

¹³ Jugănar 1997.

Satu Nou – *Valea lui Voicu* sunt menționate două orizonturi succesive de locuire din prima epocă a fierului¹⁴.

Cea mai mare parte a siturilor a fost identificată pe terase, de cele mai multe ori ușor accesibile, ocupând suprafețe apreciabile de 3–4 ha sau chiar mai mult. Zonele alese ofereau de obicei o poziție strategică, cu o bună vizibilitate asupra zonei înconjurătoare și accesul facil la o sursă de apă.

Un tip aparte de habitat îl reprezintă peșterile. În prezent, sunt cunoscute urme de locuire de tip Babadag în peșterile de la Cheia și Gura Dobrogei. Materialele arheologice descoperite sugerează însă doar staționări de scurtă durată¹⁵, acestea fiind folosite probabil ca adăposturi temporare ale unor grupuri restrânse de oameni.

Fig. 2. Așezarea de la Babadag (fotografie M. Stoian).

În literatura de specialitate se regăsesc referiri despre existența în Dobrogea a cinci așezări fortificate din perioada timpurie și mijlocie a primei epoci a fierului. Dintre acestea, date mai relevante avem doar despre amenajările defensive de la Babadag¹⁶ și Jijila¹⁷, de unde sunt publicate și câteva profile stratigrafice. În opinia

¹⁴ Irimia, Conovici 1993.

¹⁵ Harțuche 1976, 15, 17, Fig. 11/10–12.

¹⁶ Morintz 1964; Morintz 1987; Jugănar, Ailincăi 2003.

¹⁷ Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008.

noastră, fortificația de la Beidaud¹⁸ poate fi atribuită unei locuiri mai târzii, din sec. VI–V a.Chr., iar cele de la Cernavodă – *Dealul Sofia*¹⁹ și Gârlița²⁰ sunt doar menționate sumar, asupra lor planând o oarecare incertitudine.

Deși inițial s-a crezut că așezarea de la Babadag a fost fortificată cu șanț și val, corelând toate informațiile pe care le deținem²¹, sistemul defensiv al așezării de la Babadag este compus doar dintr-un șanț săpat de la limita exterioară a zonei considerate menajere, cu o deschidere cuprinsă între 15 și 19 m și o adâncime de aproximativ 4 m, reprezentând în fapt singurul obstacol major. În profil acesta avea forma unui trapez așezat cu baza mare în sus, pereții dinspre așezare fiind săpați abrupt. „Valul” situat spre exterior, departe de a fi fost creat cu pământul scos din șanț, este mai degrabă rezultatul diferenței de nivel obținută în urma săpării acestuia (fig. 3). Dacă reconstrucția noastră este corectă, putem aprecia că diferența de nivel între bază și punctul cel mai înalt al așezării era de aproximativ 12 m, iar între bază și vârful valului, de 7 m, panta sa exterioară nefiind destul de abruptă pentru a constitui un obstacol serios.

Așezarea fortificată de la Jijila a fost cercetată relativ recent²², fiind situată într-un mediu greu accesibil, pe versantul nordic al Munților Măcinului, la izvoarele pârâului Jijila. Situl a fost identificat pe platoul unui deal cu versanți

¹⁸ Simion, Lăzurcă 1980; Simion 2003a. Așezarea de la Beidaud, cercetată de G. Simion și E. Lăzurcă, are o suprafață de 2,5 ha, închisă de două valuri de pământ cu un șanț între ele. Acest sistem defensiv înconjoară practic toată suprafața așezării. Primul val, notat cu V I, era atribuit de autori culturii Babadag, găsind tehnica de construcție asemănătoare cu cea de la Babadag (?), în timp ce pentru al doilea val (V II) au găsit analogii în așezarea getică de la Beștepe (sec. IV a.Chr.). Autorii săpăturii deosebeau două zone în profilul valului hallstattian *atât ca tehnică de construcție, cât și sub aspectul compoziției*. Prima zonă, situată spre exterior, se caracterizează prin existența unui emplecton din bolovani de lut, placat cu pietre și ars puternic, cu baza de 7 m și înălțimea de 1,50 m. Cea de-a doua zonă avea emplectonul format din pământ și consolidat cu pietre, fără să prezinte urme de ardere. Autorii interpretau această situație ca o distrugere a valului inițial datat în Hallstatt-ul timpuriu și apoi o refacere într-o perioadă mai târzie (sec. VI a.Chr.). Totuși, o privire de ansamblu asupra fortificației evidențiază o legătură funcțională între cele două sectoare; mai mult, pe partea vestică a promontoriului se pot distinge încă cel puțin două elemente de fortificare, aplatizate puternic, care nu au fost cercetate și nici menționate. Trebuie subliniat și faptul că vestigiile din prima epocă a fierului reprezintă un mic procent din totalitatea descoperirilor, locuirea preponderentă fiind din perioada târzie a primei epoci a fierului. Dat fiind faptul că nu există un element sigur de atribuire a V I culturii Babadag, decât o vagă asemănare în privința tehnicii de construcție (?), considerăm că fortificația a fost ridicată într-o perioadă ulterioară perioadei timpurii a epocii fierului, probabil în sec. VI–V a.Chr. Un argument în acest sens este și ridicarea valului peste o locuință ce conținea material ceramic de tip Babadag, în vreme ce fragmentele ceramice hallstattiene timpurii descoperite în structura valului puteau fi antrenate odată cu pământul excavat. Pe profilul de E al S I se poate observa că șanțurile fortificației tăiau nivelurile arheologice, iar în incintă suprapuneau gropile din nivelul inferior, atribuite de noi culturii Babadag.

¹⁹ Berciu 1965, 81–82.

²⁰ Diaconu, Angheliescu 1968, 349; Morintz 1964, 109; Hänsel 1976, 123.

²¹ Pe lângă cercetările la care am participat direct, am avut la dispoziție și toate planurile alcătuite cu prilejul săpării fortificației de la Babadag.

²² Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008.

abrupți dinspre N, E și V (fig. 4), doar o mică porțiune fiind ușor accesibilă dinspre partea de SSV, zonă care de altfel a fost blocată în prima epocă a fierului printr-o fortificație impresionantă formată din două sau chiar trei valuri (fig. 5). Pe latura estică s-a observat existența unor terasări, care, în urma cercetării, s-au dovedit a fi parte componentă a sistemului defensiv blocând accesul și din această direcție (fig. 6).

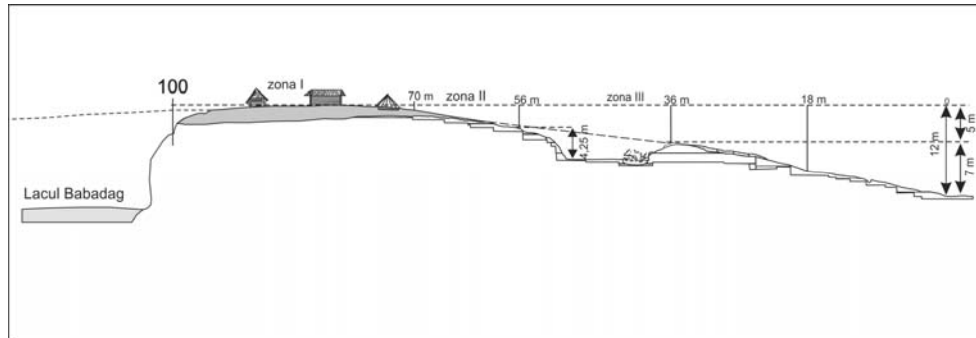

Fig. 3. Secțiune transversală prin așezarea de la Babadag (reconstrucție grafică).

Fig. 4. Așezarea de la Jijila, vedere dinspre nord (fotografie M. Stoian).

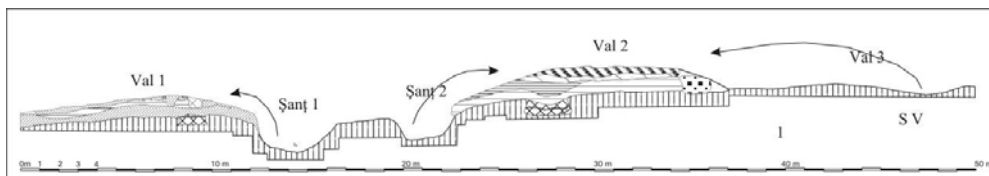

Fig. 5. Jijila-Cetățuie. Fortificația de sud (după Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008).

Astfel de amenajări, destul de frecvente în Transilvania²³, apar rareori în spațiul extracarpatic. La est de Carpați sunt cunoscute totuși câteva așezări fortificate²⁴, dintre care putem enumera pe cele de la Preutești²⁵, Siret – *Dealul Ruina*²⁶, Căndești²⁷, Pocreaca²⁸ sau Brad²⁹.

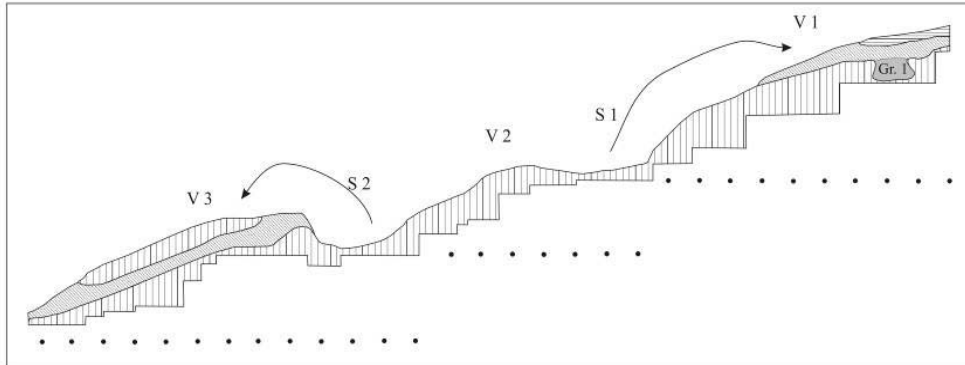

Fig. 6. Jijila–Cetățuie. Fortificația de est (după Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008).

Amenajări de habitat

Încă de la început, trebuie să precizăm că strategia de cercetare abordată până acum în siturile culturii Babadag (mai ales cea stratigrafică) a permis doar în puține cazuri identificarea și dezvelirea integrală a unor locuințe. Lipsa unor săpături pe suprafețe mari, precum și înregistrarea neadecvată a planurilor fac aproape imposibilă analiza pertinentă a organizării și evoluției spațiului locuit. În ciuda acestor impedimente, consultarea planurilor cercetărilor mai vechi sau mai recente ne aduce date noi despre habitatul populațiilor hallstattiene timpurii din Dobrogea.

Informații referitoare la locuințe de dimensiuni mari, cu spațiul împărțit în mai multe camere, provin din cercetările recente de la Babadag, unde s-a sesizat existența unei astfel de amenajări cu o lungime de 12 m și o lățime de 4 m, deranjată parțial de gropile săpate din nivelurile superioare (fig. 7).

Acest tip de locuință poate fi considerat specific epocii, amenajări similare fiind semnalate, de exemplu, în așezările culturii Saharna–Solonceni de la

²³ Vezi de exemplu: Vasiliev 1995; Vlassa, Dănilă 1962; Vasiliev, Gaiu 1980; Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 23–31; Zaharia 1965, 83–104; Horedt 1964, 187–204; Vasiliev, Andrițoiu 1985, 31–36; Pop *et alii* 2002, 304 și urm.

²⁴ Zanoci 1999; Zanoci 2011.

²⁵ László 1994, 50–51; Ursulescu, Popovici 1997, 51–65.

²⁶ Mareș *et alii* 2007–2008, 81 și urm.

²⁷ Florescu, Florescu 1983, 75; László 1989, 116; László 1994, 106; Levițki 1994, 53.

²⁸ Nestor 1952, 45; Iconomu 1996, 21–56; Iconomu 1997, 125–137.

²⁹ Ursachi, 1995, 22.

Alcedar III și Mateuți – *La Bașnă*³⁰, dar și a altor culturi contemporane din spațiul est-carpatic, cu precădere în așezările fortificate³¹.

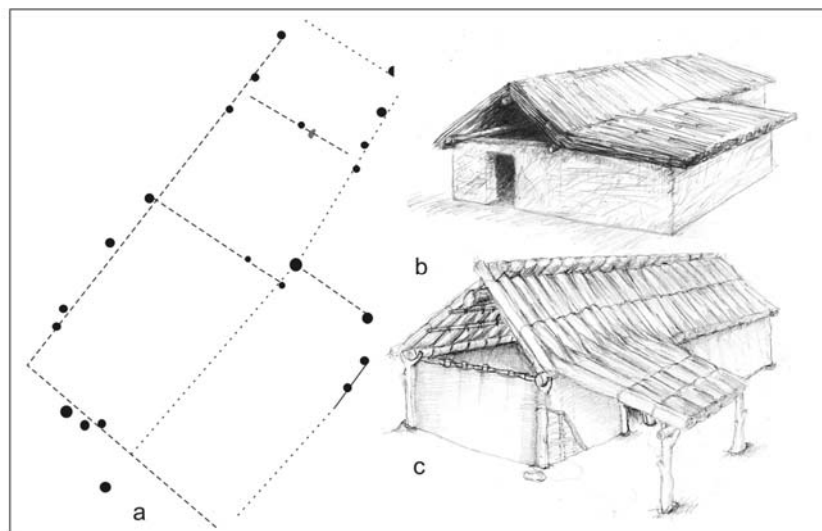

Fig. 7. Locuința de suprafață descoperită la Babadag. a. plan; b–c. propuneri de reconstituire (desene D. Luchian – b și C. Geanbai – c).

Cele mai multe referiri la locuințele identificate în siturile culturii Babadag indică însă existența unor locuințe de tip bordei. În studiul său din 1987, S. Morintz menționa existența unui număr relativ mic de bordeie și făcea observația că acest tip de locuință este des întâlnit în nivelurile timpurii, fazelor mai recente corespunzându-le locuințe de suprafață³². Urma vizibilă arheologică a unor astfel de locuințe este mai bine păstrată datorită gropii săpate pentru construcție, element care ajută la precizarea mai exactă a formei și dimensiunilor. La Babadag sunt menționate asemenea gropi cu adâncimi de până la 1 m, de formă aproximativ rectangulară, cu intrare dinspre S, în trepte, placate cu lespezi subțiri din calcar³³. Astfel de complexe au fost cercetate și în situri precum Enisala – *Palanca*³⁴, Telița – *Amza*³⁵, Rasova – *Malu Roșu*³⁶, Murighiol – *Ghiolul Pietrei*³⁷, Niculițel – *Cornet*³⁸, Revărsarea – *Dealul Tichilești*³⁹ etc.

³⁰ Kašuba 2007, 127–138.

³¹ Kašuba, Zanoci 2010.

³² Morintz 1987, 45.

³³ Morintz, Jugănar 1995, 181; Morintz, Jugănar, Munteanu 1995, 222–223.

³⁴ Ailincăi *et alii* 2011, 163, Pl. 2.

³⁵ Ailincăi 2010a, 52 și urm.

³⁶ Irimia 1974.

³⁷ Lungu 1990.

³⁸ Topoleanu, Jugănar 1995.

³⁹ Ailincăi 2010b.

Cu unele excepții, aceste locuințe aveau o suprafață relativ restrânsă. Din punct de vedere al planului, bordeiele aveau de cele mai multe ori o formă ovală, alungită, mai rar circulară sau rectangulară. În aceste condiții, putem presupune că locuințele erau amenajate prin amplasarea deasupra gropii a unui acoperiș din material ușor (probabil stuf sau papură), montat în două ape, pe cadre de lemn legate în partea superioară și stabilizate la sol cu pietre de mari dimensiuni sau prin îngropare (fig. 8/1). Pentru bordeiele de formă ovală sau aproape rotundă ne putem gândi și la existența unei suprastructuri de formă conică care, de altfel, dădea naștere unui spațiu interior mai generos. Construite din aceleași materii prime, prinse de bârne legate la vârf, acestea puteau avea sau nu un par central de susținere (fig. 8/2).

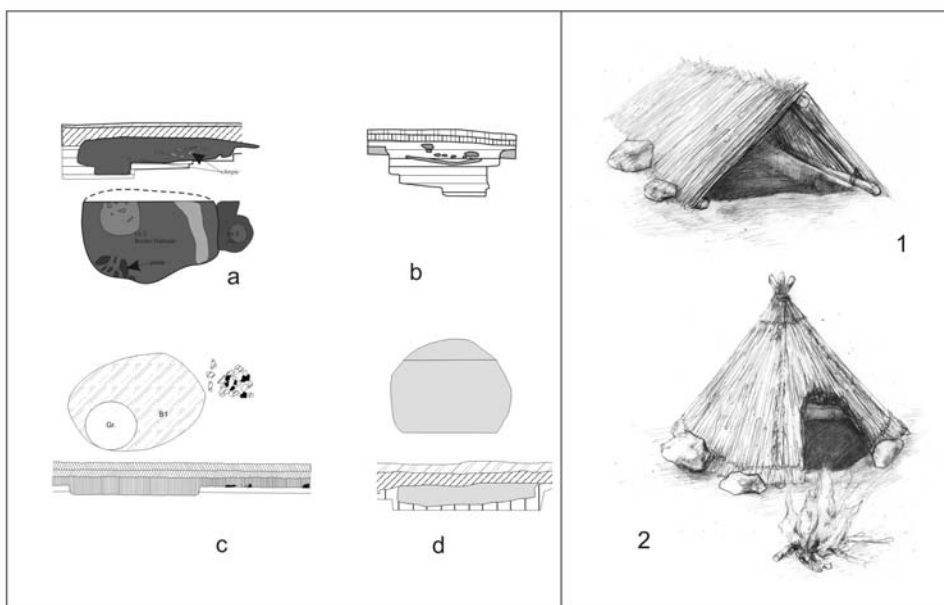

Fig. 8. Planurile unor locuințe de tip bordei: a. Enisala – *Palanca* (după Ailincăi *et alii* 2011); b. Rasova – *Malul Roșu* (după Irimia 1974); c. Murighiol – *Ghiolul Pietrei* (după Lungu 1990); d. Revărsarea – *Dealul Tichilești* (după Ailincăi 2010a); și reconstituirile grafice (1–2) ale unor locuințe de tip bordei (desene D. Luchian).

Informațiile privitoare la instalațiile de încălzire sau de ardere a ceramicii sunt mai mult decât precare. Prezența unor vetre în așezările Babadag a fost deseori invocată în literatura de specialitate. Astfel de amenajări au fost semnalate în așezarea eponimă⁴⁰, dar și la Enisala – *Cetatea medievală*⁴¹, Niculițel – *Cornet*⁴²,

⁴⁰ Morintz, Jugănarul 1995, 178; Morintz, Jugănarul, Munteanu 1995, 222.

⁴¹ Dragomir 1974, 133.

⁴² Topoleanu, Jugănarul 1995, 203.

Rasova – *Malul Roșu*⁴³, Satu Nou – *Valea lui Voicu*⁴⁴, Telița – *Amza*⁴⁵, din păcate fără a se face și o reprezentare grafică corespunzătoare. În opinia noastră, astfel de vetre erau plasate mai ales în afara locuințelor; având în vedere suprafața relativ redusă a bordeielor este greu de presupus existența unor focuri deschise în interiorul acestora. Vetrele portative reprezintă o categorie aparte de astfel de instalații, fiind semnalate în așezările de la Babadag, Garvăn – *Mlăjițul Florilor*⁴⁶, Rasova – *Malul Roșu*⁴⁷ sau Siliștea – *Popină*⁴⁸. Confecționate din lut amestecat cu aditivi cu granulație mare pentru a rezista la temperaturi ridicate, acestea aveau baza compactă sau perforată, o formă rectangulară sau ovală și dispuneau de o gardină scundă care oprea extinderea focului.

Singurele mențiuni legate de existența unor cuptoare provin din așezarea de la Babadag⁴⁹. Deși menționate destul de sumar, acestea pot fi încadrate în tipul cu flacără ascendentă și se caracterizează prin existența a două camere (una de combustie și una în care se aflau vasele) despărțite de un perete de lut perforat.

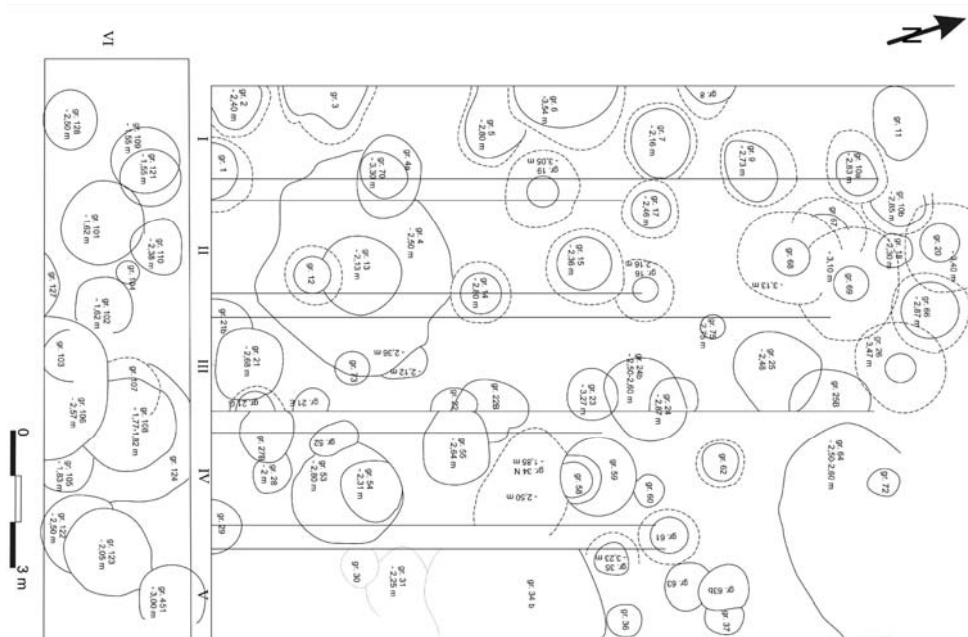

Fig. 9. Planul Suprafeței A (I–VI) de la Babadag, nivelul VI (arhiva S. Morintz).

⁴³ Irimia 1974, 87.

⁴⁴ Irimia, Conovici 1993, 54, 97.

⁴⁵ Baumann 1995, 230.

⁴⁶ Jugănar 2005, 28.

⁴⁷ Irimia 1974, 89.

⁴⁸ Harțușe, Silvestru 1992, 18, Pl. 8/3; Sirbu, Pandrea 1994, 33, Fig. 23.

⁴⁹ Morintz, Jugănar, Munteanu 1995.

Gropile sunt fără îndoială cele mai frecvente complexe descoperite în așezările culturii Babadag, de multe ori cercetările arheologice identificând adevărate „câmpuri” de gropi (fig. 9). Îndeplinind probabil scopuri diverse, de la stocarea proviziilor la extragerea lutului, arderea ceramicii sau aruncarea gunoaielor, gropile reprezintă de cele mai multe ori un complex arheologic închis, favorabil identificării unor asocieri de artefacte.

Comportamentul funerar

Perioada timpurie a epocii fierului aduce în spațiul carpato-danubian o schimbare în domeniul funerar față de perioada precedentă, prin scăderea radicală a numărului de morminte⁵⁰. De altfel, cu câteva excepții, aceste manifestări sunt rareori surprinse arheologic în cercetările din SE Europei. Necropole sau morminte izolate apar rar în cadrul culturilor hallstattiene timpurii, prezentând totuși un repertoriu destul de variat.

Studierea ritului și ritualului funerar specific culturii Babadag constituie o preocupare științifică relativ nouă. Datele referitoare la comportamentul acestor populații față de defuncți provin din cercetarea și publicarea unui anumit tip de descoperiri, mai exact acela al complexelor din așezări ce includ oseminte umane⁵¹. Aceste „descoperiri macabre” conțin schelete complete sau incomplete, aflate sau nu în conexiune anatomică, cât și părți din acestea, cranii ori membre.

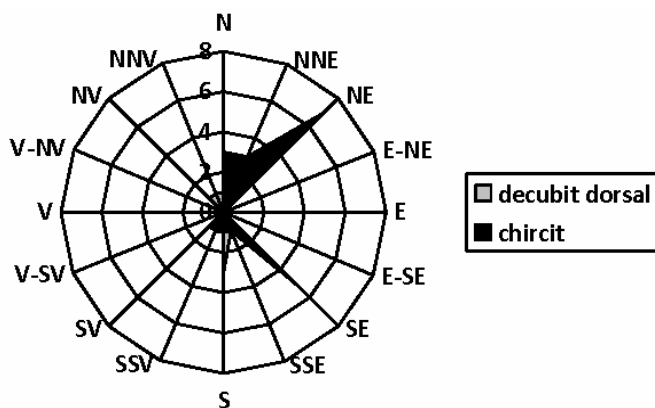

Fig. 10. Orientarea defunșilor descoperiți în așezări, în funcție de poziția depunerii.

În ceea ce privește orientarea defunșilor, înregistrările sunt incomplete din cauza lipsei acestor date în câteva cazuri. Putem preciza însă că în prezent, depunerea pe direcția NNW-SSE, NV-SE și E-V este caracteristică exclusiv

⁵⁰ Vulpe 2008, 269 și urm.

⁵¹ Sîrbu 1997; Jugănar, Topoleanu 1994; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2005; Ailincăi 2008a; Ailincăi 2008b; Ailincăi *et alii* 2006; Ailincăi, Constantinescu 2008.

scheletelor descoperite în poziție decubit dorsal, iar orientările pe direcțiile NNE-SSV, SSV-NNE și SV-NE este întâlnită exclusiv în cazul defuncțiilor depuși în poziție chirchită. Se pare că cea mai des întâlnită orientare la ambele modalități de poziționare a cadavrelor poate fi plasată în sectorul N-NE (fig. 10); totuși, numărul mic al cazurilor în care am putut stabili orientarea (34 cazuri) determină fragilitatea analizei, iar orice nouă descoperire poate determina schimbări ale acestei situații.

În privința locului în care au fost depuși defuncții, se poate observa că majoritatea osemintelor umane au fost descoperite în gropi de dimensiuni diferite, de cele mai multe ori circulare cu profil tronconic asemănătoare celor considerate în genere de arheologi ca fiind gropi menajere. O categorie aparte o constituie gropile de mari dimensiuni. În aceste ultime amenajări au fost descoperite numeroase bucăți de chirpici cu imprimeuri de nuiete sau stuf (resturile suprastructurii – pereți, acoperiș), fapt ce reprezintă un argument pentru a le considera structuri asemănătoare locuințelor.

O lipsă de omogenitate se poate observa și în privința obiectelor ce pot fi considerate „de inventar”. Pe ansamblul descoperirilor reiese faptul că nu putem discuta de un inventar standard. Ceramica descoperită în complexe este de cele mai multe ori reprezentată fragmentar; în foarte puține cazuri am putut sesiza prezența unor vase întregi depuse în conexiune directă cu defuncții.

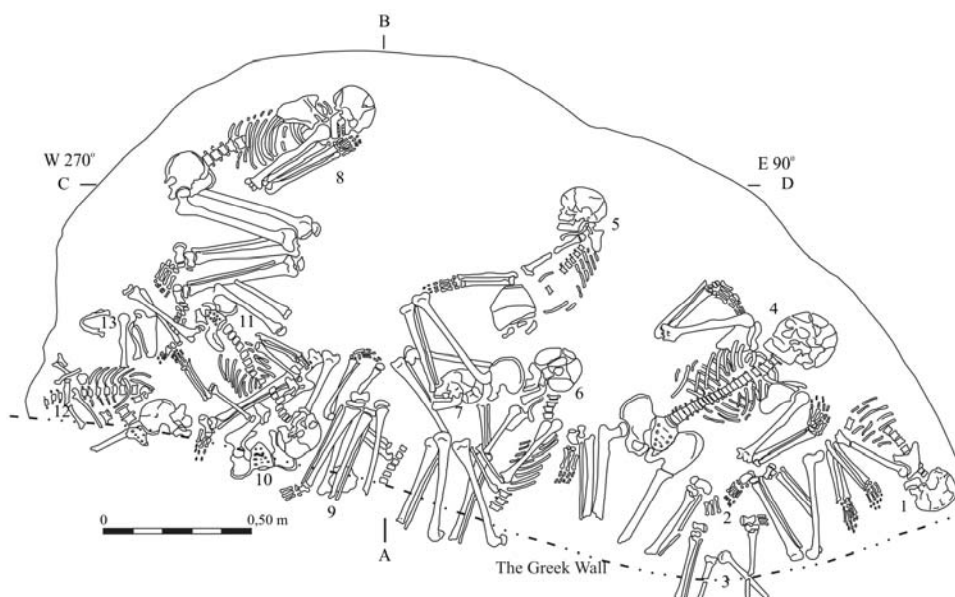

Fig. 11. Complexul cu oseminte umane descoperit în nivelul pre-colonial de la Orgame/Argamum (după Ailincăi, Mirițoiu, Sofîcaru 2005).

Analizând aceste situații diverse, se pot emite unele ipoteze cu privire la procedeele prin care acești indivizi erau depuși în așezări. Remarcând, în primul

rând, că la nici unul dintre cadavrele incomplete (sau la resturile osteologice dispartate) analizate antropologic nu au fost observate semne de dezarticulare efectuate cu obiecte tăioase sau urmele unor rosături de animale, credem că starea lor ar putea fi explicată doar prin expunerea îndelungată (în locuri special destinate), ce a dus la degradarea părților moi, uscarea și rigidizarea ligamentelor, fragmentarea intervenind abia la manevrele ulterioare. Lipsa unor urme care să ateste intervenția animalelor reflectă faptul că locul expunerii era protejat de acestea prin adăpostirea cadavrelor sau depunerea lor pe platforme greu accesibile și, de ce nu, în cadrul spațiului locuit (case special amenajate). O astfel de amenajare poate fi reprezentată de descoperirile de Satu Nou – *Valea lui Voicu*⁵². De altfel, prezența în astfel de gropi a unor oase umane izolate sau a unor părți de schelet în conexiune anatomică parțială este un fapt deja observat și a fost pus pe seama unei manipulări anterioare a unor cadavre (sau părți din acestea) în stare avansată de descompunere, multe situații evidențiind o poziție secundară a oaselor. Un exemplu elocvent ar fi complexul cercetat la Enisala⁵³, unde, singurul grup relativ compact de oase a fost atribuit *scheletului I*, aflat într-o poziție și conexiune anatomică parțială, ceea ce implică persistența unor țesuturi moi în momentul depunerii în groapă. Totuși, lipsa mai multor oase cât și a unor părți din craniu indică o stare avansată de putrefacție a cadavrului în momentul manipularii. Prezența oaselor izolate, fără conexiune anatomică, de la ceilalți trei indivizi este similară situației întâlnite și la complexe de la Jurilovca – *Capul Dolojman*⁵⁴ sau Niculițel – *Cornel*⁵⁵, unde în umplutura gropilor au fost identificate oase sau fragmente de oase de la mai mulți indivizi. Acestea au fost probabil preluate împreună cu resturile cadavrelor *mai bine reprezentate* din locul anterior de depunere, prezența lor putând fi accidentală.

Depunerea doar a unor părți din cadavru credem că este însă intenționată, celelalte resturi ale corpului urmând a avea parte de un alt tratament (ardere, înhumare în alte locuri, păstrare în locuințe sau pur și simplu abandonarea lor). În acest fel pot fi explicate și descoperirile de oseminte izolate, în special cranii și membre. Depunerile de oase nearticulate sunt cu siguranță rezultatul unei acțiuni secundare asupra lor, reprezentând metode complicate de tratament ce implică mai multe etape.

Concomitent cu aceste modalități de tratament aplicat defuncțiilor, în regiunea Dunării de Jos, în perioada timpurie și mijlocie a epocii fierului, sunt documentate arheologic și necropole propriu-zise, dacă avem în vedere amenajarea clară a spațiului funerar, precum cele de la Foltești⁵⁶, Sboryanovo⁵⁷, Stoicani⁵⁸,

⁵² Irimia, Conovici 1993.

⁵³ Ailincăi, Constantinescu 2008.

⁵⁴ Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2005.

⁵⁵ Ailincăi 2008b; Constantinescu, Mirițoiu 2008.

⁵⁶ László 2006.

⁵⁷ Stoyanov 1997.

⁵⁸ Petrescu-Dîmbovița 1953b; Petrescu-Dîmbovița, Marin 1974; Hänsel 1976, 141–146; Meljukova 1979, 33–35; Ciocea, Chicideanu 1984; László 1995b.

Orlovka – *Kartal III*⁵⁹ și Revărsarea⁶⁰, care au fost atribuite unor manifestări contemporane, anterioare sau ulterioare culturii Babadag.

În această categorie includem, cu o oarecare marjă de incertitudine, descoperirile de la Capidava – *necropola tumulară romană*⁶¹ și Izvoarele⁶². Comparativ, deși pot fi considerate parțial contemporane, primele două necropole menționate sunt foarte diferite, un punct comun fiind numărul restrâns de înmormântări, spre deosebire de cimitirele mai târzii de la Stoicani și Kartal III care conțin un număr mare de indivizi.

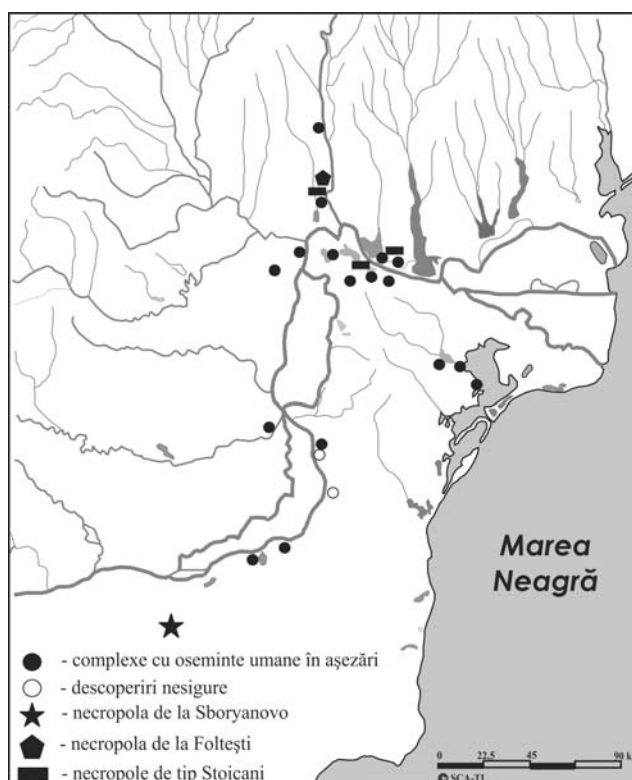

Fig. 12. Descoperiri funerare de la începutul epocii fierului la Dunărea de Jos.

Pe ansamblu, trebuie totuși să observăm că în majoritatea așezărilor Babadag, cercetate sistematic, au fost descoperite complexe cu oseminte umane, acestea regăsindu-se în mare parte în teritoriul în care a fost documentată această cultură, cele cinci necropole identificate până în prezent fiind situate la limitele de N și de S

⁵⁹ Brujako *et alii* 2005; Brujako, Dzigovskij, Manzura 2007; Brujako 2005; Brujako 2008.

⁶⁰ Baumann 1995; Ailincăi 2010.

⁶¹ Cheluță-Georgescu 1979.

⁶² Irimia 2003, 254–255, fig. 1.

ale respectivului areal (fig. 12). În aceste condiții, putem doar presupune o atitudine complexă a populațiilor Babadag față de defuncți, bazată pe practici specifice de depunere, descompunere și manipulare a cadavrelor, în vreme ce manifestările culturale învecinate și contemporane erau adeptele altor cutume funerare ce includeau și organizarea unor cimitire în afara spațiului locuit. Dacă ritualul remarcat în cadrul necropolei de la Foltești pare asemănător cu cel observat în descoperirile macabre din așezări, necropola de la Sboryanovo iese din cadrul acestui fenomen prezentând similitudini cu tumulul de la Meri⁶³ și cu mormintele din mediul Saharna–Solonceni⁶⁴, iar prezența aici a unor morminte de incinerare și a ceramicii decorate cu caneluri relevă influențe din ritualurile funerare regăsite în zona Banatului și Olteniei. În același timp, *grupul Stoicani* reprezintă o schimbare în domeniul manifestărilor funerare începând cu sec. VIII a.Chr. prin apariția unor necropole de mari dimensiuni organizate pe baza unor reguli stricte de rit și ritual⁶⁵.

Meturgia

Meturgia bronzului

Deși prezintă o frecvență destul de redusă, obiectele din metal (bronz și fier) relevă importante date privind practicarea metalurgiei de către populațiile hallstattiene timpurii pe teritoriul Dobrogei. Dovezile prelucrării locale a bronzului în Dobrogea în Hallstatt-ul timpuriu și mijlociu se reduc la două fragmente de tipare de lut descoperite în așezarea de la Babadag⁶⁶ și la lingura pentru turnat de la Garvăn – *Mlăjitul Florilor*⁶⁷, cărora li se adaugă și o serie de instrumente (10 piese) descoperite probabil în așezarea de la Țibrinu⁶⁸.

Până nu demult, în Dobrogea erau cunoscute 142 obiecte din bronz ce pot fi datate în perioada timpurie și mijlocie a primei epoci a fierului, dintre care 28 proveneau din așezări, 109 din depozite și 5 din descoperiri izolate⁶⁹. Relativ recent au mai fost publicate o serie de piese (39 de exemplare) ce provin din situl de la Țibrinu (jud. Constanța)⁷⁰.

⁶³ Moscalu 1976.

⁶⁴ Smirnov 1955, 117–119; Lăpușnean, Niculiță, Romanovkaja 1974; Kašuba 2000, 270–292.

⁶⁵ Ciocea, Chicideanu 1984.

⁶⁶ Jugănar 2005, Fig. 47/7.

⁶⁷ Jugănar 2005.

⁶⁸ Irimia 2011, 26 și urm.

⁶⁹ Referindu-ne la întregul areal al culturii Babadag, dovezile practicării metalurgiei bronzului și a fierului au fost relativ recent publicate și pentru siturile de pe valea Ialomiței (Rența 2008, Fig. 96; 147/3; 149/5). Acestea li se adaugă o serie de piese descoperite la Siliștea – *Popină* (Harțuche, Silvestru 1992) sau Suceveni – *Stoborâni* (Adamescu 2011, Fig. 12/2).

⁷⁰ Ailincăi, Dobrinescu 2006; Irimia 2011. Profităm de această ocazie pentru a atrage atenția asupra unor probleme ridicate de descoperirea „depozitului” de la Țibrinu. Mai întâi trebuie să menționăm că lucrarea semnată de M. Irimia a apărut nefinalizată în paginile revistei *Pontica* după moartea autorului, astfel probabil o serie de informații referitoare la proveniența unor piese și

Până în prezent, pe teritoriul Dobrogei, alături de „depozitul” de la Țibrinu, mai sunt cunoscute patru depozite ce pot fi atribuite cronologic primei epoci a fierului, introduse în circuitul științific de A. Aricescu⁷¹ și analizate într-un cadru

propriile concluzii ne rămân practic necunoscute. Din cele publicate reiese că cea mai mare parte a pieselor, achiziționate de la colecționarul E. Mihail, au fost găsite de acesta într-o groapă (?), văzută și de M. Irimia și G. Custurea în vara anului 1998; cu toate că în cele publicate nu se precizează dacă și cu această ocazie s-au găsit piese și care sunt acelea.

Trebuie să menționez mai întâi că materialul ceramic de la Țibrinu publicat de noi (Ailincăi, Dobrinescu 2006), deși descoperit fără context, poate fi atribuit perioadei timpurii a culturii Babadag, prin analogie cu alte situri, probabil în sec. X–IX a.Chr. Pe de altă parte, în articol, nu sunt menționate și nici ilustrate fragmente ceramice de tip Babadag ca fiind descoperite în groapa în cauză, deci atribuirea culturală a „depozitului” rămâne în continuare deschisă.

Fără a vedea obiectele, ci numai după desenele (uneori destul de neclare), fotografiile și descrierile publicate am putut identifica o serie de nepotriviri cronologice între piesele așa-zisului depozit, care par a fi mai degrabă o parte din colecția donatorului E. Mihail. Deși o serie de piese, cum ar fi verigile, nasturii, lama de fierăstrău (?), spirala din sârmă de bronz (saltaleoni), acele ș.a., se pretează la o cronologie destul de largă cuprinsă între sfârșitul epocii bronzului și Hallstatt-ul târziu, există o serie de piese cu o circulație diferită sau mai restrânsă în timp. Mai întâi aș atrage atenția asupra pumnalului cu limbă la mâner și lamă rombică (Irimia 2011, Pl. V/32; XVIII/32), asemănător tipului Cernavodă (Băjenaru, Popescu 2012, 391–392, și bibliografia) ce poate fi încadrat cronologic prin numeroasele analogii folosite de autori, în perioada timpurie și mijlocie a epocii bronzului. Un alt obiect asupra căruia aș atrage atenția ar fi un fragment ce provine probabil de la o fibulă de tip Čaka (Irimia 2011, Pl. III/26; XVII/26), care deși circulă din Br D până în Ha B₁, este specifică mai ales perioadei Ha A₁ (Bader 1983, 22–25; Vasić 1999, 19 și urm.), într-un spațiu ce pornește din Transilvania până în Europa Centrală. Alături de aceste obiecte, putem sesiza o altă grupare care corespunde în linii mari unei perioade mai târzii. Un loc central îl ocupă calul din bronz cu perforație în zona centrală (Irimia 2011, Pl. I/1; XIII/1). Astfel de reprezentări apar încă din prima jumătate a sec. VIII a.Chr. (Metzner-Nebelsik 2002, 454–455) și sunt prezente și pe parcursul celei de a doua epoci a fierului. Importante sunt analogiile ce pot fi stabilite cu unele descoperiri similare legate de perioada clasică a fenomenului Basarabi, precum exemplarele de la Bujoru (Moscalu, Beda 1988; Moscalu, Beda 1991) sau din ultimul nivel de locuire de la Teleac (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991), dar și cel de la Moldova Veche (Soroceanu, Medeleț 1999). Aceeași datare pare să urmeze și pandantivul cu corpul circular (Pl. I/3; XIII/3) care are analogii în depozitele de la Ghidici, Hunia sau Desa (Ha C – Petrescu-Dîmbovița 1977, Fig. 399–402), dar și alte două fibule. Una dintre acestea (Irimia 2011, Pl. I/2; XIII/2), asemănătoare unui exemplar descoperit în Bulgaria la Suvorovo, poate fi atribuită tipului BI₁, varianta β după Gergova, încadrat cronologic în sec. VIII–VII a.Chr. (Gergova 1987, 37); cea de a doua fibulă (Irimia 2011, Pl. V/33; XVIII/33), fragmentară sau neterminată, poate fi încadrată tipologic fibulelor cu placă triunghiulară, cu unul sau două resorturi, care au circulat într-un interval cronologic cuprins între sec. VIII–VI a.Chr. (Bader 1983, 71; Gergova 1987, 23, 41–43).

Din cele de mai sus putem presupune că cel puțin o parte din piesele prezentate ca fiind „depozitul” de la Țibrinu (mai ales pumnalul și fibula de tip Čaka) provin din alte contexte. Cea mai mare parte a obiectelor pare a se concentra într-un interval cronologic cuprins între sfârșitul sec. VIII și prima parte a sec. VII a.Chr., ceea ce ar corespunde în linii mari cu perioada finală a culturii Babadag, sau chiar ulterioară acesteia. Mai mult decât atât, prezența calului din bronz, cu perforație, a numeroaselor verigi dar și a altor piese ce pot fi „înșirate” ne duce cu gândul la posibilitatea ca acestea să facă parte dintr-o piesă compusă, precum cea de la Moldova Veche. În finalul acestei note nu putem decât să ne exprimăm speranța că republicarea într-o formă mai completă a descoperirii va aduce noi și importante date menite să soluționeze problemele ridicate de noi.

⁷¹ Aricescu 1965; Aricescu 1970.

general de M. Petrescu-Dîmbovița. Este vorba despre descoperirile de la Sâmbăta Nouă I și II, Techirghiol și Pădureni⁷². Analizând separat piesele care compun aceste depuneri putem considera că trei din cele patru depozite dobrogene pot fi atribuite *seriei Techirghiol* (Ha A₁: Sâmbăta Nouă II, Techirghiol, Pădureni) la care putem adăuga secera de la Măcin⁷³ și celtul de la Sabangia⁷⁴, în vreme ce doar depozitul de la Sâmbăta Nouă I poate fi atribuit *seriei Sâmbăta Nouă*, datată în sec. X a.Chr (Ha B₁).

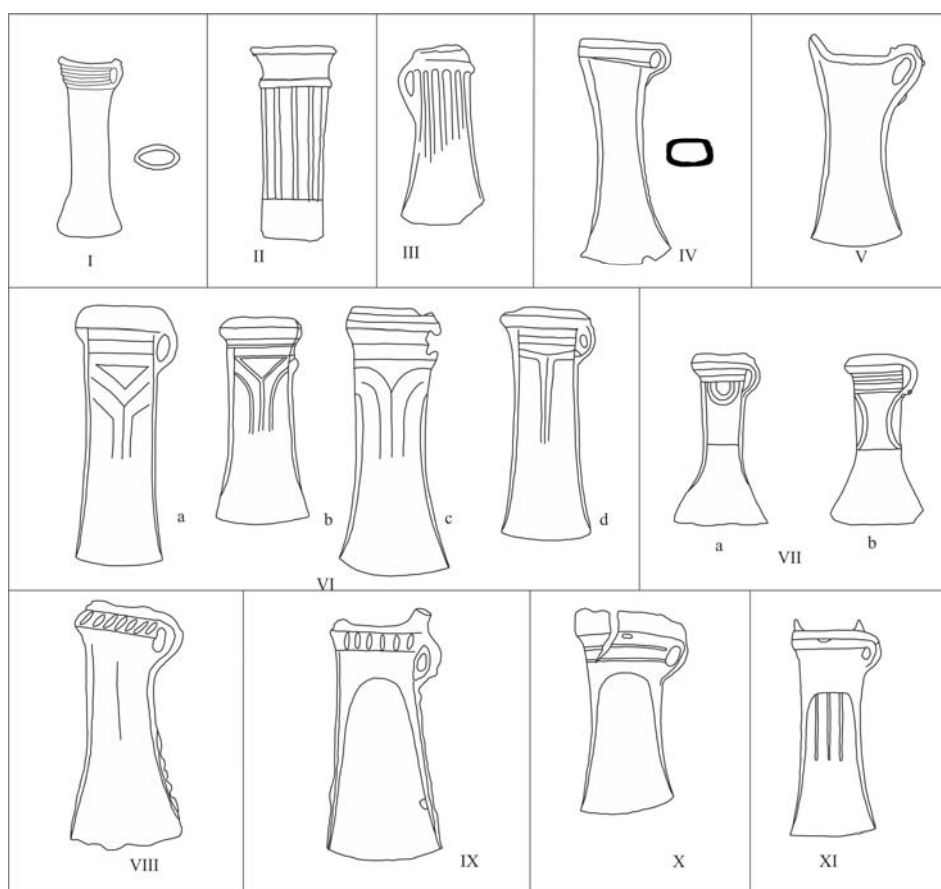

Fig. 13. Tipuri de celturi din prima epocă a fierului descoperite în Dobrogea.

Unele rezerve ridicăm în privința datării inițiale a depozitului de la Pădureni în perioada Ha B₃. Dacă perioada de existență a brățărilor din depozit este destul de

⁷² Petrescu-Dîmbovița 1977.

⁷³ Petrescu-Dîmbovița 1978.

⁷⁴ Simion 2004–2005.

largă (Br D–Ha C)⁷⁵, iar falerele fără decor și urechiușă de prindere semicirculară sunt prezente în depozite din Br D până în Ha B₃⁷⁶, falerele decorate par a avea totuși o evoluție mai timpurie, restrânsă la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului⁷⁷. În privința indiciilor cronologice folosite inițial, credem că cele câteva fragmente provenite de la vasul grosier în care erau depuse obiectele, care în opinia lui A. Aricescu nu *parea mai vechi de sec. VII a.Chr.*, nu reprezintă un reper cronologic solid. În același timp, deși evidentă, analogia cu falerele din tezaurul de la Vălciștrăn pledează acum pentru o datare mai joasă, o nouă analiză a acestuia plasându-l în a doua jumătate a mil. II a.Chr., probabil la nivelul perioadelor Br D sau Ha A₁⁷⁸. Drept urmare, considerăm mai indicată o datare a acestei depuneri în perioada Ha A₁, ca parte componentă a seriei Techirghiol.

Din punctul de vedere al provenienței pieselor, în afară de celturile încadrate de noi în tipurile VIII–IX (fig. 13), considerate producții locale, toate celelalte piese se regăsesc din abundență în depozitele din Ungaria și Transilvania. Situația pare oarecum diferită față de perioada Br D, când din Dobrogea sunt documentate patru depozite descoperite la Nicolae Bălcescu, Gura Dobrogei⁷⁹, Constanța – Palas⁸⁰ și Casimcea⁸¹, încadrate de M. Petrescu-Dîmbovița în *seria Nicolae Bălcescu–Gura Dobrogei*⁸². Aceste depuneri sunt formate dintr-un număr limitat de tipuri de piese care au centre de producție dunărene (celturi de tip Oinac, seceri cu ciotul de turnare neînălăturat) sau nord pontice (secerile din depozitul de la Constanța – *tipul Kurčanskij*, după Dergačev, Bočkarev 2006), importurile transilvănene fiind aproape inexistente (eventual cele câteva seceri cu buton).

⁷⁵ Petrescu-Dîmbovița 1998, 79, 91, 114, 150 și urm.

⁷⁶ Astfel de aplice (Fig. 15/3–4) apar frecvent în depozitele de la sfârșitul epocii bronzului (Gușterița II, Domănești, Pecica IV, Podmonastyr) (Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 16/14; 46/3; 74/15, 19; Kobal 2000, Taf. 56/21) și începutul epocii fierului (Ha A₁ – depozitele de la Rus, Șpálnaca II, Tăut, Uioara de Sus, Liubcova sau Arsura) (Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 182/12; 211/6; 213/33–34; 218/17–18; Săcărin 1985, Pl. 5/1; Leahu 1997, fig. 4/4–5; 5/1–3), cel mai târziu context fiind depozitele de la Bükksztlászló și Kecel din Ungaria, încadrate în orizontul Bükksztlászló (Ha B₃) (Moszolics 2000, Taf. 7/4; 46/6–8).

⁷⁷ Cel de al doilea tip de falere are partea centrală în formă de calotă și marginile plate ornamentate cu puncte (Fig. 15/2), tot aici aflându-se și trei perforații care serveau la prinderea aplicei de îmbrăcăminte. Cea mai buna analogie pentru această piesă o putem regăsi în componența depozitului de la Pecica II, exemplare asemănătoare fiind identificate tot la nivelul fazei Ha A₁, în depozitele de la Otomani și Uioara de Sus (Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 168/3–5; 176/14; 218/11). La fel de puține sunt și analogiile pentru cea de a patra piesă de acest tip de la Pădureni. Aceasta are partea centrală ridicată, terminată cu un vârf rotund și decorată cu împunsături succesive, iar pe interior se poate observa o urechiușă semicirculară (Fig. 15/1). Piese oarecum asemănătoare putem regăsi în depozitul de la sfârșitul epocii bronzului de la Minișu de Sus (Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 55/3) și la începutul epocii fierului precum în depunerile de la Cugir, Galoșpetreu, Pecica IV, Șpálnaca II, Uioara de Sus și Zagon I (Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 134/8; 144/5–6; 177/6–8; 211/7; 217/31).

⁷⁸ Bonev 1995, 277 și urm.

⁷⁹ Aricescu 1965; Aricescu 1970.

⁸⁰ Irimia 1968.

⁸¹ Simion 2001.

⁸² Petrescu-Dîmbovița 1977, 80.

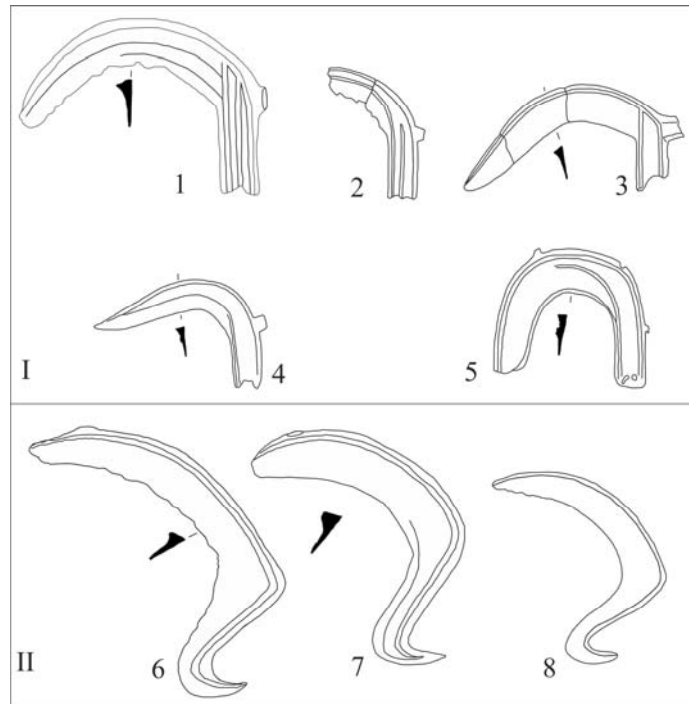

Fig. 14. Tipuri de seceri din bronz din prima epocă a fierului descoperite în Dobrogea.

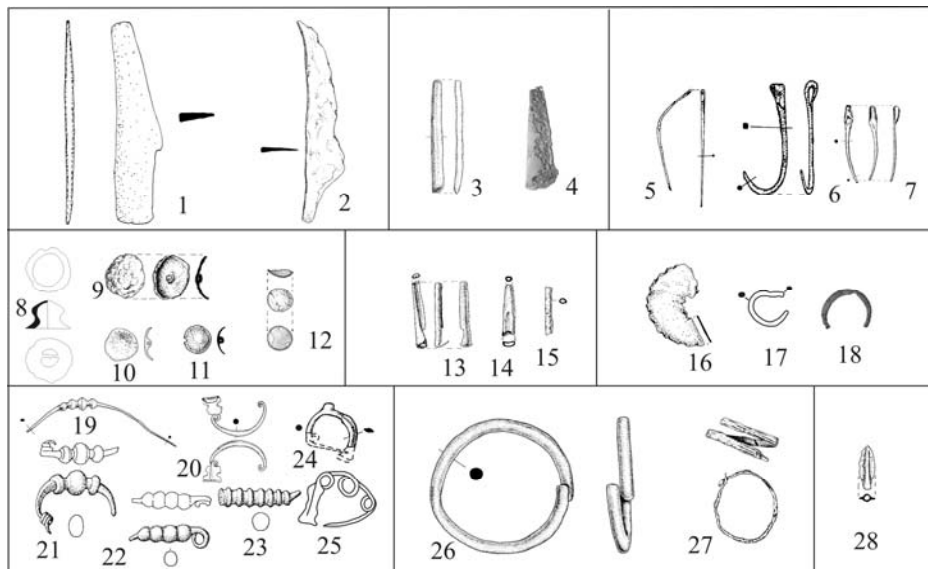

Fig. 15. Obiecte din bronz din perioada timpurie și mijlocie a epocii fierului descoperite în Dobrogea: 1, 5-7, 10-11. Garvăn; 2-4, 9, 12, 14, 16, 18, 19-20, 27-28. Babadag; 8. Satu Nou; 17. Jijila; 21. Izvoarele; 22-23. Ostrov; 24. Luncavița; 25. Enisala; 26. Niculițel.

Această realitate, observată la nivelul componenței depozitelor, ar putea însemna o decădere a centrului metalurgic dunărean la începutul epocii fierului (Ha A), piese de producție locală apărând în Dobrogea în perioada următoare (Ha B₁), precum celturile considerate „dobrogene” din depozitul de la Sâmbăta Nouă I; o dovadă a producției locale este și tiparul pentru turnat celturi descoperit în așezarea de la Babadag⁸³. În privința descoperirilor din așezări, remarcăm că, în marea lor majoritate, obiectele de bronz au dimensiuni reduse și sunt reprezentate mai ales de obiecte de vestimentație și mai rar de unelte și arme (fig. 15).

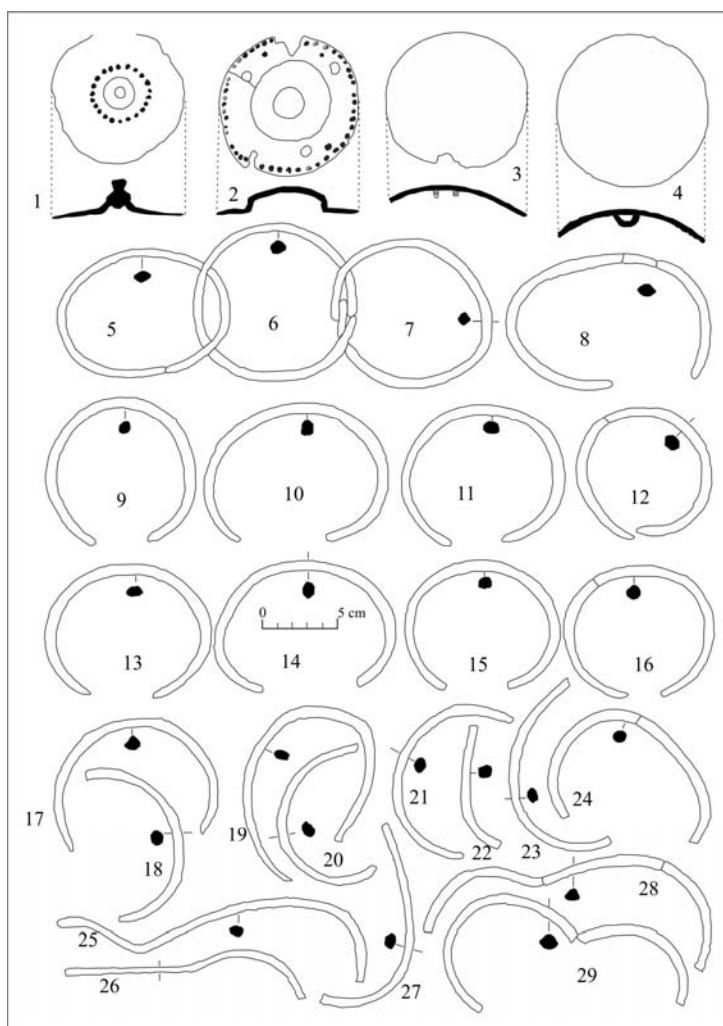

Fig. 16. Depozitul de la Pădureni (după Petrescu-Dîmbovița 1977).

⁸³ Jugănaru 2005, Fig. 47/7.

Metalurgia fierului

Începutul metalurgiei fierului pe teritoriul României a fost temeinic studiat prin eforturile unor cercetători precum K. Horedt⁸⁴, A. László⁸⁵, N. Boroffka⁸⁶ sau A. Stoia⁸⁷. În ciuda acestui fapt, unele probleme precum momentul și căile pătrunderii metalurgiei fierului rămân încă deschise. Datele despre practicarea metalurgiei fierului în Dobrogea sunt încă puține, deși N. Boroffka își exprima convingerea că tehnologia prelucrării fierului a fost transmisă din Grecia pe cale maritimă, de-a lungul coastei Mării Negre, în Dobrogea și apoi mai departe spre Transilvania⁸⁸.

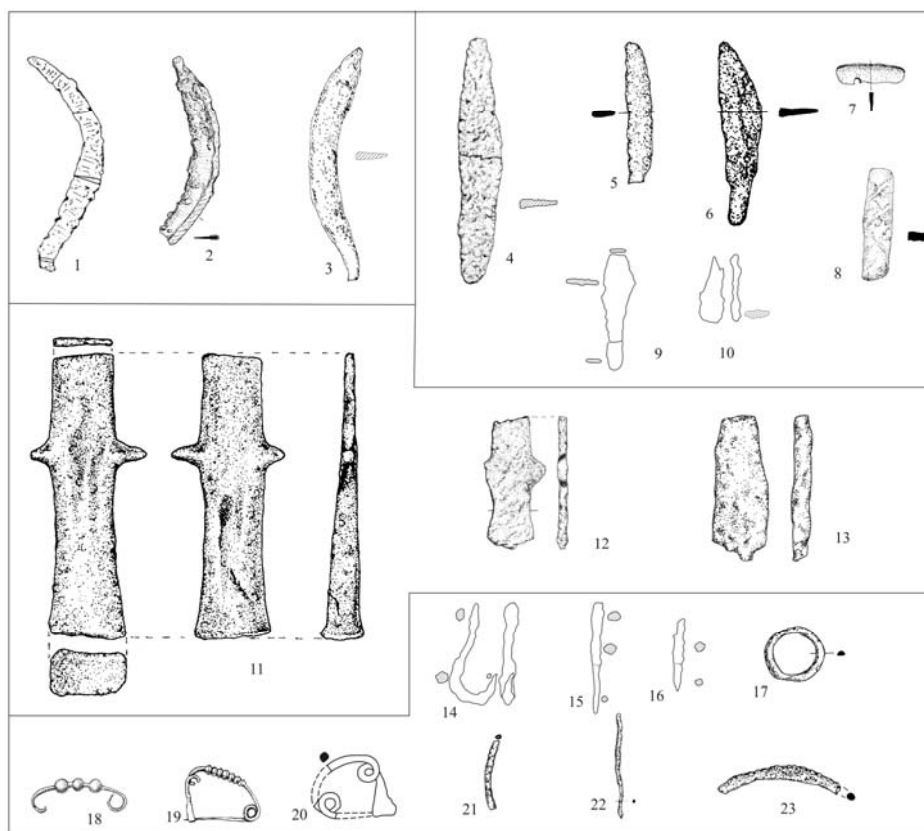

Fig. 17. Obiecte de fier din Dobrogea perioadei timpurii și mijlocii a epocii fierului: 1-2, 4-6, 11-13, 17, 21-23. Babadag; 3, 7-8. Garvăn – *Mlăjitul Florilor*; 9-10, 14-16. Jurilovca – *Orgame*; 18-19. Revărsarea – *Dealul Tichilești*; 20. Revărsarea – *Cotul Tichilești*.

⁸⁴ Horedt 1964, 119-132.

⁸⁵ László 1975, 17-39; László 1977, 53-75.

⁸⁶ Boroffka 1987, 55-78.

⁸⁷ Stoia 1989, 43 și urm.

⁸⁸ Boroffka 1987, 61.

Referindu-ne la sursele de materii prime din Dobrogea, este posibil ca unele zăcămintele precum cele de la Altîn Tepe, Iulia și Derwent să fi fost exploatabile încă din preistorie⁸⁹, însă dovezile reducerii minereului se bazează doar pe menționarea unui cuptor la Galița⁹⁰ și a bucăților de zgură din așezările de la Hârșova⁹¹ și Babadag⁹².

Primele dovezi ale practicării metalurgiei fierului în Dobrogea apar odată cu purtătorii culturii Babadag (cel mai târziu din sec. X a.Chr.). Până în prezent se cunosc 23 de obiecte din fier ce provin, în marea lor majoritate, din așezări. Din punct de vedere tipologic, cea mai mare parte o reprezintă uneltele (seceri, cuțite, topoare cu aripioare, cârlig de pescuit și posibile împungătoare), la care se pot adăuga trei fibule, o verigă, probabil fragmente de la două brățări și o tijă (fig. 17). Cu excepția topoarelor plate cu aripioare, toate aceste artefacte au dimensiuni reduse, ceea ce presupune stăpânirea unor cunoștințe sumare referitoare la reducerea minereului de fier și prelucrarea acestuia sau raritatea materiei prime.

Prelucrarea pietrei

Deși nu s-au bucurat de o atenție deosebită până în prezent, uneltele din piatră au jucat un rol important în cadrul culturii Babadag⁹³. Cele mai frecvente obiecte din piatră șlefuită sunt frecătoarele (38,33%) și percutoarele (25,83%), urmate de topoare (17,50%) și greutăți (10,83%), pentru că herminetele, topoarele ciocan, șlefuitoarele și uneltele folosite la ascuțit să dețină ponderi mult mai reduse (fig. 18). Deși relativ puține, piesele din silex sunt reprezentate în mare parte de lame cu profil rectangular, trapezoidal sau triunghiular, celelalte categorii (gratoarele, vârfurile, pumnalele sau așchiile) fiind prezente doar prin câteva exemplare.

În privința locului descoperirii, obiectele analizate provin exclusiv din așezări, fiind găsite atât în complexe (gropi și locuințe), cât și în stratul de depuneri arheologice. Trebuie însă să atragem atenția asupra distribuției inegale a pieselor pe situri, fapt datorat atât stadiului cercetării sau publicării materialului, probabil și activităților practicate de locuitori cât și a facilităților oferite de sursele de materii prime. În acest sens menționăm numeroasele unelte din piatră provenite din așezările de la Babadag sau Garvăn, în vreme ce, în situri în care cercetările au afectat suprafețe mari, precum Enisala – *Palanca*, Jijila – *Cetățuie*, Revărsarea – *Dealul Tichilești*, Murighiol – *Ghiolul Pietrei* sau Niculițel – *Cornet*, acestea au frecvență foarte redusă sau lipsesc.

⁸⁹ Zah 1971; Bacalu 1978; Olteanu 1975.

⁹⁰ Olteanu 1971, 295–296; Olteanu 1975, 25.

⁹¹ Morintz, Șerbănescu 1974, 47.

⁹² Morintz 1964, 105, 118; Morintz 1971, 20; Morintz 1987, 63.

⁹³ Până în prezent, au fost studiate 134 de piese din piatră, provenite, majoritatea, din așezarea de la Babadag.

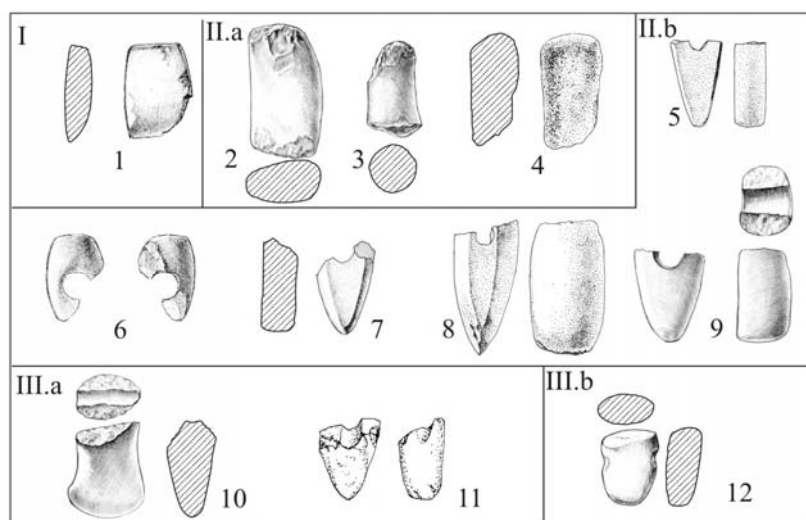

Fig. 18. Tipuri de unelte din piatră șlefuită: 1-3, 5-6, 10. Babadag; 4, 7, 12. Niculițel; 11. Garvăn.

Prelucrarea materiilor dure animale

La fel ca și piatra, materiile dure animale au fost des folosite de comunitățile umane pentru confecționarea unor categorii diverse de obiecte. Din arealul culturii Babadag, putem menționa publicarea mai mult sau mai puțin adecvată a unor piese descoperite în așezările de la Babadag, Garvăn – *Mlăjitul Florilor*, Niculițel – *Cornet*, Satu Nou – *Valea lui Voicu*, Siliștea – *Popină*, Bucu – *Pochină* sau Platonești – *Valea Babii*. Din punct de vedere tipologic se pot diferenția mai multe categorii de obiecte confecționate din materii dure animale: arme (vârfuri de săgeți, pumnale – fig. 19), piese de harnașament (psalii – fig. 22), unelte (seceri, ciocane, mânere, fusaiole – fig. 20), podoabe (pandantive – fig. 21), la care se adaugă o serie de piese greu de încadrat tipologic, unele în curs de prelucrare, și suporturi⁹⁴.

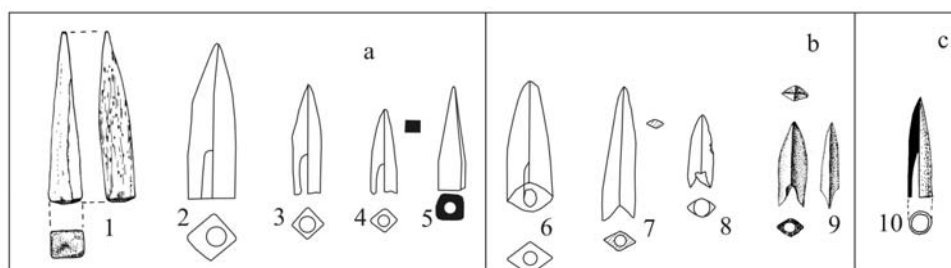

Fig. 19. Vârfuri de săgeți din corn și os: 1-4, 6-9. Babadag; 5. Satu Nou; 10. Garvăn.

⁹⁴ Jugănaru 2005; Rența 2008; Ailincăi, Mihail 2010.

Din punctul de vedere al materiei prime folosite, lipsa unei expertize de specialitate ne împiedică să afirmăm în cele mai multe cazuri speciile de la care au provenit suporturile. Pe ansamblu putem observa însă prelucrarea cornului, a oaselor de mamifere, mai puțin păsări și în câte un caz folosirea unei scoici, a carapacei de broască țestoasă și a incisivilor de mistreț.

Una dintre cele mai importante observații făcute cu ocazia studiului acestor obiecte este detașarea unora din coarnele de cerb sau a razelor acestora cu instrumente din metal probabil asemănătoare unor ferăstraie⁹⁵. Acest fapt este însă cu atât mai interesant cu cât astfel de unelte lipsesc aproape cu desăvârșire din descoperirile arheologice de până acum.

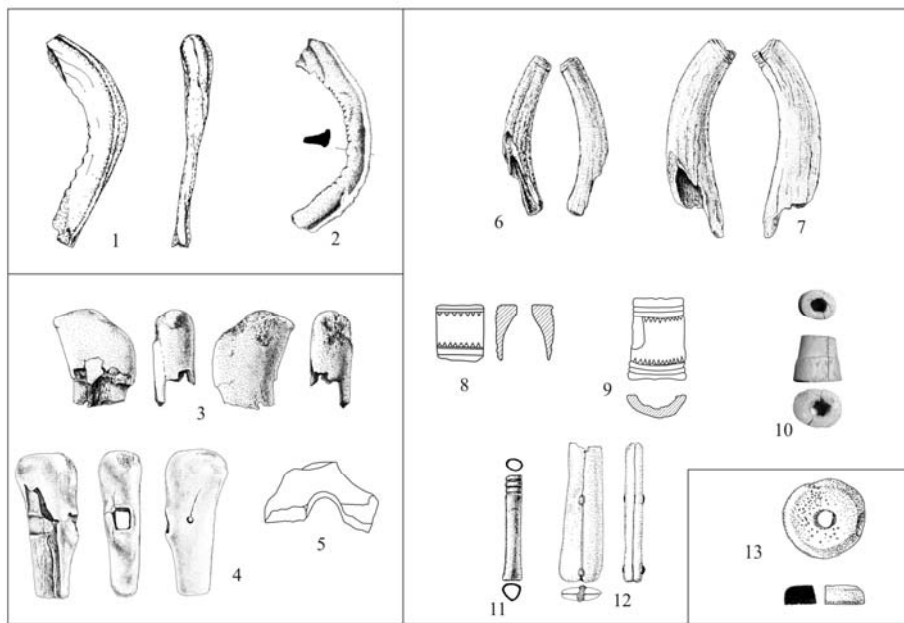

Fig. 20. Tipuri de unelte: 1, 3-4, 6-7, 10-12. Babadag; 2. Garvăn; 5, 7. Satu Nou; 9. Niculițel.

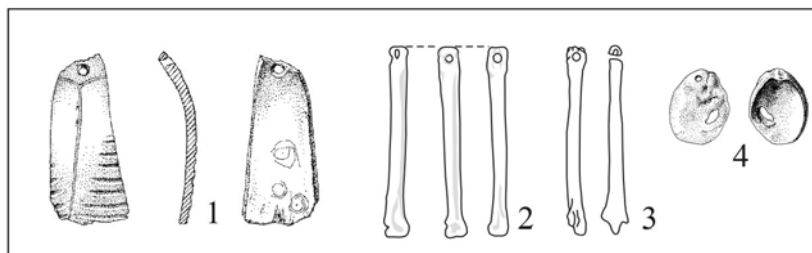

Fig. 21. Podoabe confecționate din materii dure: 1-2. Jijila; 3-4. Babadag.

⁹⁵ Informația ne-a fost furnizată de colegul Florian Mihail, care, împreună cu Noëlle Provenzano, au studiat un lot însemnat de piese confecționate din materii dure animale, mai ales din situl de la Babadag.

Privit pe ansamblu, în perioada timpurie a epocii fierului din spațiul carpatodunărean se poate observa o scădere considerabilă a numărului obiectelor din os și corn față de perioada precedentă (epoca bronzului), legată mai ales de evoluția culturilor Noua și Coslogeni.

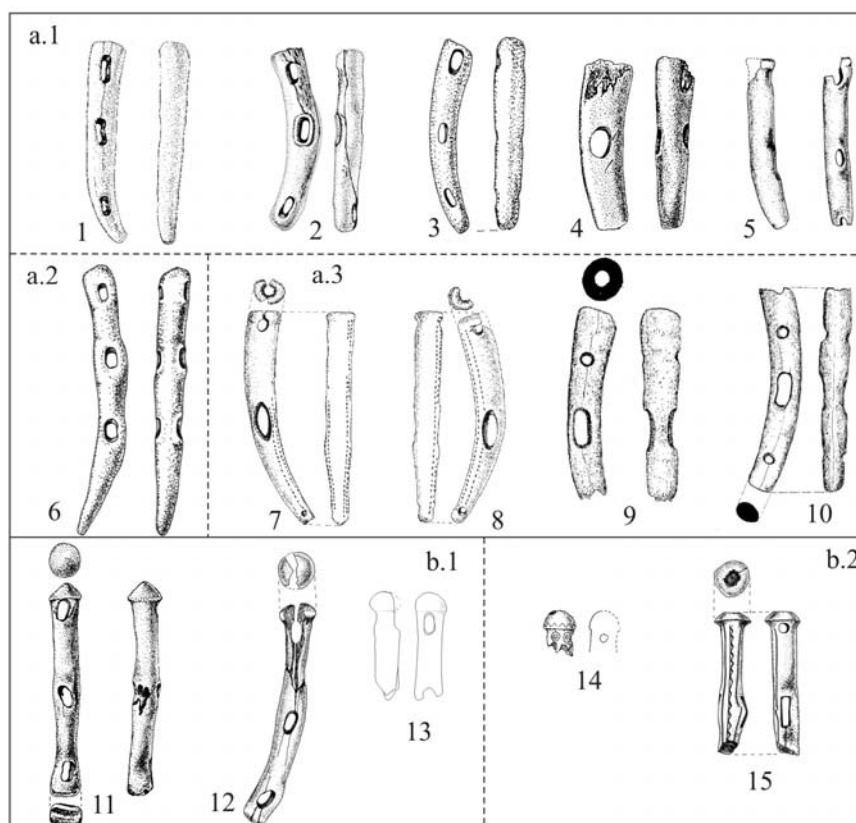

Fig. 22. Psalii: 1-4, 6, 11-15. Babadag; 5. Siliștea – Nazîru; 7-8. Niculițel – Cornet; 9-10. Bucu – Pochină (după Ailincăi, Mihail 2011).

Ceramica culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea

Recent a fost publicat un studiu extins dedicat ceramicii descoperite în siturile culturii Babadag⁹⁶, ocazie cu care am identificat 10 categorii ceramice (notate cu literele A-J), acestea fiind împărțite la rândul lor în funcție de caracteristicile tehnologice, dimensiuni și proporții în 33 de subcategorii și 110 tipuri.

⁹⁶ Ailincăi 2011.

Tipuri de recipiente

Categoria A este reprezentată de vasele bitronconice. Acestea prezintă un ax de simetrie vertical și au de cele mai multe ori o formă independentă, cu contur rotunjit, compus sau complex sau dependentă, cu contur compus.

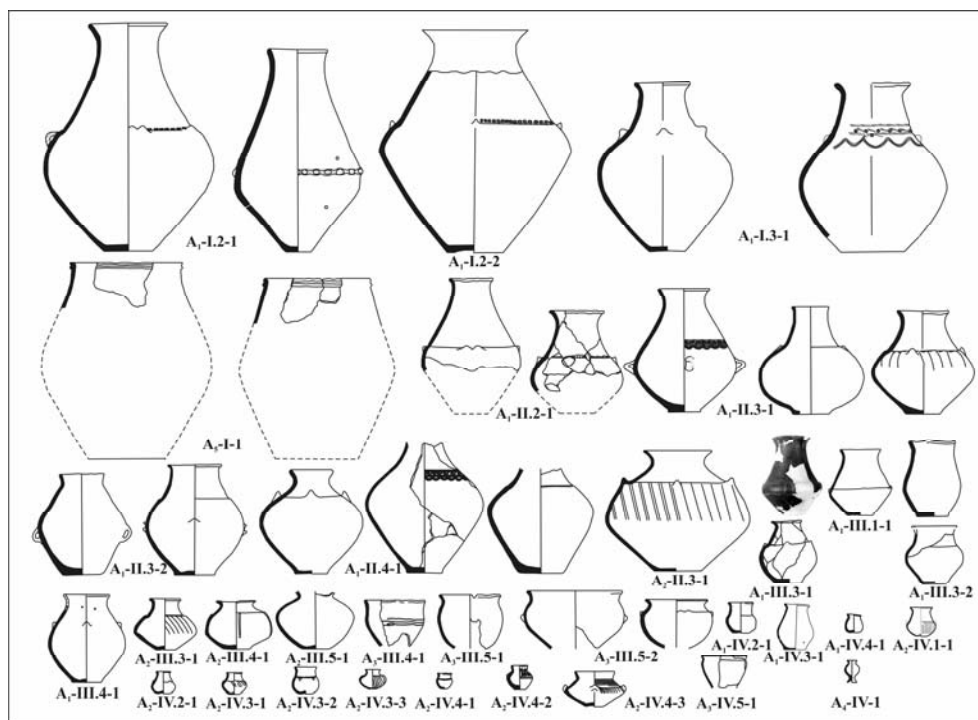

Fig. 23. Recipiente din categoria A (vase bitronconice).

Pe ansamblu, luând în calcul variabilele legate de formă și proporții, am putut identifica cinci subcategorii (fig. 23), după cum urmează: A₁ – recipiente cu formă independentă, contur curbat sau compus, corp bombat, gât îngust și aspect zvelt; A₂ – recipiente cu formă independentă, contur curbat sau compus, corp bombat, gât îngust, cu grad scăzut de aplatizare; A₃ – recipiente cu formă independentă, contur curbat sau compus, corp bombat, gât scurt și deschidere largă; A₄ – recipiente cu formă independentă și contur complex (vase miniaturale cu picior); A₅ – recipiente cu formă dependentă, contur compus sau curbat și deschidere largă.

Recipientele sunt confecționate dintr-o pastă de bună calitate, cu textură compactă, densă. Ca aditivi erau folosite fragmente ceramice sau pietre pisate mărunț, granulația lor variind în funcție de dimensiuni. Suprafețele vaselor au fost atent lustruite și prezintă luciu. Arderea, de cele mai multe ori neuniformă, s-a efectuat mai frecvent în mediu reducător sau neutru. Din punct de vedere

tehnologic, putem considera că aceste recipiente sunt rezistente la stres mecanic, au o permeabilitate și o porozitate reduse, fiind folosite mai ales la stocarea și transferul produselor lichide.

Dimensiunile sunt variabile (patru grupe de dimensiuni), de la vase de dimensiuni foarte mari la vase în miniatură. Dificultatea separării unor tipuri evidente a recipientelor modelate în această formă, constă în folosirea unor „tipare” asemănătoare pentru mărimi sensibil diferite (fig. 23). Capacitatea de stocare a unui astfel de recipient și condițiile în care acesta era manevrat pot indica eventuale date referitoare la utilitatea sa.

Din punct de vedere al frecvenței lor în așezările studiate, această categorie ceramică oscilează între 22,75% și 40,29%, predominante fiind exemplarele de dimensiuni mari și medii, folosite probabil la depozitarea și transportul produselor lichide.

Categoria B (cănille). Deși sunt asemănătoare vaselor din categoria A, recipientele denumite de noi *căni* se deosebesc de precedentele printr-un grad scăzut de simetrie (fig. 24). Aplicarea torșii a necesitat în cele mai multe cazuri ridicarea marginii și lărgirea diametrului maxim în partea opusă acesteia. Crearea acestui „contrabalans”, care indică și modalitatea prin care era turnat conținutul, a condus la formarea unor secțiuni orizontale prin vas, de formă ovală. Prin asemănare cu formele simetrice, cănille pot avea un contur independent (curbat sau compus) sau dependent (compus). Din punct de vedere tipologic, au putut fi identificate trei subcategorii: B₁ – recipiente de formă independentă, corp bombat, gât îngust și toartă supraînălțată; B₂ – recipiente de formă independentă, gât îngust și o toartă de mici dimensiuni dispusă pe gât; B₃ – recipiente de formă independentă, cu gâtul larg.

Aceste recipiente, folosite probabil la stocarea și transferul de lichide, au o frecvență de apariție mai scăzută, situație care poate fi datorată și asemănării cu recipientele categoriei A, singurul element de departajare fiind prezența toartei și un grad scăzut de simetrie, fapt greu de sesizat dacă vasul se păstrează fragmentar.

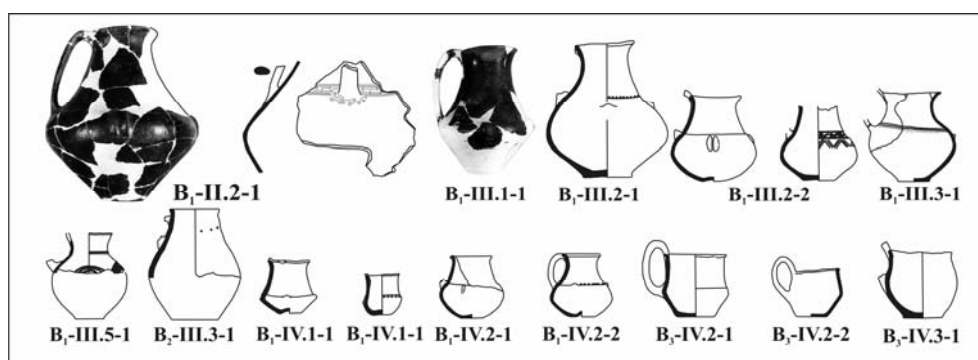

Fig. 24. Recipiente din categoria B (căni).

Categoria C (ceștile) se caracterizează printr-un *grad redus de simetrie* cauzat de realizarea uneia sau a două torți (de tip I). Din punctul de vedere al formei ceștile pot avea un contur independent curbat sau compus, dependent sau simplu, cu deschidere nerestricționată.

Astfel de vase sunt lucrate din pastă de bună calitate. Pereții lor subțiri au impus folosirea unor aditivi non-plastici cu granulație mică (cioburi pisate foarte mărunt sau chiar nisip), fapt ce conferă o textură compactă. Pereții sunt de cele mai multe ori atent lustruiți (pe ambele fețe) având luciu metalic, porozitate și o permeabilitate redusă. Arderea s-a produs uniform, în majoritatea cazurilor în mediu reducător sau neutru.

Având în vedere variabilele legate de formă și morfologie (fig. 25), putem deosebi următoarele modalități de realizare (subcategorii): C_1 – cești cu formă independentă, contur curbat sau compus și două toarte supraînălțate; C_2 – cești cu formă independentă, contur curbat sau compus și o toartă supraînălțată; C_3 – cești cu formă dependentă, contur curbat sau compus și o toartă supraînălțată; C_4 – cești cu deschidere nerestricționată, contur simplu și o toartă supraînălțată.

Categoria C prezintă o frecvență mai scăzută în așezările de la Revărsarea – Dealul Tichilești (9,64%), Enisala – Palanca (14,90%) și Jijila – Cetățuie (15,27%), aceasta crescând peste 20% în siturile de la Garvăn – Mlăjitul Florilor (20,60%) și Niculițel – Cornet (24,76%). În cadrul acestei categorii, majoritare sunt exemplarele atribuite subcategoriilor C_1 și C_2 , în vreme ce exemplarele de tip C_3 și C_4 dețin o pondere foarte mică.

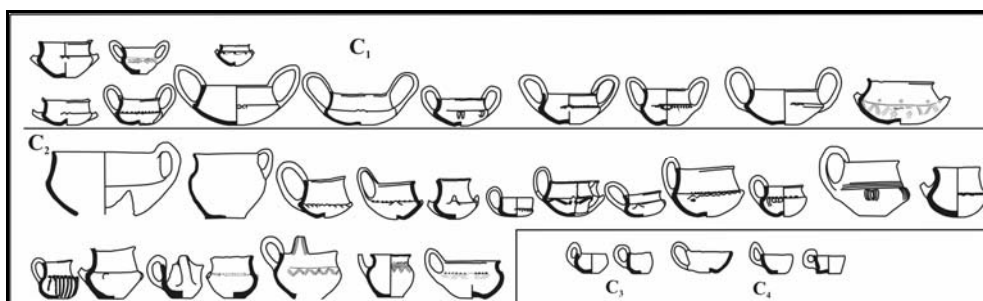

Fig. 25. Recipiente din categoria C (cești).

Categoria D (pixidele) conține recipiente de mici dimensiuni care își găsesc prototipurile în lumea egeeană. Asemănările dintre pixidele protogeometrice și cele găsite în spațiul culturii Babadag au fost observate încă din 1976 de B. Hänsel care sincroniza în acest fel faza a II-a a culturii Babadag (fig. 26/A) cu perioada protogeometrică a necropolei de la Kerameikos⁹⁷.

⁹⁷ Hänsel 1976.

Recipientele de acest tip au dimensiuni reduse, sunt confecționate din pastă de bună calitate ce conține aditivi cu granulație fină. Majoritatea exemplarelor dețin o prelungire a marginii care permite o atașare a capacului. Pixidele sunt frecvent decorate cu motive executate prin incizie ce urmează de regulă o mișcare bilaterală.

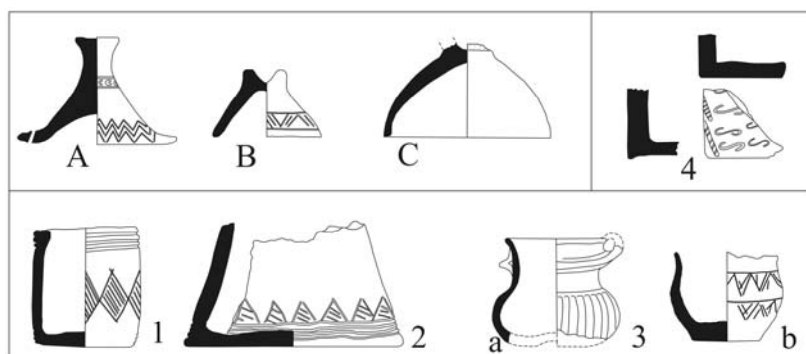

Fig. 26. Recipiente din categoria D (pixide).

Categoria E (străchinile). Au de cele mai multe ori o formă dependentă cu contur simplu, însă sunt și exemplare cu deschidere nerestricționată cu contur simplu sau compus. O caracteristică generală a acestei categorii de vase este deschiderea largă.

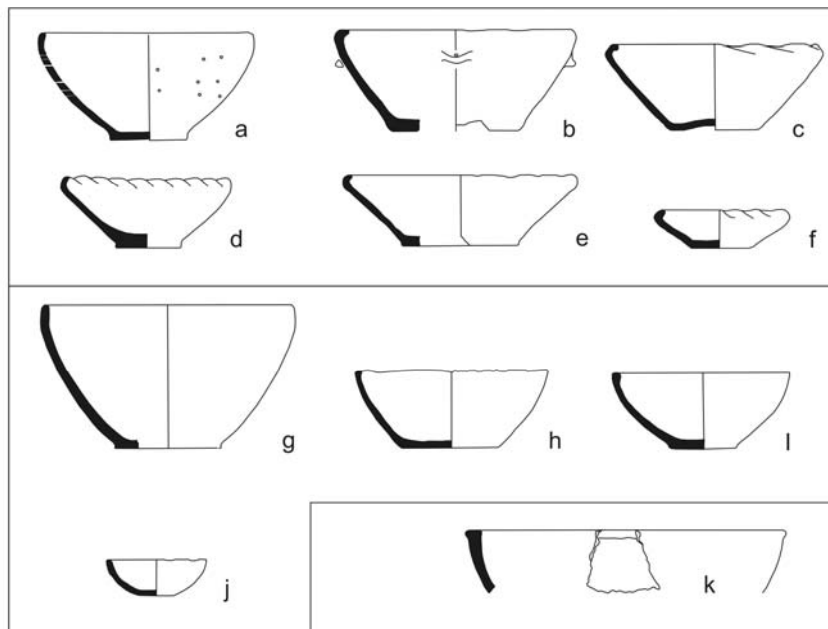

Fig. 27. Recipiente din categoria E (străchini).

Pe ansamblu, am putut identifica două modalități principale de confecționare: E_1 – străchini cu deschiderea restricționată (fig. 27/a–f); E_2 – străchini cu deschidere nerestricționată (fig. 27/g–j); E_3 – străchini cu deschidere nerestricționată și profil compus (cu marginea rășfrântă spre exterior) (fig. 27/k).

Străchinile sunt unele dintre cele mai frecvente recipiente, deținând procentaje mari în siturile de la Enisala – *Palanca* (34,12%) și Niculițel – *Cornet* (30,08%), fiind pe locul secund în așezările de la Revărsarea – *Dealul Tichilești* (25,18%), Garvăn – *Mlăjitul Florilor* (29,97%) și Jijila – *Cetățuie* (26,04%). În cadrul acestora, cele mai numeroase exemplare pot fi atribuite subcategoriei E_1 , cele de tip E_2 și E_3 deținând ponderi mai reduse.

Categoria F (vasele de bucătărie). Sunt recipiente cu suprafața nelustruită, confecționate dintr-o pastă în compoziția căreia s-au folosit aditivi non-plastici cu granulație destul de mare (cioburi pisate, pietre mici de calcar etc.), textura recipientelor fiind mai puțin densă decât la cele cu suprafața lustruită. Arse probabil în mediu oxidant sau neutru, destul de neuniform, borcanele au o culoare gălbui-roșietică sau cenușie. Pe ansamblu putem considera aceste vase rezistente la stres termic, dar mai puțin rezistente la stres mecanic și cu permeabilitate redusă, fiind folosite probabil la gătit sau la alte acțiuni ce implică folosirea focului sau la depozitarea unor produse solide.

Slaba rezistivitate la stres mecanic, precum și deselexpuneri la temperaturi ridicate au determinat o frecvență mare de înlocuire a acestor recipiente, care de cele multe ori se regăsesc în stare fragmentară.

Borcanele au modalități puțin diverse de modelare, caracterizându-se mai ales printr-o deschidere largă a gurii și lipsa aproape cu desăvârșire a punctelor ascuțite în cadrul conturului. Din punctul de vedere al axului simetric vertical putem sesiza, în ciuda stângăciei modelării, că cele mai multe recipiente prezintă un astfel de ax, dar și existența unor recipiente care au fost realizate voit cu o simetrie redusă (vasele cu toartă) (fig. 28); *Recipiente cu ax simetric vertical:* F_1 – recipiente cu deschidere restricționată, de formă dependentă; F_2 – recipiente cu deschidere restricționată și formă independentă; F_3 – recipiente cu deschidere nerestricționată (formă tronconică); *Recipiente cu grad scăzut de simetrie:* F_4 – recipiente cu deschidere restricționată, de formă dependentă; F_5 – recipiente cu deschidere nerestricționată.

Categoria F înregistrează cea mai mare frecvență în situl de la Jijila – Cetățuie (32,34%), se situează pe locul secund la Enisala – *Palanca* (27,83%), pe locul al treilea la Revărsarea – *Dealul Tichilești* (24,89%), procentajul lor scăzând sub 20% la Niculițel – *Cornet* (15,26%) și Garvăn – *Mlăjitul Florilor* (12,93%). Forma cea mai frecventă este cea dependentă, cu deschidere restricționată (subcategoriei F_1 – 71,68% la Babadag; 60,56% la Enisala – *Palanca*; 59,34% la Garvăn – *Mlăjitul Florilor*; 43,52% la Jijila – *Cetățuie*; 46,86% la Niculițel – *Cornet*), fiind urmate de cele ale subcategoriilor F_2 și F_3 , cele incluse în subcategoriile F_4 și F_5 având o apariție sporadică.

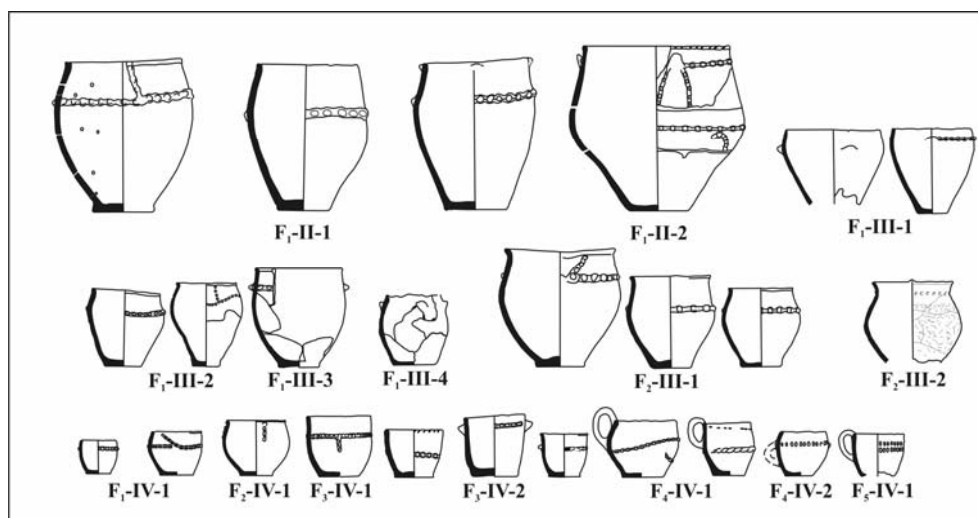

Fig. 28. Recipiente din categoria F (vase de bucătărie).

Categoria G (strecurători). Recipientele din această categorie au de regulă dimensiuni reduse (grupa IV), sunt confecționate din pastă de bună calitate, dar suprafața lor nu este lustruită. Datorită numeroaselor perforații efectuate în lutul moale, denumirea de strecurătoare pare sugestivă pentru a indica eventuala lor utilitate.

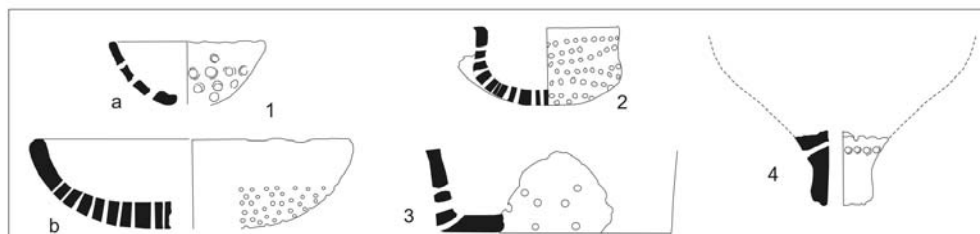

Fig. 29. Recipiente din categoria G (strecurători).

Vasele din această categorie, deși reduse cantitativ, prezintă o varietate mare de modalități de realizare: G₁ – strecurători cu deschidere nerestricționată, asemănătoare unor străchini de mici dimensiuni cu partea inferioară perforată (fig. 29/1.a-b); Tipul G₂ – strecurători de formă independentă, care imită forma unor cești de tip C₂. Aceste vase aveau o toartă de tip I, iar partea inferioară a corpului era perforată (fig. 29/2); G₃ – străchini de forma unui trunchi de con. O descriere completă a formei este imposibilă datorită lipsei unui recipient întreg (fig. 29/3); G₄ – strecurători în forma unor pâlnii (fig. 29/4).

Categoria H (pâlnii). Acest tip de recipiente era necunoscut până de curând în repertoriul ceramic al culturii Babadag. Totuși, în cursul prelucrării

materialului ceramic din așezarea eponimă am putut identifica două fragmente ce ar putea sugera existența unor obiecte din lut asemănătoare unor pâlnii.

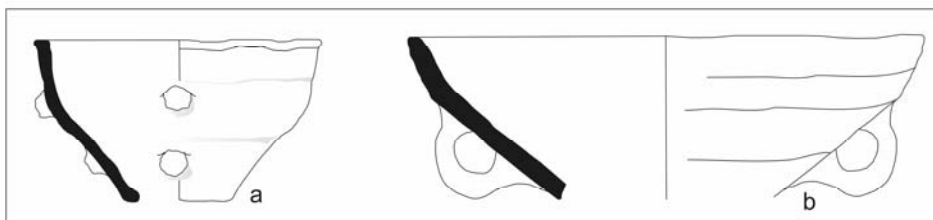

Fig. 30. Recipiente din categoria H (pâlnii).

Aceste accesorii au deschiderea nerestricționată, iar forma lor este compusă. În partea inferioară au fost realizate toarte de tip III, iar baza prezintă un orificiu prin care se scurgea lichidul turnat (fig. 30).

Categoria I (Lămpi ?). Vasele încadrate de noi în această categorie au dimensiuni reduse și o frecvență foarte scăzută; sunt realizate dintr-o pastă grosieră, suprafața lor fiind nelustruită. Urmele de ardere/afumare observate în interiorul lor ne-a determinat să considerăm că aceste recipiente puteau fi folosite ca lămpi. Pe ansamblu se pot deosebi două modalități de modelare (fig. 31): I₁ – vase de formă tronconică care aveau la bază trei picioare; I₂ – vase de formă alungită pe orizontală, cu picior.

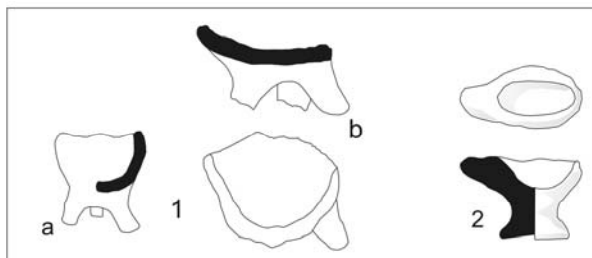

Fig. 31. Categoria I (lămpi).

Categoria J (capace). Capacele sunt accesorii mai puțin cunoscute în repertoriul ceramic al culturii Babadag. În demersul nostru am reușit să identificăm nu mai puțin de 15 exemplare descoperite în așezările dobrogene. Acestea au fost confecționate dintr-o pastă de calitate grosieră, preparată cu aditivi non-plastici de granulație mare. Arderea și modelarea erau efectuate rudimentar, fapt ce dă acestor obiecte un aspect neîngrijit. În general se pot observa două moduri de confecționare, după cum urmează: J₁ – capace de formă conică sau calotiforme, apucătoarea fiind realizată prin impresiunea degetelor (fig. 32/1.a), fie prin alungirea corpului (fig. 32/1.b); J₂ – capace discoidale care dispun de apucătoare alungită, cu sau fără impresiuni de degete (fig. 32/2.a–b), sau cu toartă semicirculară (fig. 32/2.c).

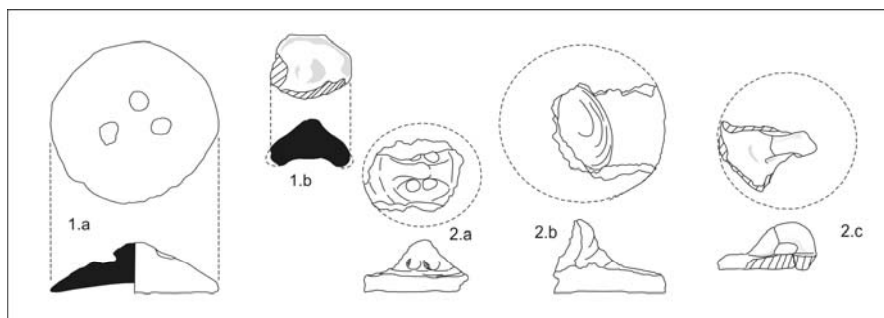

Fig. 32. Categoria J (capace).

Stilul decorativ

Stilurile sunt considerate în general de către arheologi reprezentări vizuale specifice unor contexte limitate în timp și spațiu, care transmit informații despre identitatea societăților care le-au creat și despre contextul și arealul în care acestea apar⁹⁸. Importanța stilisticii în studierea culturii Babadag este subliniată de rolul său cronologic, S. Morintz argumentând existența a trei faze de evoluție a acestora pe baza tehnicilor de aplicare a decorului⁹⁹.

Încă de la început, putem sublinia faptul că nu toate tipurile de recipiente erau decorate asemănător, fiind preferate mai ales recipientele cu suprafața lustruită. Cele mai frecvente și mai variate combinații decorative erau aplicate pe vasele din categoriile A, B și C, zona preferată fiind partea superioară și mediană a corpului. Pentru recipientele categoriei E, cel mai des întâlnit decor este canelarea marginii, dar sunt și cazuri în care s-a decorat și partea superioară a corpului sau interiorul. Vasele cu porozitate ridicată și suprafața nelustruită erau rareori decorate (categoria F), cu decoruri simple, compuse din șiruri de linii oblice sau alveole realizate în partea superioară a corpului sau pe buză. La aceste vase, o frecvență mult mai mare o au brăurile aplicate de obicei în jumătatea superioară a corpului.

Elemente folosite în realizarea decorului ceramicii

Benzile de decor reprezintă cea mai frecventă modalitate de dispunere folosită de olarii culturii Babadag. Pe ansamblu putem considera că decorul specific acestei culturi este realizat mai ales din linii drepte sau curbe, combinate sau nu cu elemente de dimensiuni mai mici care pot fi figuri geometrice sau elemente stilizate. Din acest motiv, pentru a simplifica expunerea, propunem împărțirea elementelor în două mari categorii (fig. 33):

– *Elemente liniare (principale)* care, după modul de realizare și dispunere sunt: a. drepte, dispuse orizontal; b. drepte, dispuse vertical; c. drepte, dispuse oblic;

⁹⁸ Rice 1987, 244.

⁹⁹ Morintz 1964; Morintz 1987.

d. curbate – arcuri de cerc; e. cercuri. Aceste elemente sunt frecvent folosite în combinații multiple și pot fi considerate ca principale indicatoare ale mișcării decorului;

– *Elemente geometrice și specifice (secundare)* – de dimensiuni mai reduse, se exclud de obicei unele pe altele în cadrul aceluiași motiv și sunt de regulă folosite în combinație cu cele liniare sau formează șiruri. Acestea pot fi considerate elemente compacte sau specifice și pot fi: a. forme geometrice fără unghiuri (mai ales cercuri); b. forme geometrice cu unghiuri (puțin frecvent romburi, triunghiuri etc.); c. elemente stilizate (de exemplu, în forma literei „S”).

Mai ales pentru elementele liniare se observă folosirea a două tipuri de reprezentare: prin linii simple și benzi. Această diferențiere se poate face și în cazul elementelor de decor secundare, dar datorită dimensiunii lor reduse, acest aspect nu modifică esențial vizibilitatea decorului. Corelând cele două categorii de elemente și modalitățile lor de redare, putem considera că elementele decorative folosite în compoziția benzilor simetrice se pot împărți în trei tipuri: 1 – elemente realizate din linii simple; 2 – elemente de decor realizate din benzi de linii paralele; 3 – elemente geometrice și specifice.

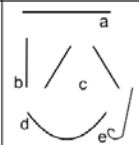

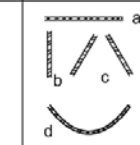

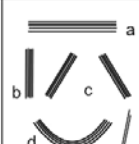
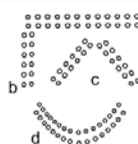
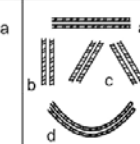
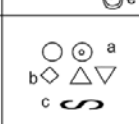
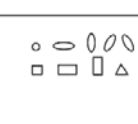

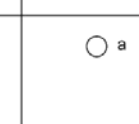
	grupa 1	grupa 2	grupa 3	grupa 4
1. simple				
2. benzi				
3. elemente geometrice și specifice				

Fig. 33. Principalele elemente regăsite în compozițiile stilistice ale ceramicii Babadag.

Din punct de vedere a compoziției și execuției, elementele pot fi împărțite în patru grupe: 1. elemente de decor incizate realizate prin trasare; 2. elemente de decor incizate realizate prin apăsare; 3. elemente de decor imprimate; 4. elemente de decor realizate prin canelură.

Principalele suprafețe decorate și limitele câmpurilor

În linii mari, se pot deosebi patru categorii de expunere a decorului: a. elementele de decor sau motive dispuse simetric pe circumferința vaselor (atât la

interior cât și la exterior) și mai rar pe o axă verticală sub forma unor *benzi cu structuri și mișcări diferite*; b. forme de decor complementare benzilor, folosite pentru *evidențierea proeminențelor sau bazei inferioare a toartelor sau dispuse independent pe vas*; c. forme de decor cu simetrie de rotație, folosite pentru decorarea zonei interioare a vaselor.

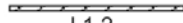

Tipul I	grupa 1	grupa 2	grupa 3	grupa 4
1	 I.1.1	 I.1.2	 I.1.3	?
2	 I.2.1	 I.2.2-a I.2.2-b	 I.2.3	?
Tipul II.A.1				
II.A.1-1	a 	 	?	?
	b 	?	?	
II.A.1-2	a 	 	?	?
	b 	?	?	
Tipul II.A.2				
II.A.2-1	?			
II.A.2-2	?	?		?
II.A.2-3			?	?
Tipul II.A.3				
	   	?	?	?

Fig. 34. Benzi de decor de tip I, II.A.1 și II.A.2.

Tipuri de benzi de decor cu mișcare simetrică realizate pe circumferința recipientelor

Benzile de decor cu mișcare simetrică realizate pe circumferința recipientelor au fost cel mai frecvent folosite de olarii culturii Babadag. Din punctul de vedere al structurii, benzile sunt compuse din elemente de decor principale și secundare și benzi de încadrare/delimitare. În funcție de structura elementelor componente, acestea pot fi *simple* sau *compuse*, indiferent de simetria pe care o urmează. Benzile *simple* sunt realizate prin repetarea unui singur element (principal sau secundar), în vreme ce benzile *compuse* sunt realizate prin folosirea a cel puțin două elemente diferite sau prin suprapunerea ori încadrarea benzilor simple.

Combi-na-țiile dintre acestea sunt multiple. În funcție de structura și tipul de simetrie¹⁰⁰ urmat putem distinge mai multe tipuri de decor:

Tip. I. Benzi de delimitare/încadrare (fig. 34);

Tip. II. Benzi de decor cu simetrie simplă: II.A. Benzi de decor cu mișcare de translație (fig. 34–35); II.B. – benzi de decor cu mișcare bilaterală după o axă verticală (fig. 36);

Tipul II.A.4	grupa 1	grupa 2	grupa 3	grupa 4	
II.A.4-1	a			?	?
	b	?		?	?
II.A.4-2	a	?		?	?
	b			?	?
II.A.4-3	a	?		?	?
	b			?	
	c			?	?
II.A.4-4	?		?	?	

Fig. 35. Benzi de decor de tip II.A.4.

Tipul II.B.1	grupa 1	grupa 2	grupa 3	grupa 4
II.B.1-1				?
			?	?
II.B.1-2			?	?
			?	?

Fig. 36. Benzi de decor de tip II.B.1.

Tip. III. Benzi cu simetrie complexă: III.A. benzi de decor cu mișcare bilaterală după o axă orizontală (fig. 38); III.B. – benzi de decor cu mișcare bilaterală atât pe o axă verticală cât și pe una orizontală (fig. 38); III.C – benzi de decor cu simetrie radială (fig. 39);

¹⁰⁰ Shepard 1956, 268.

Tip. IV. Forme de decor realizate prin suprapunerea unor benzi identice:
 IV.A – Forme de decor realizate prin suprapunerea unor benzi identice de tip II.A; IV.B – Forme de decor realizate prin suprapunerea benzilor de tip II.B.; IV.C – Forme de decor realizate prin suprapunerea unor benzi identice de tip III.B (fig. 40);

Tip. V. Forme de decor realizate prin suprapunerea unor benzi cu aceeași simetrie și dispunere, dar structură diferită (fig. 40).

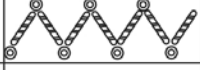

Tip II.B.2	grupa 1	grupa 2	grupa 3	grupa 4	grupa 1 și 3
II.B.2-1	a 	?		?	
	b 	?	?	?	
II.B.2-2	a 	?	?	?	
	b 	?	?	?	
			Tipul II.B.3		
II.B.3-1	a ?		?	?	
	b ?		?	?	
II.B.3-2	a ?		?	?	?
	b ?		?	?	
	?		?	?	?
II.B.3-3	?		?	?	?
II.B.3-4	?		?	?	?
II.B.3-5					

Fig. 37. Benzi de decor de tip II.B.2 și II.B.3.

Tip. VI. Forme de decor realizate prin suprapunerea unor benzi cu simetrii diferite: VI.A – combinații care au la bază (ca bandă principală) benzi de tip II.B; VI.B – combinații care au la bază benzi de tip II.B, suprapuse de benzi de tip III.B; VI.C – combinații în care benzi de tip III.B sunt suprapuse de benzi de tip II.B; VI.D – combinații în care benzi de tip II.B sunt încadrate de benzi de tip II.A (fig. 40).

Tipul III.A		grupa 1	grupa 2	grupa 3	grupa 4	grupa 1 și 3
III.A.1-1	a	 III.A.1-1.a-1	 III.A.1-1.a-2	?	?	?
	b	 III.A.1-1.b-1		?	?	?
	c	 III.A.1-1.c-1	 III.A.1-1.c-2	?	?	?
III.A.1-2	 III.A.1-2.a-1		?	?	?	
III.A.2-1	a	?	 III.A.2-1.a-2	?	?	?
	b	?	 III.A.2-1.b-2	?	?	?
	c	?	 III.A.2-1.c-2	?	?	?
Tipul III.B						
III.B1-1	a	 III.B.1-1.a-1	 III.B.1-1.a-2	?	?	?
	b	 III.B.1-1.b-1	?	?	?	?
III.B1-2	 III.B.1-2.a-1	?	?	?	?	
III.B.2-1	?	 III.B.2-1.a-2	?	?	?	

Fig. 38. Benzi de decor de tip III.A și III.B.

Tipul III.C		grupa 1	grupa 2	grupa 3	grupa 4
III.C.1	a	 III.C.1-1.a-1	?	?	?
	b	 III.C.1-1.b-1	?	?	?
III.C.2	?	 III.C.2-1.a-2	?	?	
III.C.3	?	 III.C.3-1.a-2	?	?	

Fig. 39. Benzi de decor de tip III.C.

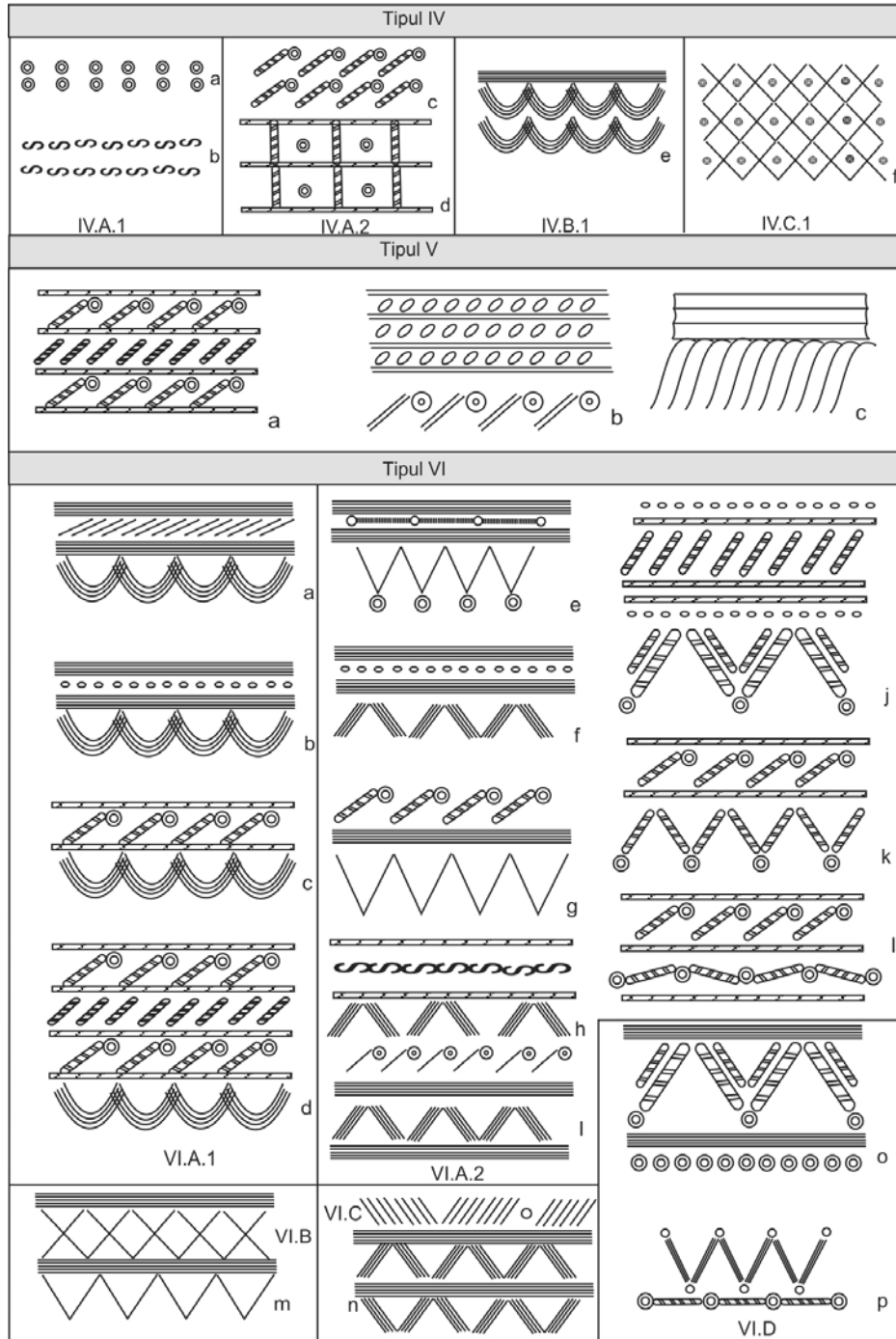

Fig. 40. Benzi de decor de tip IV, V și VI.

Relația dintre motivele decorative și formele ceramice

Analiza unor loturi mari de ceramică ne-a permis să observăm tipurile de decor și frecvența decorării unor anumite categorii de recipiente. Putem considera că ornamentele apărute pe întreg arealul acestei culturi sunt relativ unitare, diferențele intervenind probabil datorită unor aspecte legate de cercetarea și publicarea materialelor, precum și a modului lor de selectare și expunere. Putem astfel spune că nici unul din criteriile cronologice fixate de S. Morintz, bazate pe caracteristici stilistice, nu rezistă unui studiu mai amplu al unui lot numeros de material ceramic. Cele trei tehnici principale de decor coexistă și au, cu unele excepții, ponderi asemănătoare. Se pare că acestea se asociază cu anumite tipuri de recipiente și nu reprezintă, în mod obligatoriu, un indiciu cronologic.

Astfel, am putut sesiza că vasele bitronconice erau decorate îndeosebi cu elemente imprimare asociate cu cele incizate, mai ales în cazul decorurilor de tip II.A.4, II.A.2 și VI.A.1, prezența imprimeurilor pe celelalte recipiente fiind relativ scăzută. Ceștile sunt decorate preponderent cu motive incizate prin care au fost realizate mai ales decoruri de tip II.B.1, numeroase fiind și cele decorate cu șiruri de puncte (tip I) sau caneluri oblice (tip II.A.1). De altfel, canelurile apar aproape exclusiv pe cești și străchini și foarte rar pe vasele bitronconice. Dacă se poate vorbi despre o diferență între cele două etape mari din așezarea eponimă, considerăm că din acest punct de vedere, cultura Babadag (în întregime) poate fi caracterizată drept una specifică orizontului cultural cu ceramică imprimată și incizată evoluând paralel cu grupele Cozia, Insula Banului, Pșenicevo sau Saharna–Solonceni, sfârșitul său însemnând în plan ceramic o diminuare considerabilă a aplicării acestor decoruri.

Elemente de plastică

Până nu demult, reprezentările plastice atribuite culturii Babadag erau cu totul necunoscute, deși unele descoperiri de acest gen au fost făcute încă de la debutul cercetărilor din așezarea de la Babadag. Sugestivă în acest sens este observația din 1987 a lui V. Sîrbu care, referindu-se cu precădere la reprezentările antropomorfe, remarca „extrema raritate a reprezentărilor antropomorfe în prima epocă a fierului, 10–12 exemplare, fiecare diferită tipologic și lipsa lor în zone și culturi relativ bine cercetate (ex. culturile Babadag și Basarabi)”¹⁰¹.

Publicarea celor două *truse de magicieni* de la Babadag (fig. 41–42), precum și a altor descoperiri din mediul Babadag, au schimbat radical această imagine, în 2003, G. Jugănarul identificând 71 de piese de acest gen¹⁰². În ansamblu, cele două depuneri de obiecte de lut se pot caracteriza prin numărul mare de piese pe care îl conțineau și varietatea acestora; în cazul „trusei” nr. 2 remarcăm și existența unor

¹⁰¹ Sîrbu 1987, 91–157.

¹⁰² Sîrbu, Jugănarul 1999; Jugănarul 2003a, 69.

urme de ardere secundară și ruperea lor intenționată, unele obiecte prezentând lipsuri. Astfel de depuneri, puse în legătură cu unele ritualuri magico-religioase destul de răspândite în aria tracică din prima și a doua epocă a fierului, se regăsesc atât în așezări cât și în morminte și conțin fie numai figurine antropomorfe, fie numai zoomorfe alături de mai multe tipuri de piese¹⁰³.

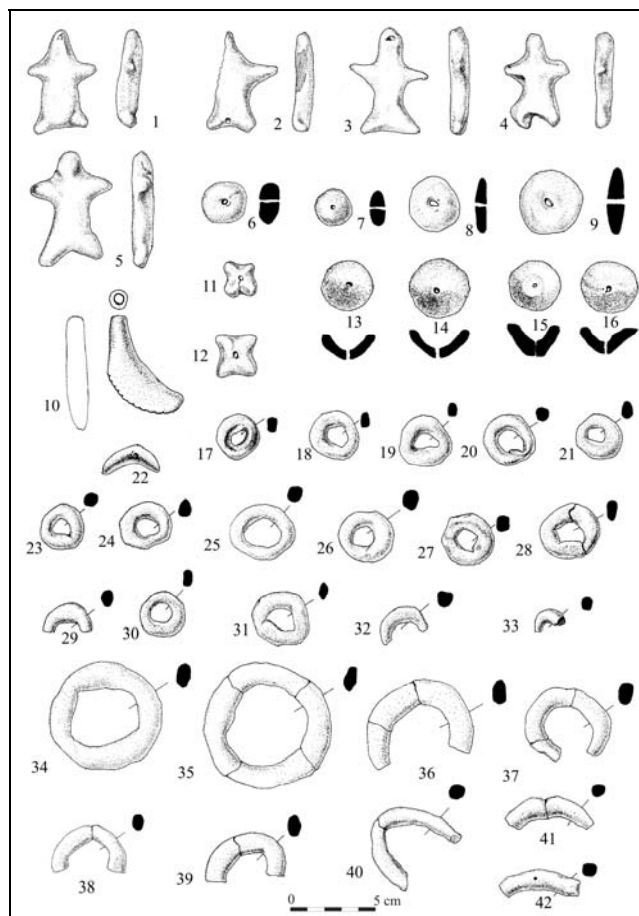

Fig. 41. Trusa de magicieni nr. 1 de la Babadag (după Sîrbu, Jugănaru 1997).

Analizând figurinele antropomorfe din prima epocă a fierului descoperite în lumea tracică, V. Sîrbu reușea să identifice cca 280 de exemplare din peste 50 de situri¹⁰⁴. Cu această ocazie, sublinia dificultatea întocmirii unei tipologii datorită mării varietăți de reprezentare a corpului uman, indicând totuși existența unor tipuri

¹⁰³ Sîrbu 1993, 129 și urm.

¹⁰⁴ Sîrbu 1999, 47 și urm.

caracteristice pentru anumite culturi arheologice. Descoperirile din aria Babadag și Pšenicevo se pot delimita într-un mod de reprezentare ce redă în linii mari principalele părți anatomice, fără a detalia fața, îmbrăcămintea sau podoabele¹⁰⁵, într-un mod asemănător cu figurinele atribuite culturilor Sabatinovka–Noua–Coslogeni și Tei de la sfârșitul epocii bronzului¹⁰⁶. În același timp, acest mod de reprezentare umană este net diferit de cele întâlnite în mediul Gáva–Holihrad¹⁰⁷ și chiar Saharna–Solonceni¹⁰⁸, unde apar din abundență figurine plate cu partea superioară de formă triunghiulară, mijlocul subțire și partea inferioară ovală sau rotundă, fără indicarea picioarelor, care sunt asemănătoare celor regăsite în cultura Gârla Mare.

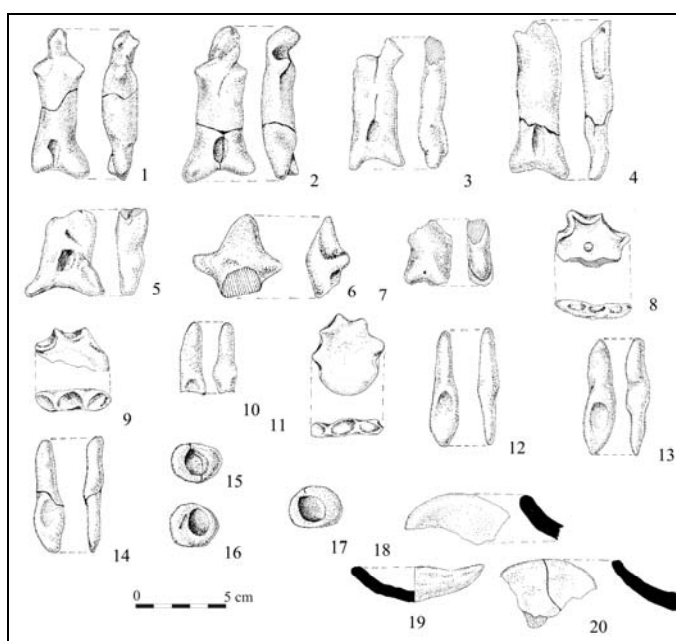

Fig. 42. Trusa de magicieni nr. 2 de la Babadag (după Sirbu, Jugănaru 1997).

Reprezentările zoomorfe în mediul culturii Babadag sunt destul de rare, fiind cunoscute până în prezent doar trei exemplare ce provin din așezarea eponimă (fig. 43). Dacă două dintre acestea pot fi considerate a fi reprezentări de mamifere (fără a putea preciza specia), cea de a treia este un pandantiv ornitomorf. Reprezentări de mamifere (bovidee, ovicaprine, porcine, cabaline) sunt des întâlnite în perioada

¹⁰⁵ Sirbu 1999, 50–51.

¹⁰⁶ Sirbu 1999, 53–54.

¹⁰⁷ László 1995a, 85–97; Maleev 1992; Vasiliev 1985–1986; Boroffka 1994; Mareș *et alii* 2007–2008.

¹⁰⁸ Mel'nikovskaja 1954, 69, fig. 33; Kašuba 2000, 337; Niculiță, Nicic 2008, 219; Nicic, Băț 2009.

timpurie a epocii fierului, mai ales în arealul culturilor cu ceramică canelată Gáva–Holihrad¹⁰⁹ sau Corlăteni–Chișinău¹¹⁰ și au o frecvență mai scăzută în arealul culturii Saharna–Solonceni¹¹¹ sau Babadag¹¹². În schimb, figurinele ornitomorfe sunt destul de rare în contextul perioadei timpurii a epocii fierului. În acest sens putem doar aminti piesele descoperite în așezarea de tip Chișinău–Corlăteni de la Trinca¹¹³, dar și în cea de la Teleac¹¹⁴, precum și vasul în formă de pasăre descoperit în complexul de cult de la Hlinjeni (cultura Saharna–Solonceni)¹¹⁵.

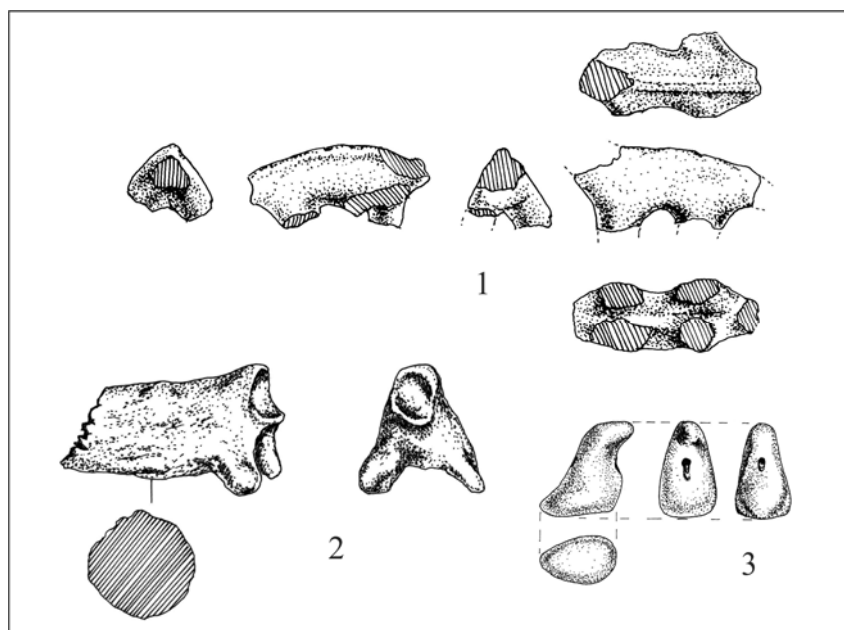

Fig. 43. Reprezentări zoomorfe din așezarea de la Babadag.

Modul de viață în așezările culturii Babadag

Din cauza numărului mic de studii interdisciplinare legate de arheozoologie și arheobotanică, informațiile referitoare la economia acestor populații sunt mai mult decât deficitare. Cele câteva indicii pe care le deținem arată că purtătorii

¹⁰⁹ László 1994, 90, fig. 46–47; Ursache 1999–2000, 40–62; Mareș *et alii* 2007–2008; Maleev 1992; Vasiliev 1985–1986; Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991.

¹¹⁰ Levițki 1994a, 111, fig. 59/1–2.

¹¹¹ Kašuba 2000, 337–338, fig. 33/1, 4, 6.

¹¹² Jugănar 2003a, 74.

¹¹³ Levițki 1994, 111, fig. 59/4,5.

¹¹⁴ Vasiliev 1985–1986, 80, fig. 1.

¹¹⁵ Gol'ceva 1995, 183 și urm.; Gol'ceva, Kašuba 1995, 24, fig. 38.

culturii Babadag practicau cultivarea plantelor, mai ales a cerealelor. În acest sens, putem aminti mențiunile lui S. Morintz referitoare la unele gropi (silozuri) de la Babadag ce conțineau grâu carbonizat¹¹⁶. Alte dovezi indirecte țin de existența în așezări a bucăților de chirpici sau ceramică amestecată cu pleavă, a frecătoarelor și râșnițelor din piatră sau a secerilor din bronz, fier și os care probabil erau folosite în cursul recoltării.

Creșterea animalelor pare să fi avut un rol important în asigurarea resurselor de hrană ale acestor populații. Cele câteva studii arheozoologice existente, efectuate pe loturi restrânse de materiale provenite din așezările de la Rasova – *Malul Roșu*¹¹⁷, Revărsarea – *Dealul Tichilești*, Telița – *Amza*¹¹⁸ și Babadag¹¹⁹ arată ponderea importantă deținută mai ales de cornutele mari dar și de ovicaprine care erau folosite atât pentru carne cât și pentru lapte, sacrificarea făcându-se la vârste mature¹²⁰. Porcinele dețineau și ele un procent important din totalul surselor de hrană, cele mai multe exemplare fiind tăiate în jurul vârstei de doi ani. Alături de acestea și calul a fost folosit în alimentație, chiar dacă rolul său în cadrul comunității era fără îndoială polivalent.

Aceleași studii menționate mai sus indică prin prisma analizei materialului osteologic practicarea vânătorii și a pescuitului. Putem astfel menționa preferința comunităților Babadag pentru vânarea unor mamifere de talie mare precum cerbul roșu (*Cervus elaphus*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), bourul (*Bos primigenus*) sau mistrețul (*Sus ferus*), dar și a unora de talie mai mică precum iepurele de câmp (*Lepus europaeus*), bursucul (*Meles meles*) sau vulpea (*Vulpes vulpes*). Din aceleași situri provin și puține oase de pește care ilustrează mai ales consumul crapului (*Cyprinus carpio*) și somnului (*Silurus glanis*), în vreme ce știuca (*Esox lucius*), șalăul (*Stizostedion loциoperca*), bibanul (*Perca fluviatilis*) și sturionii (*Acipenseridae*) dețineau ponderi mai reduse în alimentație.

Cronologia relativă și absolută

Observații asupra stratigrafiei de la Babadag

Din punctul de vedere al cronologiei relative cultura Babadag a fost împărțită de S. Morintz, pe baza cercetărilor din așezarea eponimă, în trei faze de evoluție caracterizate prin anumite tehnici de realizare a decorului¹²¹. Totuși, în urma cercetărilor noastre efectuate în așezări ale culturii Babadag precum Jijila –

¹¹⁶ Morintz 1987.

¹¹⁷ Vasilescu-Ureche, Haimovici 1976.

¹¹⁸ Haimovici, Bodi 2003.

¹¹⁹ Haimovici 2008.

¹²⁰ Haimovici 2008, 153.

¹²¹ Morintz 1964; Morintz 1986; Morintz 1987; Jugănar 2005.

*Cetățuie*¹²², Niculițel – *Cornet*, Enisala – *Palanca*¹²³, Revărsarea – *Dealul Tichilești*¹²⁴, dar și în așezarea eponimă, am sesizat existența unor situații oarecum contradictorii cu această schemă cronologică.

Analizând materialul arheologic provenit de la Babadag în funcție de contextul descoperirii, am observat că există o serie de semne de întrebare asupra existenței aici a unui nivel caracterizat de ceramică decorată exclusiv prin incizii, așa cum a fost definită faza I. În acest sens, S. Morintz ilustra materialul ceramic descoperit în trei gropi (gr. 70, 120 și 128 din Suprafața A) (fig. 46–49). Conținutul gropilor 70 și 128 – din motive necunoscute – a fost prezentat incomplet, în realitate vasele decorate cu incizii fiind asociate cu cele decorate prin imprimare. Mai mult decât atât, vasul imprimat din gr. 128 este ilustrat ca fiind caracteristic fazei a doua a culturii Babadag¹²⁵. Având în vedere aceste precizări, singurul complex care conținea exclusiv ceramică incizată rămâne groapa 120. De altfel, fragilitatea argumentelor care să susțină existența unei faze cu ceramică incizată la Babadag reiese și din rapoartele publicate ulterior, S. Morintz și colaboratorii săi făcând referiri doar la descoperirea sporadică a unor fragmente ceramice ce pot fi atribuite acestei faze, folosind pentru datarea unora din fragmentele ceramice termenul de Babadag I–II¹²⁶.

Cercetările recente (Casetele 1–9, 1996–2010 – fig. 44) au arătat că cel mai vechi nivel de locuire de la Babadag este reprezentat de gropi și bordeie săpate direct în solul steril (nivelul 6), acestea fiind suprapuse de amenajările nivelului următor (nivelul 5). Dintre numeroasele complexe descoperite în cel mai vechi nivel de locuire de la Babadag doar o mică parte conțineau material ceramic exclusiv incizat, insuficient în opinia noastră pentru definirea unei etape de locuire diferite. În cele mai multe cazuri, ceramica decorată cu motive incizate apare asociată cu ceramică decorată prin imprimare, motiv care ne îndreptățește să considerăm că cel mai vechi nivel de locuire, la fel ca și cel imediat superior (nivelul 5), pot fi atribuite fără îndoială unui orizont cu ceramică imprimată, respectiv fazei a II-a a culturii Babadag, așa cum a fost definită de S. Morintz.

Fazei a III-a a culturii Babadag (după S. Morintz) îi putem atribui nivelurile notate de la 1 la 4, unde în urma analizei materialului ceramic descoperit, am putut observa o diminuare sensibilă a decorării vaselor. Astfel, dacă în nivelurile 5 și 6, 73,84% din recipientele categoriilor A₁ și A₂ erau decorate, procentajul acestora scade la 38,78% pentru nivelurile superioare (1–4). Din punct de vedere stilistic, decorarea prin canelură a acestor vase este puțin

¹²² Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008.

¹²³ Ailincăi *et alii* 2011.

¹²⁴ Ailincăi 2010a. Cercetările arheologice de la Revărsarea – *Dealul Tichilești* urmează a fi publicate sub formă monografică – Sorin Cristian Ailincăi, *Începuturile epocii fierului în Dobrogea. Cercetările de la Revărsarea, Isaccea, județul Tulcea* (în pregătire).

¹²⁵ Morintz 1987, Fig. 8/6.

¹²⁶ Morintz 1987; Morintz, Jugănar 1995; Morintz, Jugănar, Munteanu 1995.

frecventă. Diferențe notabile se înregistrează în privința decorurilor realizate prin imprimare și incizie (mai ales la cele de tip II.A.4 și VI.A.1 și VI.A.2). O scădere procentuală mai puțin vizibilă se poate observa în cazul ceștilor. Dacă în nivelurile inferioare 75,84% dintre acestea erau decorate, în cele superioare, procentajul se reduce la 60%. Tipurile de decor aplicate sunt în mare parte asemănătoare, sesizându-se totuși o creștere a numărului ceștilor canelate de la 26 (niv. 5–6) la 42 (niv. 1–4).

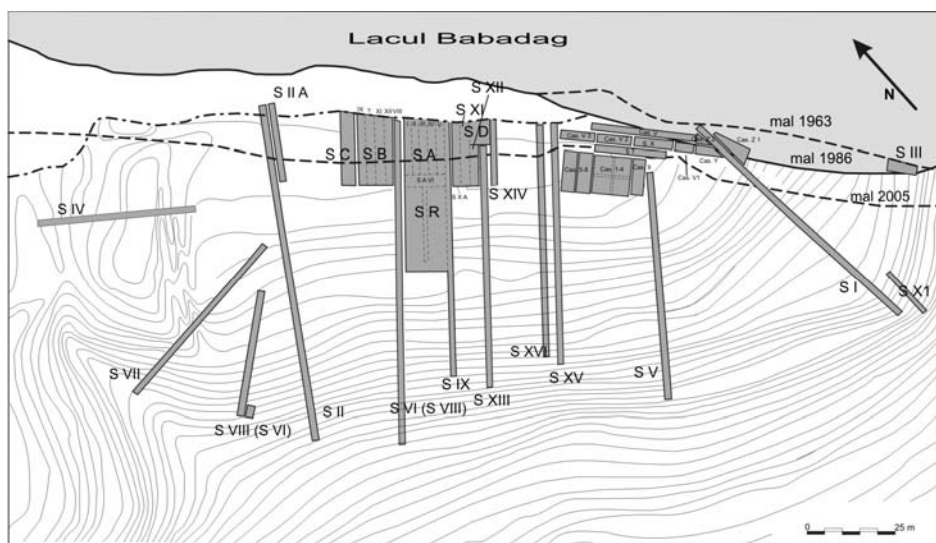

Fig. 44. Planul topografic al cercetărilor arheologice de la Babadag (după Morintz 1987).

În opinia noastră, principiile folosite de S. Morintz pentru delimitarea celor trei faze de evoluție a așezării și a culturii Babadag reprezintă o imagine eronată a interpretării stratigrafiei din așezarea eponimă. De altfel, inexactitatea acestor caracteristici este subliniată și de situațiile întâlnite și în celelalte așezări ale culturii Babadag, unde cele trei tehnici de ornamentare se asociază în complexe închise. Din nefericire, pierderea multor informații arheologice, precum și numeroasele curențe de cercetare și înregistrare împiedică efectuarea unei analize mai detaliate, mai ales în cazul așezării de la Babadag. Totuși, în linii mari, se pot sesiza două etape de evoluție în cazul acestei așezări din punct de vedere stilistic, *prin diminuarea și nu dispariția totală* a decorurilor realizate prin motive incizate și imprimate. Folosirea canelurii ca element caracteristic de identificare a etapei târzii este, credem noi, falsă. Acest tip de decor apare aplicat în mică măsură pe vasele bitronconice, dar mai ales pe cești și marginea străchinilor, recipiente care apar în toate nivelurile așezării de la Babadag, înregistrându-se totuși o creștere în privința ceștilor decorate în această manieră¹²⁷.

¹²⁷ Ailincăi 2011.

Elemente de cronologie relativă și absolută

Din cele expuse mai sus se poate observa fragilitatea interpretării situației stratigrafice din așezarea eponimă, care a reprezentat practic axa periodizării culturii Babadag. Putem astfel pune sub semnul întrebării existența primei și celei de a treia faze a acestei culturi conform criteriilor fixate de S. Morintz, care, dacă totuși ar fi fost valabile, ar trebui să se regăsească și în alte așezări cu mai multe niveluri de locuire cât și separat.

Pe ansamblu se poate totuși sesiza că în toate siturile în care cercetarea a cuprins suprafețe relativ mari au fost înregistrate și motive decorative realizate prin imprimare, într-adevăr, cu frecvențe diferite. Astfel, dacă în situri precum Jijila, Garvăn, Niculițel, Țibrinu sau chiar nivelurile inferioare de la Babadag frecvența decorării ceramicii este una destul de ridicată, în așezările de la Enisala – *Palanca*, Canlia, Luncavița – *Valea Joiței*, Rasova sau ultimele niveluri de la Babadag, numărul recipientelor decorate cu motive incizate și imprimate scade simțitor.

Evidența stratigrafică de la Babadag, expusă în rândurile de mai sus, precum și prezența în unele situri precum Enisala – *Palanca*¹²⁸ și Luncavița – *Valea Joiței*¹²⁹ a unor fibule ce urmează o datare mai târzie, ne poate sugera faptul că sfârșitul culturii Babadag este marcat în plan ceramic printr-o scădere semnificativă a decorării ceramicii în general, tipurile de decor prezente în aceste situri arătând expuneri mai simple, preponderente fiind decoruri precum cele de tip I, II.A.1, II.A.2 sau II.C.2.

În aceste condiții putem considera că manifestarea culturală de tip Babadag poate fi încadrată în întregime în orizontul cultural cu ceramică imprimată (în care S. Morintz includea doar faza a II-a), împreună cu grupele Pșeničevo, Insula Banului, Cozia, Saharna–Solonceni, cu care de altfel este și contemporană. Stratigrafia de la Babadag, cu cele șase niveluri de locuire identificate atât în cercetările vechi cât și în cele recente, departe de a demonstra suprapunerea criteriilor expuse de S. Morintz, indică mai degrabă faptul că spre sfârșitul evoluției culturii Babadag se înregistrează o scădere considerabilă a frecvenței decorării recipientelor, tipurile de vase și de decor fiind în linii mari aceleași.

Analizând evoluția cronologică și raporturile cu mediile culturale anterioare, contemporane și ulterioare, putem considera că în Dobrogea cultura Babadag urmează probabil nemijlocit culturii Coslogeni, al cărei sfârșit are loc cândva în sec. XI a.Chr.¹³⁰

Totuși, unele elemente indică, cel puțin în estul Munteniei și sudul Moldovei, că monumentele culturii Babadag au fost precedate de un orizont cu ceramică canelată timpurie¹³¹, acest fapt fiind susținut și de așezarea de la

¹²⁸ Ailincăi *et alii* 2011.

¹²⁹ Ailincăi 2008a.

¹³⁰ Bojadžiev 1992, 17 și urm.; Görsdorf, Bojadžiev 1996, 150 și urm.

¹³¹ Motzoi-Chicideanu 1999–2001.

Vlădești – *Popina Lată* (aflată în arealul culturii Babadag, dar care nu conține material ceramic imprimat)¹³², stratigrafia așezării de la Căndești¹³³, stratigrafia necropolei de la Sboryanovo¹³⁴ și de unele date încă insuficient cunoscute din NE Bulgariei¹³⁵. În același timp, în S Moldovei, între sfârșitul culturii Noua și apariția în această zonă a culturii Babadag, se interpune atât grupul Corlăteni (stratigrafia de la Căndești), al cărui debut în Moldova se poate data încă din sec. XII a.Chr., cât și un orizont cu ceramică incizată marcat, cel puțin în momentul de față, de așezarea de la Tămăoani și necropola de la Foltești, care poate fi atribuit probabil secolului al XI-lea a.Chr.¹³⁶.

Deși este posibil ca manifestarea culturală de tip Babadag să fi început în cursul secolului al XI-lea a.Chr., mai probabil spre sfârșitul acestuia, nu deținem în momentul de față nici un element de datare absolută care să indice această dată, poate doar nivelul VIIb₂ de la Troia (1120–950 a.Chr.)¹³⁷. Totuși, în acest nivel este prezentă și ceramică specifică culturii Coslogeni, fiind greu de precizat în ce moment apare ceramica decorată cu motive incizate și imprimate. În opinia noastră, prezența acestei specii ceramice la Troia ar trebui legată mai întâi de descoperirile din Bulgaria, mă refer aici atât la cultura Pșeničevo, cât și la manifestările înrudite din zona de coastă a Bulgariei, a căror apariție pare a succeda nemijlocit sfârșitul epocii bronzului (faza Alada a culturii Čerkovna, pe ceramica căreia se regăsesc unele motive decorative premergătoare epocii fierului)¹³⁸ și, deși nu există dovezi concludente poate fi datată încă de la sfârșitul secolului al XI-lea a.Chr.¹³⁹. Situația de la Troia nu indică separarea stratigrafică a ceramicii incizate de cea imprimată, departajarea făcându-se pe baza stratigrafiei de la Babadag (Babadag I → Babadag II) care așa cum am arătat nu este conformă cu realitatea. De altfel, decorul compus din cercuri legate de tangente, realizat prin incizie este destul de rar și în arealul culturii Babadag (16 cazuri în Dobrogea, la care se adaugă descoperirile de la Siliștea – *Conac* și *Vânători*) și în cele mai multe cazuri apare asociat cu motive imprimate.

Analizând toate grupele cu ceramică imprimată, am observat o evoluție a acestora ce cuprinde în linii mari sec. X–IX și în unele cazuri chiar sec. VIII a.Chr., cele mai timpurii date venind dinspre sud, din mediul Pșeničevo. Se poate pune astfel întrebarea dacă această modă în decorarea ceramicii nu a apărut în spațiul balcanic ca urmare a contactului cu lumea egeo-anatoliană, răspândindu-se apoi către N spre Dunărea Inferioară (Insula Banului și Babadag) și la E de Carpați (Cozia, Saharna–Solonceni)? În aceste condiții, apariția decorurilor imprimate și

¹³² Rența 2008.

¹³³ Florescu, Florescu 1983.

¹³⁴ Stoyanov 1997.

¹³⁵ Hänsel 1976; Tončeva 1980.

¹³⁶ László 1986; László 1989.

¹³⁷ Koppenhöfer 1997, 346.

¹³⁸ Czyborra 2001, 109 și urm.; Lešakov 1990, 1–17.

¹³⁹ Czyborra 2001, 109 și urm.

incizate la începutul epocii fierului în SE Europei ar trebui legată mai ales de perioada protogeometrică, așa cum o demonstrează și asocierile cu ceramică decorată în acest stil de la Troia (VIIb₃) și Kastanas (niv. 10–4), precum și unele analogii semnalate deja de B. Hänsel între unele descoperiri de la Babadag, Ljubenkova și Ovčarovo și necropola protogeometrică de la Kerameikos¹⁴⁰.

Cele mai multe indicii arată o datare a culturii Babadag începând cu sec. X–IX a.Chr., perioadă în care se încadrează în linii mari și grupele înrudite. În acest sens, putem aminti, cu anumite semne de întrebare referitoare la condițiile descoperirii, capacul de pixidă de la Babadag pe care B. Hänsel îl considera asemănător cu cel din mormântul nr. 37 de la Kerameikos, aflat într-un context corespunzător perioadei protogeometrice târzii¹⁴¹ (sec. X a.Chr.), dar și depozitul de bronzuri de la Sâmbăta Nouă I (Ha B₁ – sec. X a.Chr.), depus într-un vas specific culturii Babadag și probabil, așa cum susținea B. Hänsel, într-o așezare a acestei culturi.

Același interval cronologic este indicat și de o brățară din tablă de bronz cu nervuri longitudinale descoperită în situl de la Babadag (fig. 15/27), dar și de exemplare similare ce provin din așezările de la Platonești – *Valea Babii* și Țândărei¹⁴². La acestea se adaugă și secera cu buton (*Knopfsichlen*) descoperită în așezarea de la Platonești – *Valea Babii*, care poate fi încadrată în tipul *Cenadu Mare–Șpălnaca I*, varianta cea mai târzie a acestor seceri, care se regăsește și în depozitele seriei *Moigrad–Tăuteu* (Ha B₁ – sec. X a.Chr.)¹⁴³.

Dintre fibulele descoperite în context arheologic clar în așezările culturii Babadag, o importanță deosebită o au cele două exemplare realizate din fier de la Revărsarea – *Dealul Tichilești*, datate în sec. X–IX a.Chr. (fig. 17/18–19)¹⁴⁴.

În linii mari, putem considera că cultura Babadag a evoluat paralel cu celelalte grupe cu ceramică imprimată cât și cu orizontul cu ceramică canelată din Muntenia (pre-Basarabi), grupul Corlăteni și grupul Mediaș din Transilvania (niv. 2 de la Teleac). Contemporaneitatea cu *orizontul ceramicii canelate* din Muntenia și Moldova, începând cu sec. X a.Chr., este dovedită și de prezența fragmentelor ceramice imprimate (specifice culturii Babadag) în așezarea de la Dridu – *La Metereze*, de unde provine și un depozit de bronzuri datat în perioada Ha B₁¹⁴⁵. O etapă de coexistență a ceramicii imprimate (culturile Babadag și Cozia) cu cea canelată este dovedită și de descoperirile de la Bucu – *Pochină* care pare contemporană cu ultima etapă de funcționare a necropolei de la Sboryanovo (în care apare ceramică imprimată), datată la sfârșitul secolului al X-lea – începutul secolului al IX-lea a.Chr.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Hänsel 1976.

¹⁴¹ Hänsel 1976, 133; Hänsel 1982, 16–18.

¹⁴² Rența 2008, 108, Fig. 96/1–2, 5, 10, 12.

¹⁴³ Petrescu-Dîmbovița 1978, 18–25.

¹⁴⁴ Bader 1983; Kašuba 2006.

¹⁴⁵ Enăchiuc 1995, 279–310; Rența 2008.

¹⁴⁶ Stoyanov 1997.

Despre etapa finală a culturii Babadag

În privința etapei finale a culturii Babadag, trebuie să menționăm că, în majoritatea cazurilor, sfârșitul culturilor cu ceramică imprimată este considerat ca fiind marcat de apariția fenomenului Basarabi. În cazul culturii Babadag, s-a menționat încă de la început că faza a III-a este contemporană cu acest stil ceramic. În opinia noastră, apariția fenomenului Basarabi la Dunărea de Jos și necropolele de tip Stoicani au determinat sfârșitul culturii Babadag cel puțin în E Munteniei, S Moldovei și NV Dobrogei, unde locuirile cu ceramică în stil Basarabi urmează pe cele Babadag, acest moment fiind însă greu de presupus în date absolute. O datare în jur de 800 a.Chr. este, credem noi, prea timpurie, aceasta fiind data relativă a primelor manifestări de tip Basarabi în aria inițială de formare și, din aceste motive, considerăm necesar luarea în calcul a unui decalaj cronologic până la răspândirea stilului Basarabi în NV Mării Negre. Așa cum am văzut, cele mai multe elemente de datare absolută din necropolele de tip Stoicani (în a căror așezări s-a descoperit și ceramică Basarabi¹⁴⁷) converg spre a doua jumătate a secolului al VIII-lea și prima jumătate a secolului al VII-lea a.Chr., reprezentând etapa finală a stilului Basarabi. Din aceste motive considerăm mai indicată o datare a siturilor cu ceramică Basarabi din zona Dunării de Jos începând cu mijlocul secolului al VIII-lea a.Chr., situația fiind apropiată de cea din Transilvania, unde majoritatea descoperirilor atribuite fenomenului Basarabi pot fi încadrate cronologic de la mijlocul secolului al VIII-lea până la jumătatea secolului al VII-lea a.Chr.¹⁴⁸.

Apariția fenomenului Basarabi marchează în același timp și sfârșitul orizontului cu ceramică canelată din Muntenia; în acest sens, menționăm situația de la Popești unde stratul Ha II (cu ceramică Basarabi) suprapune straturile Ha I 1 și Ha I 2 (pre-Basarabi cu ceramică canelată), datate în sec. X–IX a.Chr.¹⁴⁹. Interesantă în acest sens ar fi fost publicarea materialelor Basarabi de la Dridu – *La Metereze*¹⁵⁰.

Dacă presupunerea noastră este corectă, acest lucru ar putea însemna o prelungirea a existenței culturii Babadag în Muntenia și sudul Moldovei, dar și a grupului Cozia, inclusiv până la începutul secolului al VIII-lea a.Chr., așa cum se poate observa în cazul culturii Saharna–Solonceni al cărei sfârșit este marcat de apariția aspectului Șoldănești–Seliște, dar și în cazul culturii Pșeničevo, care își continuă existența și în sec. VIII a.Chr., așa cum o demonstrează cel puțin descoperirile din dolmenul de la Dolni Glavanac¹⁵¹.

Este posibil ca în interiorul Dobrogei, comunitățile care au creat cultura Babadag să își fi continuat existența. Trebuie să precizăm că toate indiciile cronologice expuse mai sus sunt legate de așezări ce pot fi considerate specifice

¹⁴⁷ Excepție face chiar necropola de la Stoicani, dar probabil așezarea de care ține cimitirul nu se afla în punctul *Cetățuia*, ci probabil într-o altă zonă încă necercetată.

¹⁴⁸ Ursuțiu 2002, 73 și urm.

¹⁴⁹ Vulpe 2004–2005, 22 și urm.; Palincaș 2004–2005, 55–64.

¹⁵⁰ Rența 2008, 99.

¹⁵¹ Nekhrizov 2000, 322, Fig. 24/3.

pentru perioada clasică a culturii Babadag, în care decorarea ceramicii deține o frecvență ridicată. Există totuși o serie de descoperiri care pot fi considerate reprezentative pentru sfârșitul culturii Babadag (cu o frecvență redusă a aplicării decorului), și aici mă refer la nivelurile superioare ale așezării eponime, la locuirile de la Enisala – *Palanca*¹⁵² și Luncavița – *Valea Joiței*¹⁵³ și, probabil, și la cele de la Tulcea – *Tabără*¹⁵⁴ și Canlia – *Gura Canliei*¹⁵⁵.

Zona litorală și întemeierea coloniilor grecești

Stabilirea cu precizie a finalului culturii Babadag este în momentul de față greu de realizat, mai ales în lipsa aplicării unor metode moderne de datare. Elemente noi ar putea aduce însă raportarea cronologică față de unele evenimente istorice cum ar fi, de exemplu, întemeierea coloniilor grecești din V Mării Negre.

Așa cum am arătat în cele de mai sus, amplasamentul siturilor hallstattiene pe malul Mării Negre sau al unui golf al acesteia ar fi înlesnit contactul coloniștilor greci cu autohtonii, fapt care însă nu a fost încă demonstrat arheologic în siturile mai intens cercetate de la Enisala – *Palanca* și Babadag, de unde provin și cele mai târzii dovezi ale existenței culturii Babadag cunoscute până în prezent.

Referindu-ne la vestigiile din prima epocă a fierului, atragem atenția că acestea nu sunt singulare în arealul complexului lagunar Razim–Sinoie. În acest sens amintim siturile binecunoscute de la Babadag – *Cetățuie*¹⁵⁶, Enisala – *Palanca*¹⁵⁷ și *Dealul Gras*¹⁵⁸, acestea fiind reciproc vizibile, la fel ca și locuirea din punctul *La Bursuci*, situat la S de localitatea Sarichioi¹⁵⁹. În același areal, mai sunt semnalate locuirile identificate la Enisala – *Călugăra*¹⁶⁰, Beidaud – *Dealul Carabalâc*¹⁶¹, Jurilovca–*Orgame*¹⁶² și Istria–*Istros*¹⁶³, dar și unele situri recent identificate în urma unor cercetări de suprafață la Visterna și Agighiol.

Din acest punct de vedere, importantă ar fi o reconstituire cât mai obiectivă a zonei pentru epoca preistorică. Cercetările privitoare la evoluția Deltei Dunării au arătat că aceasta s-a format într-un fost golf maritim ce includea atât teritoriul său

¹⁵² Ailincăi *et alii* 2011.

¹⁵³ Ailincăi 2008a.

¹⁵⁴ Baumann 1975.

¹⁵⁵ Irimia 1981.

¹⁵⁶ Morintz 1964; Morintz 1986; Morintz 1987; Morintz, Jugănar, Jugănar, Munteanu 1995.

¹⁵⁷ Lăzurcă, Mănușu-Adameșteanu 1980; Ailincăi *et alii* 2011.

¹⁵⁸ Dragomir 1974.

¹⁵⁹ Ailincăi, Micu 2006.

¹⁶⁰ Informația ne-a fost oferită cu amabilitatea de V. Lungu și A. Baralis cărora le mulțumesc și cu această ocazie.

¹⁶¹ Simion, Lăzurcă 1980; Simion 2003.

¹⁶² Coja 1972; Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2006.

¹⁶³ Fragmente ceramice specifice culturii Babadag, descoperite la Histria, ne-au fost arătate de dr. C. Domăneanțu.

actual, cât și al lagunei Razim–Sinoie, prin aluviunile aduse de Dunăre sau re-sedimentate de curentul circular al Mării Negre, care a creat în Pleistocen sistemul de grinduri conjugate din Deltă (Letea, Caraorman). După formarea acestui sistem de grinduri, care au închis golful inițial, teritoriul Deltei a devenit o lagună, ce a evoluat ulterior în strânsă legătură cu cele trei brațe, în ordinea formării lor: Sfântu Gheorghe, Sulina și Chilia. Încă din 1983, a fost propusă o cronologie absolută referitoare la formarea Deltei Dunării, bazată pe rezultatele unor date ^{14}C prelevate din scoici bivalve: 1. formarea barierei de aluviuni la cca 12700–8000 B.P.; 2. brațul Sf. Gheorghe I s-a format între 10100–7400 B.P.; 3. formarea brațului Sulina între 7400–1400 B.P.; 4. brațele Sf. Gheorghe II și Chilia și-au început evoluția în jur de 2800 B.P., formarea lor continuând și în prezent¹⁶⁴.

Noile studii efectuate pe grindul Caraorman au inclus și prelevarea unor date ^{14}C de pe scoici articulate. Pe baza acestor date s-a constatat că sfârșitul formării brațului Sf. Gheorghe I în faza regresivă este concomitent cu începutul formării brațului Sulina la cca 3640 ± 140 B.P., iar sfârșitul fazei regresive a acestuia s-a produs între 2000–1700 B.P. În același timp, primul nivel de aluviuni depus de brațul Chilia apare mult mai târziu abia spre 1200 B.P.¹⁶⁵

Formarea *complexului lagunar Razim–Sinoie* este legată direct de geneza Deltei Dunării. Cordonul litoral care îl închide are o vârstă relativ recentă, cuprinsă între 1500–3500 de ani. După formarea acestuia, ca un cordon relativ unitar, au dispărut practic și cetățile porturi Histria și Enisala¹⁶⁶. Acest proces era în desfășurare în perioada primei epoci a fierului, iar din acest motiv putem considera că așezările de la Babadag, Enisala, Sarichioi, *Orgame*, *Istros* erau situate într-un golf (*Halmyris*) la Marea Neagră, a cărei apă avea probabil o salinitate redusă.

Pe de altă parte, relativa raritate a siturilor arheologice din perioada timpurie a epocii fierului în zona litorală a Dobrogei, cu excepția zonei actualului complex Razim–Sinoie (fig. 45), poate fi pusă atât pe seama transgresiunilor Mării Negre, cât și a eroziunii suferite de zona loessoidă a litoralului dobrogean. În acest sens, un caz binecunoscut este cel al siturilor eneolitice și din epoca bronzului de pe litoralul bulgăresc, aflate sub nivelul actual al mării¹⁶⁷. În ultimii 2000 de ani, nivelul Mării Negre a crescut cu cca 4 m¹⁶⁸, cercetările geologice efectuate în zona cetăților grecești dovedind că, în acea perioadă, țărmul Mării Negre se găsea la cel puțin 100 m mai în larg¹⁶⁹, apele mării aflându-se la –4 m față de nivelul actual. Astfel, în prezent, o mare parte a orașului Histria și a necropolei acestuia se află sub apele lacului Sinoie¹⁷⁰.

¹⁶⁴ Panin *et alii* 1983, 249–255.

¹⁶⁵ Giosan *et alii* 2006, 758–759.

¹⁶⁶ Romanescu 2006, 67.

¹⁶⁷ Draganov 1995.

¹⁶⁸ Panin, Jipa 2002, 560.

¹⁶⁹ Caraivan 1982, 15–32; Caraivan 1983, 9–16.

¹⁷⁰ Alexandrescu 1970, 81.

Fig. 45. Delta Dunării și complexul lagunar Razim–Sinoie în faza Sulina (după Romanescu 2006).

Din punct de vedere cronologic, locuirea hallstattiană de la Enisala – *Palanca* a fost încadrată încă din 1980 în cea de a treia fază de evoluție a culturii Babadag¹⁷¹, conform cronologiei propuse de S. Morintz¹⁷². Datarea târzie a acestei locuiri este susținută și de fibula de bronz cu buclă pe arc, asemănătoare cu un exemplar descoperit în Creta, la Psychro¹⁷³, datat în perioadă geometrică (tipul IIg după Sapouna-Sekellarakis). Descoperirea recentă a unei astfel de fibule în așezarea de tip Basarabi de la Mironești – *Malu Roșu*¹⁷⁴ susține atât datarea propusă pentru faza finală a culturii Babadag (cel puțin în sec. VIII a.Chr.), cât și contemporaneitatea, cel puțin parțială, cu *fenomenul Basarabi*¹⁷⁵.

¹⁷¹ Lăzurcă, Mănușu-Adameșteanu 1980.

¹⁷² Morintz 1964; Morintz 1987.

¹⁷³ Stoyanov 1997, 77; Sapouna-Sekellarakis 1978, 51, fig. 7/216.

¹⁷⁴ Popa, Schuster 2007, 161, fig. 14/3.

¹⁷⁵ Ailincăi 2010b.

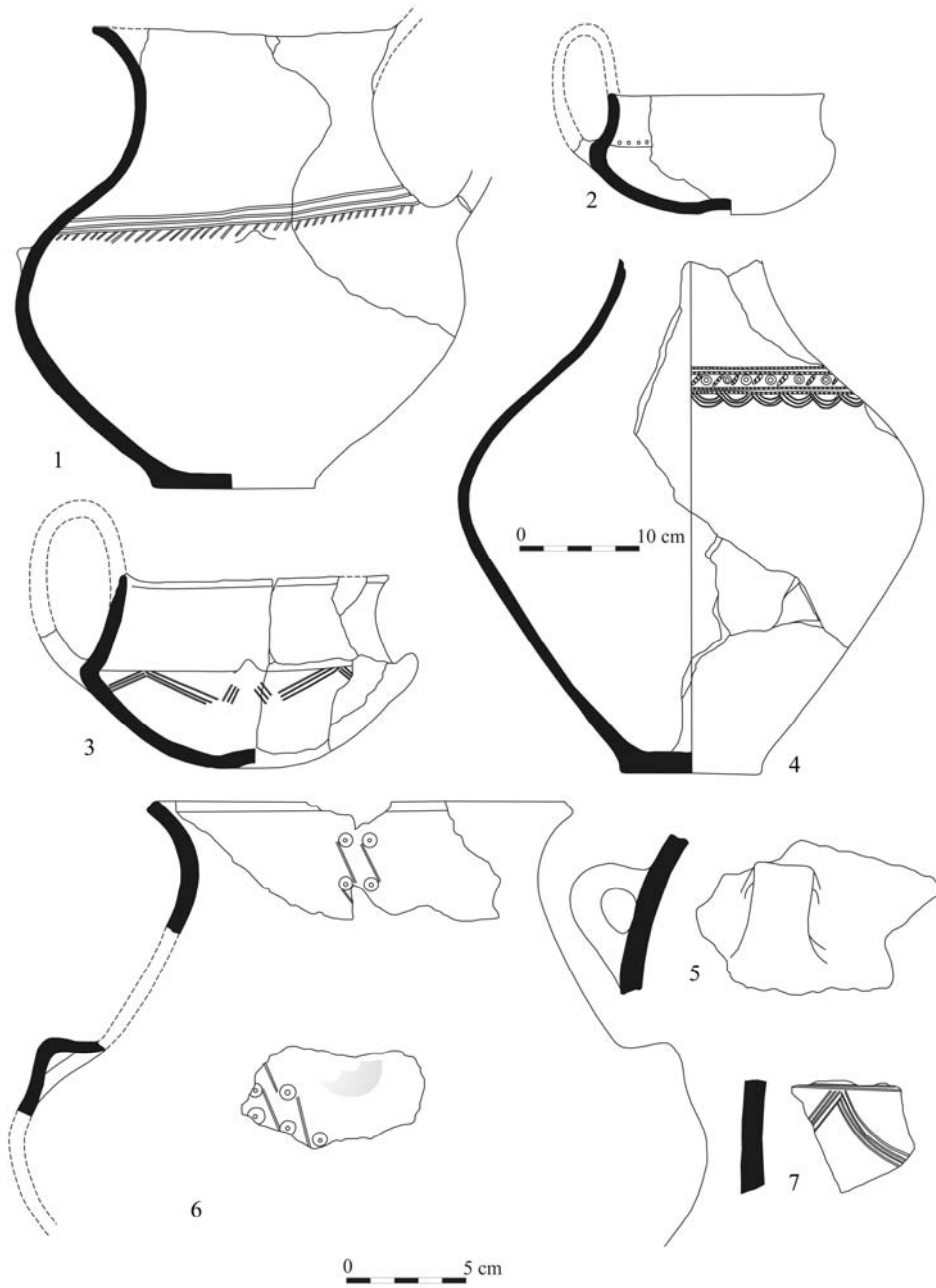

Fig. 46. Babadag, Suprafața A-II, gr. 70.

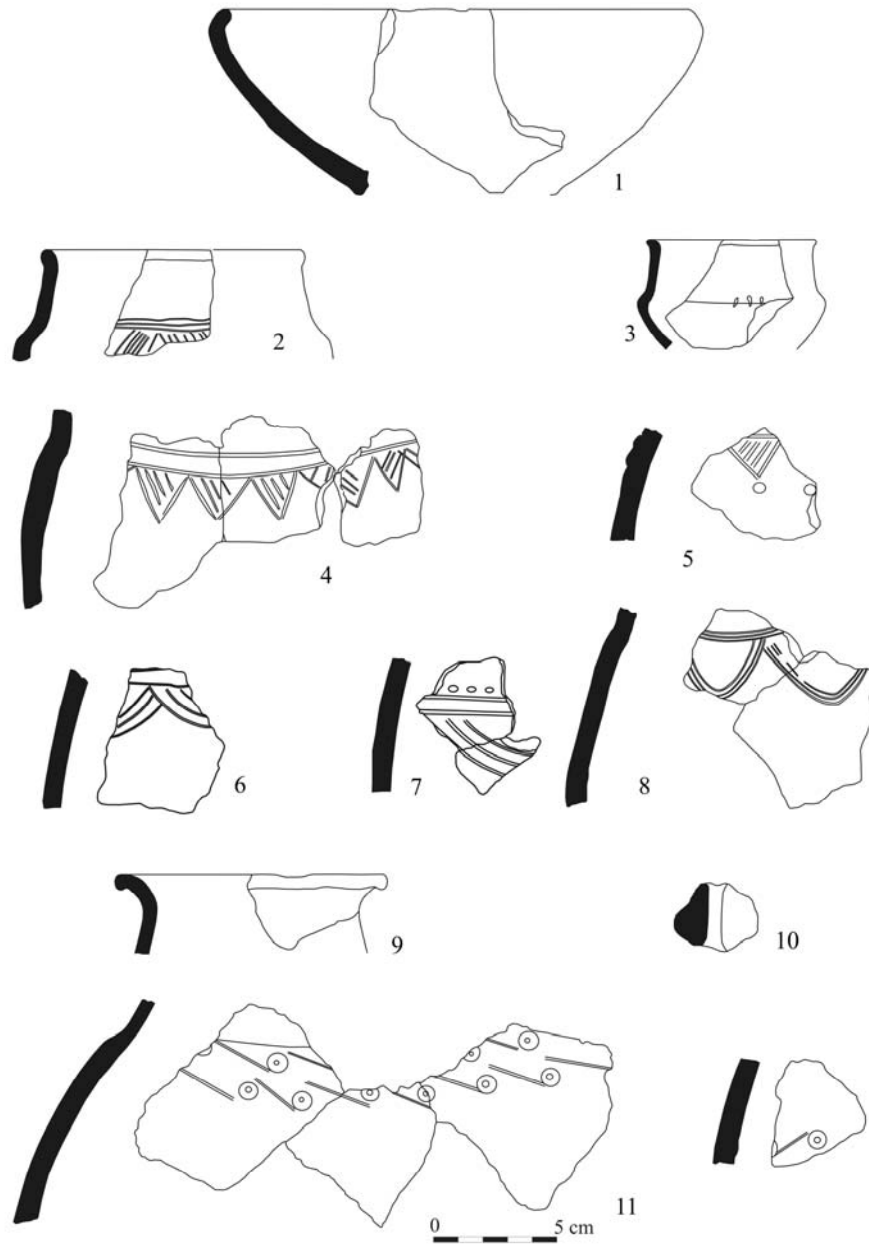

Fig. 47. Babadag, Suprafața A-VIII, gr. 120.

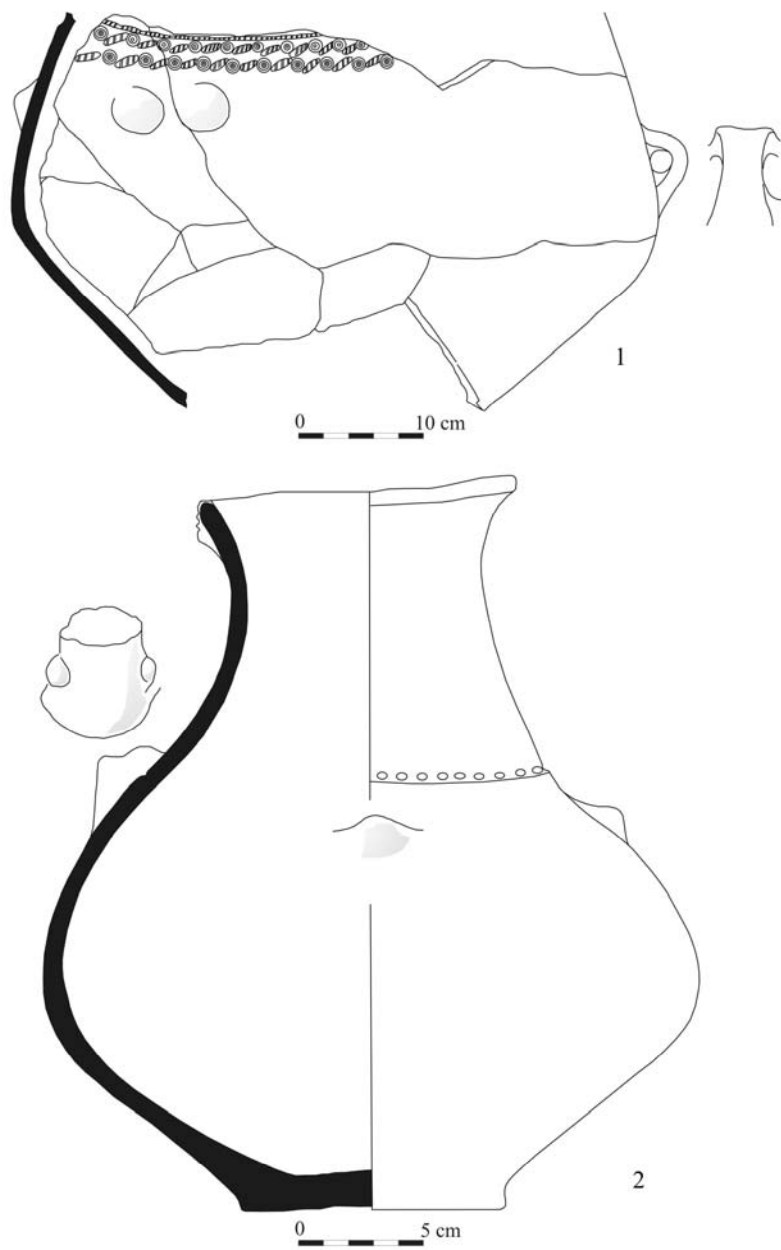

Fig. 48. Babadag, Suprafața A-VI, gr. 128.

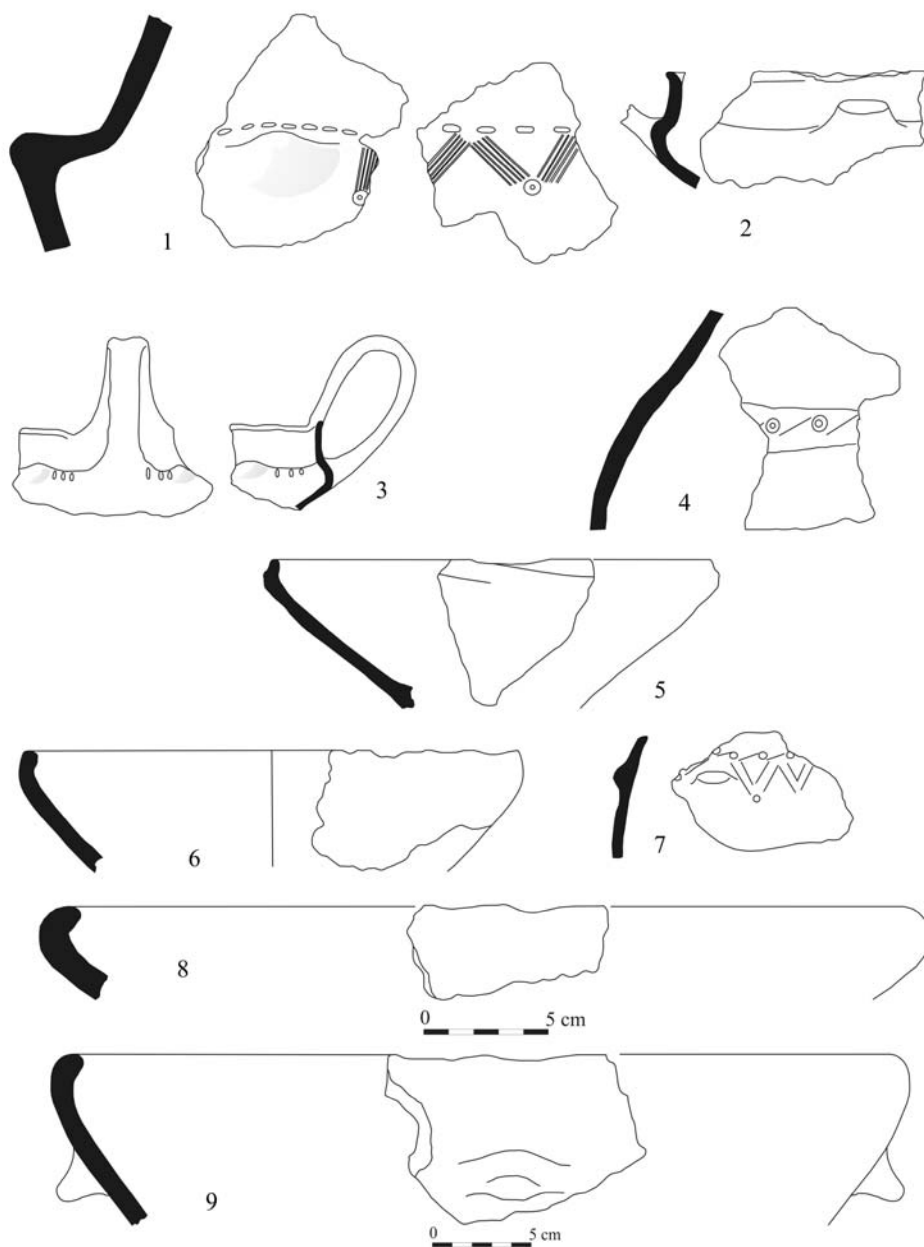

Fig. 49. Babadag, Suprafața A-VI, gr. 128.

În momentul de față, putem data finalul culturii Babadag către mijlocul secolului al VII-lea a.Chr. sau, cel mai probabil, la începutul acestui veac. Astfel,

în opinia noastră, manifestarea culturală de tip Babadag nu mai exista în momentul sosirii aici a primilor coloniști greci. Cea mai veche colonie grecească de pe coasta vestică și probabil din întregul bazin al Mării Negre pare să fi fost *Istros*, fondată de coloniști milesieni pe la jumătatea secolului al VII-lea a.Chr., cândva în perioada 657–630 a.Chr.¹⁷⁶. Aproximativ aceeași datare o urmează și descoperirile cele mai vechi de la *Orgame*, unde, pe lângă cele câteva fragmente ceramice din seria *Middle Wild Goat I*, databile în cel de al treilea sfert al secolului al VII-lea¹⁷⁷, a fost cercetat și un complex funerar databil pe la 650–630 a.Chr.¹⁷⁸.

THE BEGINNING OF IRON AGE IN DOBRUDJA

ABSTRACT

After the '90s, the amount of data on Early Iron Age in the area between the Danube and the Black Sea has increased substantially due to the numerous investigations carried out in Babadag culture sites. The processing of this data requires a new synthetic analysis that completes Sebastian Morintz's study from 1987. Our article sets out to organize the known old and new data regarding the evolution of Babadag culture, mainly in Dobrudja, insisting on the types of settlements, funerary practices, crafts and food production. It all led to new chronological conclusions based both on the analysis of materials and on the new stratigraphic observations from Babadag settlement. We also paid special attention to the sites on the Black Sea shore at the time the Greek colonies were founded.

In our opinion, the principles used by S. Morintz to define the three phases of evolution of the Babadag settlement and culture represent an incorrect interpretation of stratigraphy of the eponymous settlement. As a matter of fact, the inexactitude of these characteristics is also emphasized by the cases encountered in the other settlements of Babadag cultures, where the three decoration techniques – used by S. Morintz as chronological landmarks – are associated in “closed” contexts. From the stylistic point of view, we can notice two phases of evolution in Babadag settlement, as incised and impressed patterns *became scarcer, but did not disappear completely*. We think that it's a false assumption to consider that grooving is characteristic to the later phase. This type of decoration appears less on type A vessels, but more often on cups and on the rim of bowls – types of vessels that appear in all the layers of Babadag settlement; however, grooved cups become more frequent. Under these circumstances, we may consider the Babadag culture to have occurred entirely within the impressed pottery cultural horizon (where S. Morintz included only phase II), together with groups Pšeničevo, Insula Banului, Cozia, Saharna–Solonceni, which are also contemporaneous to Babadag culture. The stratigraphy from Babadag, with the six layers identified in older and more recent investigations is far from proving the overlapping of criteria presented by S. Morintz, but rather indicates that, by the end of Babadag culture, the decoration of vessels becomes significantly scarcer, while the types of vessels and decoration patterns are generally the same.

According to the analysis of the chronologic evolution and the relations with the previous, contemporaneous and subsequent cultural contexts, we may consider that Babadag culture in Dobrudja probably directly follows *Coslogeni culture* that ended in the 11th c. BC. Most information dates Babadag culture from the 10th–9th c. BC, when the related groups were also dated. To this effect we can mention – with certain reservations regarding the conditions of discovery – the pyxis lid from

¹⁷⁶ Alexandrescu 1962; Alexandrescu 1978; Avram 2001; Dimitriu 1964; Dimitriu 1965; Dupont 1983; Vulpe 1997.

¹⁷⁷ Mănuclu-Adameșteanu 2000; Mănuclu-Adameșteanu 2008, 16, 18–19.

¹⁷⁸ Lungu 2000; Lungu 2007; Lungu 2008.

Babadag that B. Hänsel considers similar to the lid found in burial no. 37 from Kerameikos, in a context corresponding to the late protogeometric period (10th c. BC), as well as the bronze items hoard from Sâmbăta Nouă I (Ha B₁ – 10th c. BC), found in a vessel specific to Babadag culture and probably in a settlement of Babadag culture – as B. Hänsel presumed. A bronze sheet bracelet with longitudinal ribs found in the site from Babadag but with unknown stratigraphic context, as well as similar items from Babadag culture settlements from Platonești – *Valea Babii* and Țândărei associated with impressed pottery point out to the same time interval. To these we may add the button sickle (*Knopfsichlen*) found in the settlement from Platonești – *Valea Babii*, which can be ascribed to *Cenadu Mare–Șpălnaca I* type, according to M. Petrescu-Dîmbovița, representing the most recent variant of this sickle's characteristics for *Moigrad–Tăuteu* hoard horizon (Ha B₁ – 10th c. BC). Among the fibulae found in a clear context in Babadag culture settlements, two iron items from Revărsarea – *Dealul Tichilești*, dated to the 10th–9th c. BC, are of special importance.

The contemporaneity of Babadag culture with the *grooved pottery horizon* from Walachia and Moldavia as of 10th c. BC is also proven by the presence of impressed pottery fragments (specific to Babadag culture) in the settlement from Dridu – *La Metereze* where there is also a bronze items hoard dated to Ha B₁. A phase of coexistence of impressed pottery (Babadag and Cozia cultures) with grooved pottery is pointed out by the finds from Bucu – *Pochină*, which look contemporaneous with the last stage of Sboryanovo necropolis (where impressed pottery was found) dated to the end of the 10th c. – early 9th c. BC.

At this time, we may determine the end of Babadag culture about mid 7th c. BC, most likely early 7th c. BC. Thus, in our opinion, Babadag culture no longer existed when the first Greek colonists arrived. The oldest Greek colony on the western coast and probably in the entire Black Sea basin seems to have been *Istros*, founded by Milesian colonists around mid 7th c. BC, sometime around 657–630 BC. The oldest finds from *Orgame* have approx. the same dating. There, besides some ceramic fragments from *Middle Wild Goat I* series, datable to the third quarter of the 7th c. BC, a burial ground datable around 650–630 BC was also investigated.

Key words: Early Iron Age, Babadag culture, Dobrudja, Lower Danube, Black Sea.

BIBLIOGRAFIE

- Adamescu 2011 Adamescu, A., *Descoperiri din prima epocă a fierului în așezarea din prima epocă a fierului de la Suceveni–Stoborâni, jud. Galați*, Peuce S.N. 9, 377–436.
- Ailincăi 2008a Ailincăi, S.C., *Noi descoperiri din prima epocă a fierului pe teritoriul comunei Luncavița (jud. Tulcea)*, Peuce S.N. 6, 133–148.
- Ailincăi 2008b Ailincăi, S.C., *The Dead Among the Living in the Babadag Settlement from Niculițel–Cornet (Tulcea county, Romania)*, în Sîrbu, V., Ștefănescu, R. (eds.), *Funerary Practices in Central and Eastern Europe (10th c. BC – 3rd c. AD). Proceedings of the 10th International Colloquium of Funerary Archaeology*, Brăila – Brașov, 11–30.
- Ailincăi 2008c Ailincăi, S.C., *The Place for the Dead in Early and Middle Iron Age Lower Danube Area*, în Sîrbu, V., Vaida, L.D. (eds.), *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe. Proceedings of the 9th International Colloquium of Funerary Archaeology, Bistrița, May 9th-11th, 2008*, Cluj–Napoca, 9–33.
- Ailincăi 2010a *Noi considerații asupra locuirii din prima epocă a fierului (cultura Babadag) de la Telița–Amza, com. Telița, jud. Tulcea*, Pontica 43, 51–76.

- Ailincăi 2010b *Noi considerații referitoare la cercetările arheologice efectuate în așezarea culturii Babadag de la Revărsarea–Dealul Tichilești, jud. Tulcea*, Peuce S.N. 8, 37–78.
- Ailincăi 2010c Ailincăi, S.C., *New observations on the First Iron Age Discoveries at Revărsarea–Cotul Tichilești, Isaccea, Tulcea County*, în Bolohan, N., Mățău, Fl., Tencariu, F. (eds.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno*, Iași, 351–379.
- Ailincăi 2011 Ailincăi, S.C., *Ceramica culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea*, Peuce S.N. 9, 55–178.
- Ailincăi, Constantinescu 2008 Ailincăi, S.C., Constantinescu, M., *O groapă cu oseminte umane descoperită în așezarea culturii Babadag de la Enisala–Palanca*, în Ailincăi, S.C., Micu, C., Mihail, F. (eds.), *Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, Tulcea, 121–131.
- Ailincăi, Dobrinescu 2006 Ailincăi, S.C., Dobrinescu, C., *Așezarea din perioada timpurie a epocii fierului de la Țibrinu „La lac” (com. Mircea Vodă, jud. Constanța)*, Istros 13, 135–157.
- Ailincăi, Micu 2006 Ailincăi, S.C., Micu, C., *L’habitation du premier Âge du Fer de l’établissement de Sarichioi « La Bursuci » (dép. de Tulcea)*, Pontica 39, 65–73.
- Ailincăi, Mihail 2010 Ailincăi, S.C., Mihail, F., *Psalii din corn descoperite în așezări ale culturii Babadag din nordul Dobrogei*, SP 7, 189–200.
- Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003 Ailincăi, S., Mirițoiu, N., Soficaru, A., *O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag descoperită în nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, ArhMold 26, 307–324.
- Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2006 Ailincăi, S., Mirițoiu, N., Soficaru, A., *A pit with human remains attributed to the Babadag culture discovered in pre-colonial level at Orgame*, în Mănușu-Adameșteanu, M. (ed.), *A la recherche d’une colonie. Actes du Colloque International. 40 ans de recherches archéologiques à Orgame/Argamum*, București, 81–107.
- Ailincăi et alii 2006 Ailincăi, S.C., Jugănar, G., Țârlea, A.C., Vernescu, M., *Early Iron Age Complexes with Human Remains from the Babadag Settlement*, Peuce S.N. 3–4, 77–108.
- Ailincăi et alii 2007 Ailincăi, S.-C., Jugănar, G., Țârlea, A.C., Vernescu, M., *Complexe cu oseminte umane descoperite în așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag*, în *Studia In Honorem Florea Costea*, Brașov, 46–76.
- Ailincăi et alii 2011 Ailincăi, S. C., Jugănar, G., Țârlea, A., Mihail, F., Vernescu, M., *Noi date referitoare la așezarea culturii Babadag de la Enisala – Palanca, com. Sarichioi, jud. Tulcea. Cercetările arheologice din perioada 2003–2006*, RevArh S.N. 7, 1–2, 157–199.
- Alexandrescu 1962 Alexandrescu, P., *Autour de la date de fondation d’Histria*, StCl 4, 49–69.
- Alexandrescu 1970 Alexandrescu, P., *Peisajul histrian în antichitate*, Pontica 3, 77–86.
- Alexandrescu 1978 Alexandrescu, P., *Histria IV. La céramique d’époque archaïque (VIe–IVe s.)*, avec la collaboration de S. Dimitriu et M. Coja, Bucarest – Paris.
- Aricescu 1965 Aricescu, A., *Depozitele de bronzuri din Dobrogea*, SCIV 16, 1, 17–42.
- Aricescu 1970 Aricescu, A., *Depozite de unelte, arme și podoabe de bronz din Dobrogea*, Pontica 3, 25–76.
- Avram 2001 Avram, A., *Coloniile grecești din Dobrogea*, în Petrescu-Dîmbovița, M., Vulpe, A. (coord.), *Istoria Românilor, I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 533–634.

- Bacalu 1978 Bacalu, V., *Zăcământul de fier de la Iulia – Dobrogea de Nord. Considerațiuni privind importanța sa economică*. Peuce 5, 111–126.
- Bader 1983 Bader, T., *Die Fibeln in Rumänien*, PBF 16, 6, München.
- Baumann 1975 Baumann, V., H., *Noi mărturii istorice dintr-un sondaj arheologic*, Peuce 4, 213–232.
- Baumann 1995 Baumann, V., H., *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului natural (sec. I–IV p. Chr.)*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie, 1, Tulcea.
- Băjenaru, Popescu 2012 Băjenaru, R., Popescu, A.-D., *Pumnalele de metal cu limbă la mâner din bronzul timpuriu și mijlociu din spațiul carpato-dunărean*, în Sîrbu, V., Matei, S. (eds.), *Un monument din Carpații Orientali cu reprezentări din preistorie și evul mediu – Nucu–, Fundu Peșterii*, județul Buzău, Biblioteca Mousaios IV, Buzău, 365–433.
- Berciu 1965 Berciu, D., *Băștinașii*, în Pippidi, D.M., Berciu, D., *Din istoria Dobrogei*, vol. I, București, 13–136.
- Bojadžiev 1992 Bojadžiev, I.D., *Hronologija na praistoričeskite kultury na teritorijata Dobrudža*, Dobrudža 9, 10–19.
- Bojadžiev 1995 Bojadžiev, I.D., *Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria*, în Bailey, D.W., Panayotov, I. (eds.), *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology 22, Madison Wisconsin, 149–192.
- Bonev 1995 Bonev, A., *The Gold Treasure from the Vulchitrun Village (Pleven District) and the Problems of cultural Contacts in Southeast Europe in the Second Half of the Second Millenium BC*, în Bailey, D.W., Panayotov, I. (eds.), *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology 22, Madison Wisconsin, 277–308.
- Boroffka 1987 Boroffka, N., *Folosirea fierului în România de la începuturi până în sec. VIII î.e.n.*, Apulum 24, 55–78.
- Boroffka 1994 Boroffka, N., *Ein neues hallstattzeitliches Idol aus Teleac*, Apulum 31, 75–78.
- Brujako 2005 Brujako, I.V., *Kimmerijcy, frakijcy i mogil'nik Stoicany*, RevArh S.N. 1, 2, 202–211.
- Brujako 2007 Brujako, I.V., *Mogil'nik epohi srednego gal'stata „Kartal-III” na nižnem Dunae*, în Skorij, S.A. (ed.), *Rannij zaliynij vik Evrazij: do 100-riččja vid dlja naroždennja Oleksija Ivanovič Terenožkina. Materiali Mižnarodnoj naukoj konferencij (16-19 travnja 2007 p.)*, Kiev – Čigirin, 40–43.
- Brujako 2008 Brujako, I.V., *O kostjume naselenija predskifskoj epohi severo-zapadnogo pričernomor'ja (po materialam mogil'nika „Kartal-III)*, RevArh S.N. 4, 2, 139–145.
- Brujako, Dzigovskij, Manzura 2007 Brujako, I.V., Dzigovskij, A.N., Manzura, I.V., *Raskopki Nižnedunajskoj arheologičeskoj ekspedicii na teritorii posada gorodiša „Kartal” (2006)*, în Gavriljuk, N.O. (ed.), *Arheologični vidkritt'ja v Ukraine v 2005–2007 rr.*, Kiev, 102–104.
- Brujako et alii 2005 Brujako, I.V., Manzura, I.V., Subbotin, L.V., Topal, D.A., *Sloi rannego železnogo veka gorodiša Kartal (učastok Kartal–posad)*, în Gavriljuk, N.O. (ed.), *Arheologični vidkritt'ja v Ukraine v 2003–2004 rr.*, Kiev, 5–9.
- Caraivan 1982 Caraivan, G., *Evoluția zonei Mamaia în cuaternarul târziu*, Pontica 15, 15–32.
- Caraivan 1983 Caraivan, G., *Evoluția zonei lacului Agigea în cuaternarul târziu*, Pontica 16, 9–16.

- Cheluță-Georgescu 1979 Cheluță-Georgescu, N., *Cercetări efectuate în necropola romană (Capidava – 1978)*, MCA, a XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 179–182.
- Ciocea, Chicideanu 1984 Ciocea, E., Chicideanu, I., *Observații asupra necropolei hallstattiene de la Stoicani*, SCIVA 35, 4, 331–344.
- Coja 1972 Coja, M., *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolajman – Argamum (?)*, BMI 41, 3, 33–42.
- Constantinescu, Mirițoiu 2008 Constantinescu, M., Mirițoiu, N., *Anthropological analysis of the human osteological remains from the Niculițel–Cornet site*, în Sîrbu, V., Ștefănescu, R. (eds.), *Funerary Practices in Central and Eastern Europe (10th c. BC – 3rd c. AD). Proceedings of the 10th International Colloquium of Funerary Archaeology*, Brăila – Brașov, 69–83.
- Czyborra 2001 Czyborra, M.A., *Die ältere Eisenzeit türkisch Thrakiens und Südostbulgariens*, Berlin.
- Dergačev, Bočkarev 2006 Dergačev, V., Bočkarev, V., *Secerile de metal din epoca bronzului târziu din Europa de Est*, Iași.
- Diaconu, Anghelescu 1968 Diaconu, P., Anghelescu, N., *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, RevMuz 5, 4, 348–351.
- Dimitriu 1964 Dimitriu, S., *Tot despre data întemeierii Histriei*, SCIV 15, 2, 251–257.
- Dimitriu 1965 Dimitriu, S., *Poziția Histriei arhaice în cadrul cronologiilor secolelor VII–VI î.e.n.*, SCIV 16, 4, 663–674.
- Draganov 1995 Draganov, V., *Submerged Coastal Settlements from the Final Eneolithic and the Early Bronze Age in the Sea around Sozopol and Urdoviza Baz near Kiten*, în Bailey, D.W., Panayotov, I. (eds.), *Prehistoric Bulgaria*, Madison Wisconsin, 225–241.
- Dragomir 1974 Dragomir, I.T., *Descoperiri hallstattiene în incinta cetății medievale Enisala*, SCIVA 25, 1, 131–136.
- Dupont 1983 Dupont, O., *Classification et détermination de provenance des céramiques grecques orientales archaïques d'Istros. Rapport Préliminaire*, Dacia N.S. 27, 19–43.
- Enăchiuc 1995 Enăchiuc, V., *Der Bronzefund von Dridu, Kr. Ialomița*, în Soroceanu, T. (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin, 279–310.
- Florescu, A., Florescu, M. 1983 Florescu, A., Florescu, M., *Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților*, SAA 1, 72–93.
- Gergova 1987 Gergova, D., *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*, PBF 14, 7, München.
- Giosan et alii 2006 Giosan, L., Donnelly, J.P., Constantinescu, Șt., Filip, F., Ovejanu, I., Vespremeanu-Stroe, A., Vespremeanu, E., Duller, G.A.T., *Young Danube delta documents stable Black Sea level since the middle Holocene: Morphodynamic, paleogeographic, and archaeological implications*, Geology 34, 9, 757–760.
- Gol'ceva 1995 Gol'ceva, N., V., *Considerații preliminare asupra stratigrafiei cultural-cronologice a cetății de la Hlinjeni II*, Anuarul MNIM 2, 183–194.
- Gol'ceva, Kašuba 1995 Gol'ceva, N.V., Kašuba, M.T., *Glinženy II. Mnogoslojnyj pamjatnik Srednego Podnestrov'ja*, Tiraspol.
- Görsdorf, Bojadžiev 1996 Görsdorf, J., Bojadžiev, J., *Absolute Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner 14C-Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplätzen*, EurAnt 2, 106–173.
- Haimovici 2008 Haimovici, S., *Studiul materialului arheozoologic din așezarea hallstattiană de la Babadag*, Peuce S.N. 6, 149–164.

- Haimovici, Bodi 2003 Haimovici, S., Bodi, G., *Studiul paleofaunei descoperită în trei situri hallstattiene din nordul Dobrogei*, Peuce S.N. 1 (14), 477–476.
- Hänsel 1976 Hänsel, B., *Beiträge zur regionalen und Chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, vol. 1, 2, Bonn.
- Hänsel 1982 Hänsel, B., *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr.*, în Hänsel, B. (ed.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr.*, PAS 1, Berlin, 1–38.
- Harțuche 1976 Harțuche, N., *Unele probleme ale postpaleoliticului în lumina săpăturilor din peșterile Dobrogei*, Pontica 9, 13–21.
- Harțuche, Silvestru 1992 Harțuche, N., Silvestru, O., *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea – Nazîru, județul Brăila*, Istros 6, 17–24, 343–361.
- Horedt 1964 Horedt, K., *Die Verwendung des Eisen in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v.u.Z.*, Dacia N.S. 8, 119–132.
- Iconomu 1996 Iconomu, C., *Cercetările arheologice din cetatea hallstattiiană de la Pocreaca – Iași*, ArhMold 19, 21–56.
- Iconomu 1997 Iconomu, C., *Unele rezultate și probleme privind evoluția triburilor trace din prima epocă a fierului în conformitate cu cercetările arheologice din județul Iași*, în *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire, Actes du Colloque international, Septembre 1993, Tulcea*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie, 2, Tulcea, 125–137.
- Irimia 1968 Irimia, M., *Un depozit de bronzuri la Constanța*, Pontica 1, 89–105.
- Irimia 1974 Irimia, M., *Cercetările arheologice de la Rasova – Malul Roșu. Raport preliminar (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, Pontica 7, 75–137.
- Irimia 1981 Irimia, M., *Observații preliminare privind așezarea antică de la Gura Canliei*, Pontica 14, 67–122.
- Irimia 2003 Irimia, M., *Den Grabritus und die Grabrituale der Babadag–Kultur–Gemeinschaften betreffend*, Thracia 15, 251–268.
- Irimia 2011 Irimia, M., *Depozitul de piese de făurărie de la Țibrinu (com. Mircea Vodă, jud. Constanța), 1997–1998*, Pontica 44, 23–68.
- Irimia, Conovici 1993 Irimia, M., Conovici, N., *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța*, Pontica 26, 51–114.
- Jugănaru 1997 Jugănaru, G., *Manifestări timpurii ale Primei Epoci a Fierului în Dobrogea (Descoperirile de la Garvăn – Mlăjițul Florilor jud. Tulcea)*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire, Actes du Colloque international, Septembre 1993, Tulcea*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie, 2, Tulcea, 103–110.
- Jugănaru 2003a Jugănaru, G., *Coroplastica în cultura Babadag*, Peuce S.N., 1 (14), 75–90.
- Jugănaru 2003b Jugănaru, G., *Inventarul arheologic al așezării de tip Babadag de la Telița – Amza. Campania 2000*, Peuce S.N., 1 (14), 91–112.
- Jugănaru 2005 Jugănaru, G., *Cultura Babadag*, I, Constanța.
- Jugănaru, Ailincăi 2003 Jugănaru, G., Ailincăi, S., *Noi date referitoare la fortificația așezării hallstattiene de la Babadag (jud. Tulcea)*, Peuce S.N. 1 (14), 51–62.
- Jugănaru, Topoleanu 1994 Jugănaru, G., Topoleanu, F., *Gropi funerare în așezarea hallstattiiană de la Niculițel–Cornet (jud. Tulcea)*, Istros 7, 71–82.
- Kašuba 2000 Kašuba, M.T., *Ranee Zelezo v lesostepi meždu Dnestrm i Siretom (Kultura Cozia – Saharna)*, Stratum 3, 241–488.

- Kašuba 2006 Kašuba, M.T., *Fibeln mit Bügelkugeln in der Moldau und Anmerkungen zum ägäischen Einfluß im 10.–9. Jahrhundert v. Chr.*, PZ 81, 213–235.
- Kašuba, Zanoci 2010 Kašuba, M.T., Zanoci, A., *Locuințele comunităților hallstatiene din spațiul est-carpatic în secolele XII–VIII a. Chr. (tradiții, deosebiri culturale și perspectivele cercetării comparative)*, Tyragetia S.N. 4, 1, 49–102.
- Kobal 2000 Kobal, J., *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*, PBF 20, 4, Stuttgart.
- Koppenhöfer 1997 Koppenhöfer, D., *Troia VII – Versuch einer Zusammen – schau einschliesslich der Ergebnisse des Jahres 1995*, Studia Troica 7, 295–353.
- László 1975 László, A., *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCIVA 26, 1, 17–39.
- László 1977 László, A., *Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebeite Rumäniens*, ActaArchHung 29, 53–75.
- László 1986 László, A., *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstattan cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, MemAntiq 12–14, 65–91.
- László 1989 László, A., *Les groupes régionaux anciennes du Hallstatt à l'Est de Carpatés, în La civilisation du Hallstatt. Bilan d'une rencontre*, Liège, 111–129.
- László 1994 László, A., *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, B.Thr. 6, București.
- László 1995a László, A., *La nécropole de Stoicani et quelques aspects du problème „thraco-cimmérien”*, SAA 2, 87–102.
- László 1995b László, A., *Statuetele antropomorfe ale culturii Gáva-Holihradý*, MemAntiq 20, 85–97.
- László 2006 László, A., *Sur les coutumes funéraires des populations du Bas-Danube au début de l'Âge du Fer*, în Lungu, V., Simion, G., Topoleanu, F. (eds.), *Pratiques funéraires et manifestations de l'identité culturelle (Âge du Bronze et Âge du Fer). Actes du IVe Colloque International d'Archéologie Funéraire*, Tulcea, 105–116.
- Lăpușnean, Niculiță, Romanovskaja 1974 Lăpușnean, V.L., Niculiță, I.T., Romanovskaja, M.A., *Pamjatniki rannego železnogo veka*, Chișinău.
- Lăzurcă, Mănușcu-Adameșteanu 1980 Lăzurcă, E., Mănușcu-Adameșteanu, Gh., *Noi descoperiri arheologice la Enisala, jud. Tulcea*, MCA, a XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea, 146–156.
- Leahu 1997 Leahu, V., *Depozitul de obiecte din bronz descoperit la Arsura*, CCDJ 15, 325–352.
- Leštakov 1990 Leštakov, K., *Ukrasa na k'snobronzovata keramika ot vryh Alada v Iztočnite Rodopi*, ArheologijaSofia 1, 1–17.
- Levițki 1994 Levițki, O., *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, București.
- Lungu 2000 Lungu, V., *Pratiques funéraires et formes d'organisation sociale dans la nécropole de la cité grecque d'Orgamé*, în Simion, G., Lungu, V. (eds.), *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe. Actes du IIe Colloque International d'Archéologie Funéraire*, Tulcea, 101–118.
- Lungu 2007 Lungu, V., *Necropoles grecques du Pont Gauche : Istros, Orgamé, Callatis*, în Grammenos, D.V., Petropoulos, E.K. (eds.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2*, I, BAR International Series 1675 (I), 337–382.

- Lungu 2008 Lungu, V., *Les funéraires de Patrocle et les plus anciennes nécropoles ioniennes de la mer Noire*, în Özbek, O. (ed.), *Funeral rites, rituals and ceremonies from Prehistory to Antiquity*, Tübitak, 153–170.
- Maleev 1992 Maleev, Yu.N., *Kultova halštatska plastika ot leso-stepnoto Podnestrovie*, *ArheologijaSofia* 2, 13–24.
- Mareș *et alii* 2007–2008 Mareș, I., László, A., Niculică, B., Ignat, M., *La plastique zoomorphe et anthroporphe de l'habitat hallstattien ancien de Siret (départ. de Suceava)*, *SAA* 13–14, 81–111.
- Mănușu-Adameșteanu 1992 Mănușu-Adameșteanu, M., *Orgamé Polis*, *Pontica* 25, 55–68.
- Mănușu-Adameșteanu 1996 Mănușu-Adameșteanu, M., *Câteva piese corinthiene din colecția Muzeului de Istorie și Arheologie al ICEM Tulcea*, *Peuce* 12, 39–46.
- Mănușu-Adameșteanu 2000 Mănușu-Adameșteanu, M., *Céramique archaïque d'Orgame*, în Avram, Al., Babeș, M. (eds.), *Civilisation grecque et cultures périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București, 195–204.
- Mănușu-Adameșteanu 2008 Mănușu-Adameșteanu, M., *Orgame/Argamum II. Ceramica arhaică*, București.
- Meljukova 1979 Meljukova, A. I., *Skifija i frakinskij mir*, Moscova.
- Mel'nikovskaja 1954 Mel'nikovskaja, O.N., *Arheologiceskie rayvedki na poselenii u.s. Cahnaucy*, *KSIIMK* 56, 69–75.
- Metzner-Nebelsick 2002 Metzner-Nebelsick, C., *Der „Thrako-Kimmerische“ formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, vol. 1–2, *Vorgeschichtliche Forschungen* 23, Leidorf.
- Morintz 1964 Morintz, S., *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, *Dacia N.S.* 8, 101–118.
- Morintz 1971 Morintz, S., *Probleme ale Hallstatt-ului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, *Peuce* 2, 19–24.
- Morintz 1986 Morintz, S., *Săpăturile de la Babadag, 1973–1974, 1977–1981*, MCA, a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, București, 58–64.
- Morintz 1987 Morintz, S., *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, *TD* 8, 1–2, 39–71.
- Morintz, Jugănar 1995 Morintz, S., Jugănar, G., *Raport privind săpăturile arheologice efectuate în Sectorul V al așezării hallstattiene de la Babadag (1991–1992)*, *Peuce* 11, 177–202.
- Morintz, Jugănar, Munteanu 1995 Morintz, S., Jugănar, G., Munteanu, M., *Așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag*, *Cercetări arheologice în aria nord-tracă 1*, București, 222–235.
- Morintz, Șerbănescu 1974 Morintz, S., Șerbănescu, D., *Cercetări arheologice la Hârșova și împrejurimi*, *SCIVA* 25, 1, 47–69.
- Moscalu 1976 Moscalu, E., *Die Frühhallstattzeitliche Gräber von Meri*, *TD* 1, 77–86.
- Moscalu, Beda 1988 Moscalu, E., Beda, C., *Un tumul cu car-cazan votiv aparținând culturii Basarabi*, *TD* 9, 24–47.
- Moscalu, Beda 1991 Moscalu, E., Beda, C., *Ein Grabhügel der Basarabi-Kultur mit Votivkesselwagen aus Rumänien*, *PZ* 66, 197–218.
- Moszolics 2000 Moszolics, A., *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundehorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkzentlászló*, *PAS* 17, Kiel.

- Motzoi Chicideanu 1999–2001
Nestor 1952
Ninic, Băţ 2009
- Motzoi Chicideanu, I., *Ein neuer Fund vom Beginn der Hallstattzeit aus der kleinen Walachei*, Dacia N.S. 43–45, 197–229.
Nestor, I., *Şantierul Valea Jijiei*, SCIV 3, 19–111.
Ninic, A., Băţ, M., *Date noi și considerații privind plastica antropomorfă din arealul culturii Cozia – Saharna*, în Zanoci, A., Arnăuț, T., Băţ, M. (eds.), *Studia Archeologiae et Historiae Antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae I. Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae dedicatur*, Chișinău, 87–94.
- Niculiță, Nicic 2008
- Niculiță, I., Nicic, A., *Habitatul din prima epocă a fierului de la Saharna – Țiglău. Considerații preliminare*, Tyragetia S.N. 1, 2, 205–232.
- Nekhrizov 2000
- Nekhrizov, G., *A Cromlech near Dolni Glavanak in the Eastern Rhodopes (preliminary communication)*, în Nikolova, L. (ed.), *Technology, Style and Society. Contributions to the Innovations between the Alps and the Black Sea in Prehistory*, BAR International Series 854, 319–324.
- Olteanu 1971
- Olteanu, Șt., *Cele mai vechi mărturii arheologice privind extracția și reducerea minereului de fier pe teritoriul Dobrogei*, SCIV 22, 2, 295–299.
- Olteanu 1975
- Olteanu, Șt., *Exploatarea miniere în Dobrogea preromană în lumina cercetărilor recente*, Peuce 4, 21–26.
- Palincaș 2004–2005
- Palincaș, N., *Zur chronologischen Stellung der kannellierten (Vor-Basarabi) Keramik von Popești*, Dacia N.S. 48–49, 55–64.
- Panin, Jipa 2002
- Panin, N., Jipa, D., *Danube River Sediment Input and its Interaction with the North-Western Black Sea*, Estuarine, Coastal and Shelf Science 54, 551–562.
- Panin et alii 1983
- Panin, N., Panin, S., Herz, N., Noakes, J.E., *Radiocarbon dating of Danube delta deposits*, Quaternary Research 19, 249–255.
- Petrescu-Dîmbovița 1953a
Petrescu-Dîmbovița 1953b
- Petrescu-Dîmbovița, M., *Cetățuia de la Stoicani*, MCA 1, 13–155.
Petrescu-Dîmbovița, M., *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, MCA 1, 157–211.
- Petrescu-Dîmbovița 1977
- Petrescu-Dîmbovița, M., *Depozitele de bronzuri din România*, București.
- Petrescu-Dîmbovița 1978
- Petrescu-Dîmbovița, M., *Die Sichlen in Rumänien. Mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, PBF 18, 1, München.
- Petrescu-Dîmbovița 1998
- Petrescu-Dîmbovița, M., *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*, PBF 10, 4, Stuttgart.
- Petrescu-Dîmbovița, Marin 1974
- Petrescu-Dîmbovița, M., Marin, D., *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galați)*, SCIVA 25, 1, 71–98.
- Pop et alii 2002
- Pop, H., Bejinariu, I., Băcuceț-Crișan, D., Băcuceț-Crișan, S., *Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj, CCA, Campania 2001*, 304–306.
- Popa, Schuster 2007
- Popa, T., Schuster, C., *Descoperiri din Hallstattul Mijlociu (cultura Basarabi) la Mironcești*, BMTAGiurgiu 10, 159–180.
- Rența 2008
- Rența, E., *Prima epocă a fierului pe cursul râului Ialomița*, Târgoviște.
- Rice 1987
- Rice, P.M., *Pottery Analysis. A Sourcebook*, Chicago.
- Romanescu 2006
- Romanescu, Gh., *Complexul lagunar Razim-Sinoie. Studii morfohidrografice*, Iași.
- Sapouna Sekellarakis 1978
- Sapouna Sekellarakis, E., *Die Fibeln der Griechischen Inseln*, PBF 14, München.

- Săcărin 1985 Săcărin, C., *Depozitul de bronzuri de la Liubcova – Țiglărie*, Banatica 8, 91–106.
- Shepard 1956 Shepard, A.O., *Ceramics for the Archaeologists*, Washington.
- Simion 2001 Simion, G., *Cultures et groupes culturels dans la région du Bas Danube à la fin du bronze récent*, în *Der Nordkarpatische Raum in der bronzzeit*, Baia Mare, 315–333.
- Simion 2003a Simion, G., *Așezarea hallstattiană de la Beidaud – Tulcea*, în *Culturi Antice în zona Gurilor Dunării. Preistorie și Protoistorie*, vol. I, Tulcea, 79–98.
- Simion 2003b Simion, G., *Situl hallstattian de la Revărsarea – Tichilești*, în *Culturi antice în zona Gurilor Dunării. Preistorie și protoistorie*, vol. 1, Tulcea, 99–114.
- Simion 2004–2005 Simion, G., *Arme și podoabe inedite de bronz din județul Tulcea*, Pontica 37–38, 99–110.
- Simion, Lăzurcă 1980 Simion, G., Lăzurcă, E., *Așezarea hallstattiană de la Beidaud – Tulcea*, Peuce 8, 37–54.
- Sîrbu 1987 Sîrbu, V., *Figurinele antropomorfe și zoomorfe traco-geto-dacice din prima și a doua epocă a fierului*, Istros 5, 91–157.
- Sîrbu 1993 Sîrbu, V., *Credințe și practici magico-vrăjitoarești la traco-geto-daci*, Banatica 12, 1, 129–175.
- Sîrbu 1994 Sîrbu, V., *Sacrificii umane și practici funerare insolite în arealul tracic, în Hallstatt și La Tène*, Istros 7, 83–122.
- Sîrbu 1997 Sîrbu, V., *Sacrifices humains et pratiques funéraires insolites dans l'areal thrace du Hallstatt et du La Tène*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire, Actes du Colloque international, Septembre 1993, Tulcea*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie, 2, Tulcea, 193–221.
- Sîrbu 1999 Sîrbu, V., *Figurinele antropomorfe din prima epocă a fierului descoperite în lumea tracică*, Istros 9, 47–86.
- Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008 Sîrbu, V., Ailincăi, S.C., Simion, G., *Jijila – Cetățuia o așezare fortificată a culturii Babadag în nord-vestul Dobrogei*, Brăila.
- Sîrbu, Jugănaru 1999 Sîrbu, V., Jugănaru, G., *Practici magice la tracia culturii Babadag*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 92–104.
- Smirnov 1955 Smirnov, G.D., *Saharnjanskii mogilnik II*, Izvestija Moldavskogo Filiala Akademii Nauk SSSR 25, 5, Chișinău, 117–120.
- Slobozianu, Țicu 1966 Slobozianu, H., Țicu, I., *Așezarea antică de la Schitul (regiunea Dobrogea)*, SCIV 17, 4, 679–702.
- Soroceanu, Medeleț 1999 Soroceanu, T., Medeleț, F., *Die bronzene Kette mit Anhängern von Moldova Veche, am Eisernen Tor*, în Boroffka, N., Soroceanu, T. (eds.), *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa*, Rahden, 181–213.
- Stoia 1989 Stoia, A., *The beginning of Iron Technology in Romania*, în Sørensen, M.L.S., Thomas, R. (eds.), *The Bronze Age-Iron Age Transition in Europe. Aspects of continuity and change in European societies c. 1200 to 500 B.C.*, BAR International Series 483, I, Londra, 43–67.
- Stoyanov 1997 Stoyanov, T., *Early Iron Age Necropolis. Sboryanovo*, I, Sofia.
- Tončeva 1980 Tončeva, G., *Chronologie du Hallstatt Ancien dans la Bulgarie de Nord-Est*, Sofia.
- Topoleanu, Jugănaru 1995 Topoleanu, F., Jugănaru, G., *Așezarea de tip Babadag de la Niculișel „Cornet” (jud. Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988.*, Peuce 11, 203–229.

- Ursache 1999 Ursache, C., N., *Despre plastica zoomorfă de la începutul epocii fierului*, ActaMM 21, 40–62.
- Ursachi 1995 Ursachi, V., *Zargidava. Cetatea de la Brad*, B.Thr. 10, București.
- Ursulescu, Ursulescu, N., Popovici, D., *Considérations historiques concernant les fortifications hallstattiennes anciennes à l'est des Carpathes*, în *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire, Actes du Colloque international, Septembre 1993, Tulcea*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie, 2, Tulcea, 51–65.
- Popovici 1997
- Ursuțiu 2002 Ursuțiu, A., *Etapa mijlocie a primei vârste a fierului în Transilvania (cercetările de la Bernadea, com. Bahnea, jud. Mureș)*, Cluj–Napoca.
- Vasić 1999 Vasić, R., *Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Kosovo und Makedonien)*, PBF 14, 12, Stuttgart.
- Vasilescu-Ureche, Vasilescu-Ureche, R., Haimovici, S., *Studiu preliminar al materialului faunistic din așezarea hallstattiană de la Rasova–Malul Roșu*, Pontica 9, 29–36.
- Haimovici 1976
- Vasiliev 1985–1986 Vasiliev, V., *Descoperiri arheologice cu semnificație cultică în așezarea din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba)*, ActaMN 22–23, 79–90.
- Vasiliev 1995 Vasiliev, V., *Fortifications de refuge et établissements fortifiés du Premier Âge du Fer en Transylvanie*, B.Thr. 12, București.
- Vasiliev, Andrițoiu 1985 Vasiliev, V., Andrițoiu, I., *Noi date despre așezarea fortificată de la Subcetate, (jud. Hunedoara)*, Apulum 22, 31–36.
- Vasiliev, Aldea, Vasiliev, V., Aldea, A., Ciugudean, H., *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice; așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj.
- Ciugudean 1991
- Vasiliev, Gaiu 1980 Vasiliev, V., Gaiu, C., *Așezarea fortificată din prima vârstă a fierului de la Ciceu - Corabia, jud. Bistrița Năsăud*, ActaMN 17, 31–63.
- Vlassa, Vlassa, N., Dănilă, S., *Săpăturile arheologice de la Sărățel (com. Sărata, raionul Bistrița, regiunea Cluj)*, MCA 8, 341–347.
- Dănilă 1962
- Vulpe 1997 Vulpe, A., *En marge de Ps. -Scymnus 766–770*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire, Actes du Colloque international, Septembre 1993*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie, 2, Tulcea, 181–185.
- Vulpe 2004–2005 Vulpe, A., *50 years of systematic archaeological excavations at the pre- and protohistoric site at Popești*, Dacia N.S. 48–49, 19–38.
- Vulpe 2008 Vulpe, A., *Zu den Grabsitten der Älteren Hallstattzeit in Rumänien*, în Verse, F., Knoche, B., Graefe, J., Hohlbein, M., Schierhold, K., Sieman, C., Uckelmann, M., Woltermann, G. (eds.), *Durch die Zeiten ... Festschrift für Albrecht Jockenhövel zum 65. Geburtstag*, Rahden, 269–273.
- Zah 1970 Zah, E., *Exploatarea fierului în Dobrogea veche*, Pontica 4, 46–71.
- Zaharia 1965 Zaharia, E., *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș, 1958*, Dacia N.S. 10, 83–104.
- Zanoci 1999 Zanoci, A., *Fortificațiile hallstattiene timpurii din spațiul est carpatic*, în Arnăuț, T., Zanoci, A., Matveev, S. (eds.), *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 105–120.
- Zanoci 2011 Zanoci, A., *Tipologia și evoluția construcțiilor defensive din spațiul est-carpatic în secolele XII/XI–III a.Chr.*, Tyragetia S.N. 5, 1, 117–152.

LIST OF THE CAPTIONS

- Fig. 1. Early Iron Age sites in Lower Danube region.
 Fig. 2. The settlement from Babadag (photo by M. Stoian).
 Fig. 3. Cross section of the settlement from Babadag (graphic reconstruction).
 Fig. 4. The settlement from Jijila, view from the north (photo by M. Stoian).
 Fig. 5. Jijila – *Cetățuie*. Southern fortification (after Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008).
 Fig. 6. Jijila – *Cetățuie*. Eastern fortification (after Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008).
 Fig. 7. House above the surface, found at Babadag. A. Layout; b–c. reconstruction proposals (drawings by D. Luchian – b and C. Geanbai – c).
 Fig. 8. Layouts of huts: a. Enisala – *Palanca* (Ailincăi *et al* 2011); b. Rasova – *Malul Roșu* (Irimia 1974); c. Murighiol – *Ghiolul Pietrei* (Lungu 1991); d. Revărsarea – *Dealul Tichilești*; and graphic reconstruction (1–2) of huts (drawings by D. Luchian).
 Fig. 9. The plan of Surface A (I–VI) from Babadag, layer VI (S. Morintz archive).
 Fig. 10. Orientation of the dead in settlements, according to position after disposal.
 Fig. 11. Human burial in pre-colonial layer at Orgame (after Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2005).
 Fig. 12. Early Iron Age funerary finds from Lower Danube area.
 Fig. 13. Early Iron Age socket axes from Dobrudja.
 Fig. 14. Early Iron Age bronze sickles from Dobrudja.
 Fig. 15. Bronze items from Early and Middle Iron Age found in Dobrudja: 1, 5–7, 10–11. Garvăn; 2–4, 9, 12, 14, 16, 18, 19–20, 27–28. Babadag; 8. Satu Nou; 17. Jijila; 21. Izvoarele; 22–23. Ostrov; 24. Luncavița; 25. Enisala; 26. Niculițel.
 Fig. 16. The bronze hoard from Pădureni (after Petrescu-Dîmbovița 1977).
 Fig. 17. Iron items from Early and Middle Iron Age Dobrudja: 1–2, 4–6, 11–13, 17, 21–23. Babadag; 3, 7–8. Garvăn – *Mlăjitul Florilor*; 9–10, 14–16. Jurilovca – *Orgame*; 18–19. Revărsarea – *Dealul Tichilești*; 20. Revărsarea – *Cotul Tichilești*.
 Fig. 18. Types of polished stone tools: 1–3, 5–6, 10. Babadag; 4, 7, 12. Niculițel; 11. Garvăn.
 Fig. 19. Horn and bone arrow heads: 1–4, 6–9. Babadag; 5. Satu Nou; 10. Garvăn.
 Fig. 20. Types of tools: 1, 3–4, 6–7, 10–12. Babadag; 2. Garvăn; 5, 7. Satu Nou; 9. Niculițel.
 Fig. 20. Adornments made of hard animal matter: 1–2. Jijila; 3–4. Babadag.
 Fig. 22. Antler cheek-pieces: 1–4, 6, 11–15. Babadag; 5. Siliștea; 7–8. Niculițel (after Jugănaru 2005); 9–10. Bucu (after Rența 2008).
 Fig. 23. Category A vessels (amphoras).
 Fig. 24. Category B vessels (mugs).
 Fig. 25. Category C vessels (cups).
 Fig. 26. Category D vessels (pyxes).
 Fig. 27. Category E vessels (bowls).
 Fig. 28. Category F vessels (kitchen ware).
 Fig. 29. Category G (strainers).
 Fig. 30. Category H (funnels).
 Fig. 31. Category I (lamps).
 Fig. 32. Category J (covers).
 Fig. 33. Main elements found in Babadag pottery decoration.
 Fig. 34. Simetric bands – types I, II.A.1 and II.A.2.
 Fig. 35. Simetric bands – type II.A.4.
 Fig. 36. Simetric bands – type II.B.1.
 Fig. 37. Simetric bands – types II.B.2 and II.B.3.
 Fig. 38. Simetric bands – types III.A and III.B.
 Fig. 39. Simetric bands – type III.C.
 Fig. 40. Simetric bands – types IV–VI.
 Fig. 41. “Magician’s kit” no. 1 from Babadag (after Sîrbu, Jugănaru 1997).

- Fig. 42. “Magician’s kit” no. 2 from Babadag (after Sîrbu, Jugănaru 1997).
Fig. 43. Animal clay figurines from Babadag.
Fig. 44. Topographic layout of the investigations at Babadag (after Morintz 1987).
Fig. 45. The Danube Delta and the lagoon complex Razim–Sinoie in Sulina Phase (after Romanescu 2006).
Fig. 46. Babadag, Surface A–II, pit no: 70.
Fig. 47. Babadag, Surface A–VIII, pit no: 120.
Fig. 48. Babadag, Surface A–VI, pit no: 128.
Fig. 49. Babadag, Surface A–VI, pit no: 128.

ABREVIERI

- AAR – Analele Academiei Române, București
AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungarica
ActaMM – Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – Anné Épigraphique, Paris
Analele Banatului – Analele Banatului, Timișoara.
Analele Dobrogei – Analele Dobrogei, Constanța
Anatolia Antiqua – Anatolia Antiqua, Istanbul
AnuarulMNIM – Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Iași
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum – Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchAnz – Archäologischer Anzeiger, Berlin
ArchCl – Archeologia Classica, Roma
ArheologijaSofia – Arheologija. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzej, Sofia
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
Banatica – Banatica, Muzeul Județean Reșița, Reșița
BAR – British Archaeological Reports, Oxford
BCH – Bulletin de Correspondance Hellénique, Atena, Paris
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMTAGiurgiu – Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu”, Giurgiu
B. Thr. – Bibliotheca Thracologica, București
CaieteARA – Caietele ARA, Revistă de Arhitectură, Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CIL – Corpus Inscriptionum Graecarum, Berlin
Classica et Christiana – Classica et Christiana, Iași
Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă N.S. (nouvelle série); Révue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
Dialogues d'histoire ancienne – Dialogues d'histoire ancienne, Paris, Atena
Dobrudja – Dobrudja Sbornik, Varna
DRH – Documenta Romaniae Historica, București
Drobeta – Drobeta, Drobeta–Turnu Severin
Geology – Geology, The Geological Society of America, New-York
Estuarine, Coastal and Shelf Science – Estuarine, Coastal and Shelf Science, Hawaii Pacific University
Etudes thasiennes – Etudes thasiennes, Paris, Atena
EurAnt – Eurasia Antiqua, Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein
IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
ILD – C. C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
ILS – *Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, 1892
- SCIVA, tomul 64, nr. 3–4, București, 2013, p. 411–412

- Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
Izvestija Varna – Izvestija na Narodnija Muzej Varna, Varna
JDAI.AA – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. Archäologischer Anzeiger, Berlin
Klio – Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin
KSIIMK – Kratkie Soobščennija Instituta Istorii Materialnoj Kul'tury Akademii Nauk SSSR, Moscova – Sankt Petersburg
Litua – Studii și cercetări, Muzeul Județean Gorj, Tg. Jiu
MBAH – Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Rahden, Germania
MCA (Materiale) – Materiale și Cercetări Arheologice, București
MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropad, Berlin
PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
PME – M. Devijver, Prosopographia Imperii Romani, saec. I–III, ed. A II-a, Berlin – Leipzig
Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
Quaternary Research – Quaternary Research. University of Washington, Washington
RA – Revue Archéologique, Paris
REL – Revue des Études Latines, Paris
RevArh – Revista de Arheologie, Chișinău
Revista Bistriței – Revista Bistriței, Bistrița
RevMuz – Revista Muzeelor, București
RGZM – Jahrbuch des Römisch- Germanischen Zentralmuseums, Mainz
RMD – M. M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, Londra
RMM – MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor, Monumente Istorice și de Artă, București.
SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
Scripta Classica Israelica – Scripta Classica Israelica, Ierusalim
SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SP – Studii de Preistorie, București
Stratum – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Sankt Petersburg, Chișinău, Odessa, București
StCl – Studii Clasice, București
Studia Troica – Studia Troica, Berlin
Symposia Thracologica – Symposia Thracologica, București
TD – Thraco-Dacica, București
Thracia – Thracia, Sofia
Tyragetia – Tyragetia, Chișinău
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn